

**ЛУЧШИЕ
ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ**

международном научно-образовательном
электронном журнале

**ЧАСТЬ-12
ТОМ-1
01/2024**

OPEN ACCESS

ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

международный научный электронный журнал

ЧАСТЬ-12 ТОМ-1

Январь - 2023 год

ABDULXOLIQ G'IJDUVONIY JAHON TARIQAT ASOSCHISI

Ilmiy rahbar: X.U.Samatov

Hamroyeva Laylo Nemat qizi

Toshkent axborot texnologiyalari universteti

Samarqand filiali AKTK fakulteti.

23-01 guruh talabasi

Annı̄tatsiya: Ushbu maqola Xo'ja Abduxoliq G'ijduvoniylarini, ularning maqbaralari, xulq atvorlarini o'rganishni va hozirgi zamonda foydali bo'lgan tarbiyaviy va madaniy kitoblarini tadqiq etadi.

Kalit so'zlar: Islom, tavba, fiqh, zikir, maqbara, madrasa, muhaddislar.

Abdulkoliq G'ijduvoniylar 1106-yil 24-mart kunida tavallud topgan (vafoti 1179 yoki 1189).

So'fiyustoz (murshid), naqshbandiya tariqati shayxlari vorisligining oltin zanjirining o'ninchi ma'naviy halqasidir. Naqshbandiya tariqatining kelib chiqishi Boyazid Bistomiylar davriga borib taqaladi, ya'ni so'fiylarning „Bistomiya“ yoki „Toifuriyya“ tariqati paydo bo'lgan.

Xoja Abdulkoliq Buxorodan 40 kilometr uzoqlikdagi G'ijduvon shahrida tavallud topgan. Otasi Imom Abduljamil Malatya shahridan (hozirgi Turkiya) kelgan. Onasi oliyjanob oiladan chiqqan. Abdulkoliq G'ijduvoniylar Imom Molik avlodidan bo'lgan deb taxmin qilinadi. G'ijduvoniylar diniy ilmni Buxoroda olgan. U o'sha davrda mashhur olim Alloma Sadriddinning shogirdi bo'lgan¹.

G'ijduvoniylar kelishi bilan Muhammad Bahouddin Naqshbandgacha tariqat „Tariqat hojagon“ deb atala boshlandi. Abdulkoliq G'ijduvoniylar ustozlari Yusuf Hamadoniylar bo'lib, u ham Ahmad Yassaviylar shayxi edi. Yassaviylar, Xoja Ahmad Yassaviylar (Yassi yaqinidagi Sayram shahri, taxminan 11- asrning 2-yarmi - 1166) - tasavvufning mashhur namoyandalaridan biri, turkiylar xalqlarining buyuk shoiri. Otasi Shayx Ibrohim javonmardlik tariqatiga mansub nufuzli zotlardan bo'lgan. Yassaviylar chig'atoy tilida ijod qilgan.² „Ijodi ayo do'stlar nodon birla ulfat bo'lib

---

¹ <https://uz.wikipedia.org/wiki/Naqshbandiya>

² <https://uz.wikipedia.org/wiki/Naqshbandiya>

bag‘rim kuyib jondan to‘yib o‘ldim ma‘no to‘g‘ri aytsam egri yo‘lga bo‘yin to‘lg‘ar qonlar yutib g‘am zahriga to‘ydim ma‘no”.

Abdulxoliqning o‘ziga xos xususiyati yashirin zikr, bu yo‘lga kirganlarning ma‘naviy o‘zgarishining asosi bo‘lib, tariqatning o‘n bir tamoyilini ilgari surgan. Holbuki, Ahmad Yassaviy baland zikr tarafdori bo‘lib qoldi. G‘ijduvoniyo‘z yo‘lini Xorazm va Xurosonga yoygan. Asrlar o‘tib, bu tariqatlarning ikkalasi ham butun O‘rta Osiyo, Onado‘li va Bolqon mamlakatlariga tarqaldi.

O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining tashabbuslari bilan buyuk alloma Abduxoliq G‘ijduvoniyo‘zning 900 yillik yubileyi o‘tkazilishi munosabati bilan 2003 yilda G‘ijduvon shahri markazi xamda Abduxoliq G‘ijduvoniyo‘z me‘moriy majmuasi qayta ta‘mirlandi va atrof hududlari obodonlashtirildi. Mirzo Ulug‘bek tomonidan qurdirilgan madrasa ta‘mirdan chiqdi. Ansambl atrofi ko‘kalamzorlashtirilib, G‘ijduvon shahrining markazida go‘zal xiyobon tashkil etilgan³.

Xojaiy Jahon nomi bilan mashhur. Uning tarjimai holiga bag‘ishlab noma‘lum muallif yozgan "Zikri voqioti Xo-jaiy Jahon Abdulxoliq G‘ijduvoniyo‘z" asarining 1717 yilda ko‘chirilgan nusxasi O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Sharqshunoslik institutida saqlanmoqda. 9 yoshida Qur‘onni yod olgan. 10 yoshidan boshlab, darvishlarning zikrlarida faol ishtirok etgan. Buxorolik ilk ustozu Imom Sadriddindan tafsir ilmini o‘rgangan. 22 yoshida Yusuf Hamadoniyo‘z bilan uchrashib, uning muridiga aylanadi. O‘zini ibodatu riyozatga mashg‘ul tutib, butun hayoti davomida 5 asar bitgan.

Xoja Abdulxoliq G‘ijduvoniyo‘zning tasavvuf tarixidagi buyuk xizmati yangi bir tariqatga asos solgani bilangina belgilanmaydi. Xojagon tariqati vositasida u tariqatni Muhammad payg‘ambar sunnatiga muvofiqlashtirdi, uni turli bid‘atlar va botil qarashlardan tozaladi. Shariatga amal qilish, undan chekinmaslikni asosiy qoidaga aylantirdi. Tarkidunyochilik va xilvatni rad etib, jamoat bilan birga bo‘lishni shart qilib qo‘ydi. Olloh muhabbati deb dunyodan kechmaslikka da‘vat qildi. Luqma halolligi - har kim o‘z mehnati bilan kun ko‘rishi zarurligini tariqatning asosiy talabi qilib belgiladi. Bu tariqat taqvo deb haddan oshishni ma‘qullamaydi. Axloq masalasi qat‘iy qilib qo‘yildi. Bularning barchasi tasavvuf taraqqiyotida muhim ahamiyatga ega bo‘ldi. Xojagon-naqshbandiya real hayotiy shart-sharoitlar, insonning mavjud imkoniyatlariga asoslanganligi uning hamma zamonlar va barcha tabaqalar talabiga javob beradigan zamini mustahkam tariqat ekanligidan dalolat beradi. Shariat andozasiga solingan, bid‘at va nuqsonlardan xoli Abdulxoliq G‘ijduvoniyo‘z yo‘lining

³ <https://ziyoratga.uz/uz/kompleks-abduholik-gizhduvani-1-pir>

asrlar davomida tariqatda hujjat va barcha guruhlarda maqbul, deb e'tirof etib kelinayotgani va Turkiston, Eron, Afg'oniston, Hindiston, Turkiya, Iroq, hatto Shimoliy Afrikada keng tarqalgan xojagon-naqshbandiya tariqatining hozirgi kunda ham dunyoning ko'pgina mamlakatlarida faoliyat ko'rsatayotganligining sabablari shunda.

Abdulxoliq G'ijduvoni ustoz Yusuf Hamadoni ta'limotini har tomonlama kengaytirib va chuqurlashtirib, xojagon tariqatining 8 rasha-qoidasini ishlab chiqdi (Keyingi tadqiqotlarning guvohlik berishicha, bu rashhalarning dastlabki to'rttasi Yusuf Hamadoniya tegishli.): hush dar dam, nazar bar qadam, safar dar vatan, xilvat dar anjuman, yodkard, bozgasht, nigohdosht, yoddosht.⁴

Xoja Abdulxoliq G'ijduvoni tasavvuf olamida mashhur ko'plab shogirdlar tarbiyalab yetishtirgan. Uning vafotidan keyin xojagon tariqati Xoja Orif Revgariy (Mohitobon), Xoja Mahmud Anjir Fag'naviy, Xoja Ali Romitaniy, Xoja Muhammad Boboyi Samosiy, Xoja Sayyid Mir Kulol Buxoriy, Xoja Bahouddin Naqshband kabi o'z zamonasining dongdor shayxlari tomonidan davom ettirilgan va keng shuhrat qozongan.

Abdulxoliq G'ijduvoni o'z ta'limotini va'zlari orqali targ'ib qilish bilan kifoyalanmay, bir qator risolalar ham yozgan. «Odob tariqat» («Tariqat odobi»), «Risolai sohibiya» («Do'stlik risolasi»), «Az guftori Xoja Abdulxoliq G'ijduvoni» («Xoja Abdulxoliq G'ijduvoni ba'zi so'zlari»), «Risolai shayx ush-shuyux hazrati Yusuf Hamadoni» («Shayxlar shayxi Hazrati Yusuf Hamadoni risolasi») asarlari shular jumlasidandir.

Abdulxoliq G'ijduvoni tasavvufiy risolalaridan tashqari, go'zal so'fiyona ruboiylar ijodkori sifatida ham ma'lum va mashhur. Lekin shayx-shoirning badiiy ijod namunalari bizgacha to'liq yetib kelmagan. 1994 yili Tehronda chop etilgan «Ruboiynoma» to'plamidan uning 8 ta ruboiysi o'rin olgan. Xojaning «Vasiyatnoma»sida uning 4 ta ruboiysi keltirilgan. Yaqinda bosmadan chiqqan «G'ijduvoni ilm ahllari xotirasida» risolasida ham uning 5 ta ruboiysi nasriy tarjimai bilan berilgan. Ulardan 2 tasini biz boshqa manbalarda uchratmadik. Biz ushbu 15 ruboiyni tarjima qilib, aziz o'quvchilar e'tiboriga havola etishni lozim topdik. Mazkur ruboiylar yetuk tariqat pirining she'riy salohiyati ham baland bo'lganligidan dalolat beradi.

Abdulxoliq G'ijduvoni mazkur yetti piring birinchisi sanalib, Xojagon tariqati asoschisidir. Keyinchalik Orif Revgariy, Mahmud Fag'naviy, Ali Romitaniy,

⁴ <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/jahon-she-riyati/fors-tojik-she-riyati/abdulxoliq-g-ijduvoni-1103-1179>

Muhammad Boboi Samosiy, Sayyid Amir Kulol bu ma'naviy yo'nalishni davom ettirib, Bahouddin Naqshband uni yuksak bosqichga olib chiqqan. Shu bois bu tariqat naqshbandiya nomi ostida tanilgan. Qo'shni mamlakatlar, g'arbiy va janubiy Sharq davlatlari, hatto butun dunyoda bu aziz avliyolar qadamjolarini kelib ko'rish istagidagilar ko'p.

Shu yerda mazkur ziyoratgohlarda amalga oshirilgan va davom etayotgan ta'mirlash, obodonlashtirish ishlari haqida ma'lumot berildi. Shavkat Mirziyoyev bu maskanlarni obod qilish bilan birga «Yetti pir» haqida kitob yaratish, ularning ilmiy merosini targ'ib etish zarurligini ta'kidladi. Bunday ma'naviy xazina boshqa hech qayerda yo'q. Bu xazinani mukammal o'rganish, odamlarga, yoshlarga oson tilda yetkazish kerak. Maqsadimiz — yoshlarimiz o'zimizning allomalarga ergashsin, merosini bilsin, ular bilan faxrlansin.

Islom hamkorlik tashkilotining Ta'lim, fan va madaniyat masalalari bo'yicha tashkiloti — ISESCO tomonidan Buxoro shahri 2020 yilda Islom madaniyati poytaxti deb e'lon qilindi.⁵

XO'JA ABDULXOLIQ G'IJDUVONIY AYTGANLARIDAN

Ey, mening o'g'ilginam, senga nasihat qilayin, taqvo (parhezgarlik)ni o'zingga shior qilib ol, ibodat vazifalarini doimo bajar. O'z holatingni har doim kuzatuvchi bo'l. Haq taolodan doimo qo'rquvda bo'l. Xudoi taoloning, Rasulullohning, otananing va barcha mashoyixlarning haq-huquqlarini ado qiluvchi bo'lki, bu xislatlar bilan Haq taoloning roziligiga musharraf bo'lursan.

* * *

Xoh oshkora bo'lsin, xoh pinhona bo'lsin, xoh Qur'onga qarab bo'lsin, xoh yoddan bo'lsin, Qur'on o'qishni aslo tark qilma. Qur'onni fikr bilan, qo'rquv va yig'i bilan o'qi. Barcha ishlarda Qur'onga ruju' qilgilki, Qur'on xalq uchun Haq taoloning hujjatidir.

* * *

Ilm qidirishdan bir qadam ham uzoqlashma, fiqh ilmi va hadis ilmini o'rgan. Taqlidchi so'fiylardan uzoq bo'lginki, ular din yo'lining o'g'rilaridir va musulmonlarni yo'ldan uruvchidirlar.

* * *

Hamisha sunnatga amal qil, o'tmishdagi ulug' ulamolarning mazhab (yo'llar)idan yurginki, har qanday bid'at makruhdir. Yoshlar va ayollar bilan doimiy suhbatda bo'lma. Bid'atchilar va boylar bilan ulfat bo'lmaginki, ular seni dindan

⁵ <https://www.gazeta.uz/oz/2019/03/29/gijduvoniyy/>

ayiradilar. Suhbat qursang, faqirlar bilan qur, o'z yuqingni o'zing ko'tar, halol yeginki, halollik yaxshiliklarning kalitidir. Haromdan qochginki, aks holda Haq taolodan uzoqlashasan... Halol yeginki, bundan ibodatning halovatini topasan...

* * *

Yaxshi nomga ega bo'lay desang, nom chiqarma. Nafsing xor bo'lishi uchun ko'p safar qil. Mashoyixlarning hurmatini joyiga qo'y...Birovning maqtoviga uchma. Birov yomonlasa, xafa bo'lma. Xalqning maqtashi yoki yomonlashi sen uchun befarq bo'lsin. Xalq bilan chiroyli muomala qil. Doimo adab saqla. Barcha holatda yaxshiga ham, yomonga ham lutfu marhamat bilan muomala qil.

(“Tariqat odobi” risolasidan)

* * *

Aslida zuhd shundayki, dunyoning tamomi moli uning qo'lida bo'lsa ham, dilida molu dunyoga zarracha mehr qo'ymaydi. Bunday kishi yetuk kishidir. Uning moli dindur.

* * *

So'radilarki, bemor dilning davosi nima? Shayx — Oллоh uning ruhini muqaddas qilsin—buyurdilar: “Uning davosi shuki, ulamolarning suhbatiga intiladi. Ularning xizmatida turadi. Ularning aytganini qabul qilib, mashoyixlar huzurida bo'ladi. Shundagina uning dilidan dunyoga bo'lgan muhabbat ketadi”. Rasululloh aytadilar: “O'lim kelmasidan avval unga tayyorgarlik ko'ringlar”.

* * *

Rizo — bu shodlikdir. Ya'ni Haq taolo tomonidan neki balo va kulfat yetsa, bunga xushnud bo'ladi. Va ko'nglimiz bu balolarga qarshi e'tiroz qilmaydi, chunki balolar do'stdan kelgandir.

* * *

Dil zikrining to'rtta sharti bor: birinchisi shuki, shayx qaysi tartibda o'rgatgan bo'lsa, shu tartibda aytadi. Natijada “Azkurkum” (Sizlarni yodlayman) so'zining gulidan meva hosil bo'ladi. Ikkinchisi shuki, luqmada ehtiyot bo'ladi, shubhali luqma dilni qoraytiradi, qoraygan dildan esa zikr hosili chiqmaydi.

* * *

Bilginki, dil ibodati muhabbatdir. Chunonchi, Haq taolo buyuradi: “Agar sizlar Allohni sevsalaringiz, bas, menga tobe bo'linglar, shunda Alloh ham sizlarni sevadi”. Rasululloh aytadilar: “Kimki Allohning rasulini sevsa, Alloh ham uni sevadi”.⁶

⁶ <https://kh-davron.uz/kutubxona/islomiy-adabiyot/tasavvuf/xoja-abdulxoliq-gijduvoni-yogitlari.html>

Ma'naviyatimizning tafakkur xazinasiga G'ijduvoniya hadya etgan g'oyalar, asos solgan tariqati va asarlari bugungi milliy istiqloq mafkuramizning muhim ildizi hamda manbalaridan, desak, mubolag'a bo'lmaydi. Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniya ta'limoti jahoniy shuhrat qozonishiga sabab uning umumbashariy mohiyat kasb etganidadir. G'ijduvoniya tariqati solikni jamiyatdan tamoman ajralib qolmasdan, tavakkul ixtiyor etib, xalq bilan birga bo'lish va o'z kuchi bilan halol mehnat qilishga da'vat etadi. Ushbu ta'limot talabi shundayki, solik mehnat jarayonida, suhbat va safarda "zohiran xalq birla, botinan Haq birla" bo'lib, o'z tirikchiligi ta'minotini boshqalardan tilamay, o'z harakati bilan qo'lga kiritсин. Bu eng halol va hurfikr maslak edi. Uning shartlariga shoh ham, darvesh ham rioya etish imkoniga ega bo'lgan. Bu ta'limot o'z mohiyatida dunyoviylik bilan ilohiylikni muvofiqlashtira olgan. Milliy istiqloq mafkuramizdagi "Dunyoviylik — dahriylik emas" g'oyasi o'z ildizlari bilan ana shu mohiyatga borib bog'lanadi. Mazkur maslakdagi kishilar tirikchilik tashvishlari, san'atu hunar mashg'uloti, dunyo ne'matu mehnatlaridan qo'l uzmagani holda Olloh bilan do'stlashish baxtiga muyassar bo'lganlar. Xojagon-naqshbandiya ta'limoti shu jihatlari bilan xalqqa yaqin tarzda shakillangan, elning barcha toifayu tabaqalari orasida keng yoyilgan, jahonshumul mohiyat kasb etgan.

XULOSA

Xoja Abdulxoliq G'ijduvoniyaning ko'ngil zikri juda katta tarbiyaviy, ma'rifiy, insonparvarlik mohiyatiga ega. Avvalo, u so'fiyani xo'jako'rsincha, namoyishkorona "taqvodorlik"dan saqlaydi. Ko'ngil zikri riyodan xoli ekanligi bilan ham ahamiyatli. Ikkinchidan, hufya zikr eng samimiy va oliy muhabbat ko'ngilda kamol topishini ta'minlaydi. Uchinchidan, zikri xafiy inson ko'nglini eng mo'tabar sajdagoh darajasida ilohiylashtiradi. Chunki Olloh ko'ngil zikriga moyil har bir inson qalbida yashaydi. G'ijduvoniyaning ko'ngil zikri milliy istiqloq mafkuramizdagi "Olloh qalbimizda, yuragimizda" g'oyasi bilan hamnafasdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. <https://kh-davron.uz/kutubxona/islomiy-adabiyot/tasavvuf/xoja-abdulxoliq-gijduvoniya-ogitlari.html>
2. <https://www.gazeta.uz/oz/2019/03/29/gijduvoniya/>
3. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/jahon-she-riyati/fors-tojik-she-riyati/abdulxoliq-g-ijduvoniya-1103-1179>
4. Xazrat Bahouddin Naqshband books.google.uz
5. <https://ziyaratga.uz/uz/kompleks-abduholik-gizhduvani-1-pir>

6. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Naqshbandiya>
7. Samatov K. Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society //Theoretical & Applied Science. – 2016. – №. 2. – С. 175-179.
8. Samatov, Khurshid. "Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society." Theoretical & Applied Science 2 (2016): 175-179.
9. Samatov, K. (2016). Issues Naqshbandi teaching peace and harmony in society. Theoretical & Applied Science, (2), 175-179.
10. Ulmasjonovich, Khurshid Samatov. "Mystical and philosophical foundations of human interaction." (2021).

HOW HALAL PRODUCTS ARE REGULATED UNDER WTO LAW

Robiya Gofurova

LLM candidate at the University of World Economy and Diplomacy

Abstract

The regulation of halal products and services, including their labelling, is a complex and important issue that has gained significant attention in recent years. The *Halal* industry encompasses various niche markets like Islamic tourism, finance, lifestyle, and the *Halal* food market. Halal products are those that meet the dietary requirements of Muslims, as defined by Islamic law (*Sharia Law*¹). A Halal logo is one way to assure consumers that a product is Halal. A certifying body generally issues the logo/label, and it can only be used/placed on a product that has been certified Halal and met the requirements stipulated in Sharia law. The primary source of law for Muslims is the *Al-Quran* (the Holy book²) and *Al-Hadith*³, all halal standards are developed based on these sources.

Some scholars and manufacturers argue that the process of labelling has challenges that are influencing international trade and evolving more trade-restrictive means than necessary to fulfill a legitimate objective. Another point is the lack of uniform standards for halal certification across different countries and organizations create confusion and inconsistency for consumers. On the other hand, the question of public morals in light of consumer choice and state sovereignty over internal affairs arises. Moreover, the differences between the four main Islamic schools of thought, their culture as well *Maslahah* (public interest) are accepted as a dominating factor. This paper aimed to discuss all these factors and evaluate the legal issues concerned. Moreover, this article will cover possible may effect of this regulations in case future accession of Uzbekistan to WTO.

Key Words: Halal goods, Shariah Law, WTO, TBT, GATT, SPS, labelling, halal standards, trade berries, uniformity and standardization.

---

¹ Shariah translated from Arabic means 'legislation' - and provides the moral code and religious law for Muslims.

² Translation from Arabic means 'recitation' - and is the literal word of God recited to the Prophet Mohammed (peace be upon him "pbuh") (pbuh) in Arabic by the Angel Gabriel

³ Translation from Arabic means "traditions" - and is a written record of Mohammed's (pbuh) life and thoughts.

Introduction

Adequate nutrition is the cornerstone of the health and productivity of each individual⁴. The demand for healthy nutrition is rapidly increasing in today's changing world. People all over the world are now more conscious about the quality of the food, production, and ingredients used. The preference for food in the global market may depend on its compatibility with religious beliefs, traditions, and culture⁵. For instance, Muslims want to ensure that it is halal, Jews – Kosher. To meet the dietary needs of the Muslim population, it is critical to have a comprehensive understanding of the market and regulations concerned. *Halal*, in translation from Arabic, means permissible or usually used as a “*lawful or permitted*” for Muslims to consume or use. *Haram* is vice versa, which means that are forbidden⁶. Halal is the dietary for Muslims under Shariah law. Products and services in order to be permissible for Muslims should contain no haram product or procedure used during their manufacturing, processing, storing, and transportation⁷. There are three other terms used to describe the permissibility of food: *Mashbooh* is something that is under question and doubt due to the disagreements among scholars or the undetermined ingredients used. *Makrooh* from Arabic means detestable, food in this category is not forbidden but not recommended to consume as it may have harmful effects⁸. *Zabiha or dhabiha*, is commonly used by American Muslims to distinguish between meat slaughtered by Muslim and Ahlul Kitab (Jews or Christians) or meat slaughtered without religious connotation⁹.

Currently, the importance of Halal products in global trade is growing fast as the demand increases¹⁰. In 2015 according to the Organization of Islamic

---

⁴ Vincent H Smith and Joseph W Glauber, “Trade, Policy, and Food Security” (2019) 51 *Agricultural Economics* 159 <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/agec.12547>> Accessed 12 November, 2023.

⁵ Mian N Riaz and Muhammad M Chaudry, *Handbook of Halal Food Production* (CRC Press 2018).

⁶ Hussein Elasrag, “Halal Industry : Key Challenges and Opportunities” <https://mpr.aub.uni-muenchen.de/69631/1/MPRA_paper_69631.pdf> Accessed 12 November, 2023.

⁷ Michelle Limenta and others, “Disabling Labelling in Indonesia: Invoking WTO Laws in the Wake of Halal Policy Objectives” *World Trade Review*, Cambridge University Press 2017 <<https://www.cambridge.org/core/journals/world-trade-review/article/disabling-labelling-in-indonesia-invoking-wto-laws-in-the-wake-of-halal-policy-objectives/AC92A276E83E05E3098B40E3AD5A5CE9>> Accessed 12 November, 2023.

⁸ Riaz, M.N. and Chaudry, M.M., *Halal food production* (CRC Press LLC 2007) <http://www.al-rida.net/attachments/040_halal.pdf> Accessed 12 November, 2023.

⁹ Michelle Limenta, above n7.

¹⁰ Nor Bakhriah Sarbani and Harlina Suzana Jaafar, “Facilitation for Halal Product Supply Chain: A Conceptual Trade Review” *Journal of Applied environmental and biological sciences*, Text Road publication, 2016 <https://www.researchgate.net/profile/Harlina-Jaafar/publication/354632407_Facilitation_for_Halal_Product_Supply_Chain_A_Conceptual_Trade_Review/links/6>

Cooperation (OIC), the worth of the Halal global market was about 2.3 trillion dollars¹¹. The primary consumers of Halal products are Muslims which constitute 25% of the world population¹². This factor determines that the Halal industry has significance in the global dimension¹³. According to the Pew Research Center Muslim population going to increase from 1.6 billion in 2010 to 2.2 billion by 2030¹⁴. In case of Uzbekistan, 90 percent of population are muslims¹⁵.

Despite its great potential in the future, Halal products face some challenges in international trade, which are mainly: meeting the Halal standards in order to get certification/labelling. Moreover, some non-Muslim countries trying to join the Halal industry and import Halal goods or services which must meet different requirements implemented by national laws¹⁶.

Halal certificates have various requirements depending on the Islamic schools of thought, country, and regional traditions. In the interests of certainty, halal standards can be divided into main five depending on the global implementation: GSO 2055-1:2015 (Gulf countries)¹⁷; MS 1500:2019 (Malaysia)¹⁸; HAS 23103:2012 (Indonesia)¹⁹; WHT.G:2022 (Europe, Asia, CIS counties, America, Africa)²⁰; OIC/SMIIC 1:2019 (Turkey, Pakistan, Middle Asia countries and other countries with specific requirements)²¹. Some scholars argue this variety composes difficulties in producing and importing Halal products in global trade. For instance, in cases of Indonesia — Chicken Products (2017) and Import Licensing Regimes (2017), Panel

---

14359eebbd37262ca0df864/Facilitation-for-Halal-Product-Supply-Chain-A-Conceptual-Trade-Review.pdf Accessed 12 November, 2023.

¹¹ Organisation of Islamic Cooperation (OIC) (2015), 'Forum on Unifying Halal Standards and Procedures Kicks Off at OIC General Secretariat', http://www.oic-oci.org//topic/?t_id=10714&t_ref=4218&lan=en.

¹² Conrad Hackett and others, 'The Changing Global Religious Landscape', Pew Research Center, The Changing Global Religious Landscape (2017) 46 <<https://www.pewforum.org/2017/04/05/the-changing-global-religious-landscape/>> Accessed 14 November, 2023.

¹³ Eva Johan and Hanna Schebesta, "Religious Regulation Meets International Trade Law: Halal Measures, a Trade Obstacle? Evidence from the SPS and TBT Committees" Journal of International Economic Law 2022.

¹⁴ Brian J and Mehtab S, "The Future of the Global Muslim Population Projections for 2010-2030" Pew Research center, < <https://www.pewresearch.org/religion/2011/01/27/the-future-of-the-global-muslim-population/> > Accessed 14 November, 2023.

¹⁵ Pew research Center, "Table: Muslim Population by Country" <[Table: Muslim Population by Country | Pew Research Center](#)> Accessed 15 November 2023.

¹⁶ Michelle Limenta, Above n 2

¹⁷ GSO 2055-1:2015, <<https://www.gso.org.sa/store/standards/GSO:693304/file/1263/preview>>

¹⁸ MS 1500:2019, < https://www.isovnc.com/wp-content/uploads/2019/06/MS-1500_2019-Tieu-chuan-HALAL-MALAYSIA.pdf> Accessed 14 November, 2023.

¹⁹ HAS 23103

²⁰ WHT.G:2022

²¹ OIC/SMIIC 1:2019, < <https://www.smiic.org/en/project/24>> Accessed 14 November, 2023.

discussed whether mandatory Halal measures composed on imported products are consistent with WTO law.

At the international level countries over the decades have made several attempts in order to develop and implement adequate food standards to protect consumer rights, and to avoid harmful and illegal practices in global trade. Currently, there are three main organizations in food policy: Codex Alimentarius Commission (CAC), International Organization for Standardization, (ISO) and World Trade Organization (WTO). CAC has a general explanation of what is halal, however, as their content consists of a board and lacks comprehensive elements concerning halal regulation those standards may serve only as introductory legislation.

In WTO law there is no explicit agreement that regulates halal products, for this reason, they refer to the Codex (CAC)'s Halal standards as a reference on Halal terms. The CAC accepts that there might be some minor differences in terms of allowed animals and the way of slaughtering depending on different Islamic schools of thought²².

The Application of WTO Law over Halal Regulations.

Harmonization effect over state sovereignty

One of the core principles of WTO connects with harmonization requirements, which is mainly criticized for overwhelming states' sovereignty rights. When a dispute between states arises each member state has a mandatory obligation to follow and implement Dispute Settlement Body (DSB)s ruling as commonly accepted principle *pacta sunt servanda*, which means that treaties are binding on the parties and must be performed in good faith²³. Moreover, membership in the WTO means that sometimes before implementing new municipal regulations States must ensure that those regulations are consistent with the provisions of WTO, which means that some national laws depend on international norms. For instance, under Article 1 of GATT a trade policy must be implemented on a non-discriminatory basis, all member countries must be treated in equal way in the implementation and import and export policies as well as those involving other costs, this principle know as the Most Favoured Nation (MFN). Another fundamental principle is under article 3 of GATT and known as National Treatment (NT), which similarly prohibits

---

²² Zoura Junita, "The Implementation Of Halal Food Labeling Based On The Technical Barriers To Trade (Tbt) Agreement By Indonesia" Jurnal Ilmiah Mahasiswa 2018, <<https://jim.unsyiah.ac.id/kenegaraan/article/view/13574>> Accessed 14 November, 2023.

²³ JOSHUA MELTZER, "STATE SOVEREIGNTY AND THE LEGITIMACY OF THE WTO" (2005) U. Pa. J. Int'l Econ. L 26(4) <<https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1221&context=jil>> Accessed 14 November, 2023.

discriminatory regulations, but in line with protection and prevailing domestic goods, including taxation and others. Moreover, this principle can be applied to all legislation, as well as to the requirements that may influence the sale, purchase, distribution, or use of products on the internal market²⁴.

Focusing on the case of Indonesia, they officially became WTO member in 1995²⁵. The Indonesian Constitution stipulates that one of the purposes of the State of the Republic of Indonesia is to promote public welfare²⁶. This indicates that the state plays a critical role in promoting welfare by assuring the fulfillment of fundamental rights, such as the right to food, which is a fundamental human right that should be provided without discrimination to all individuals²⁷. The most significant challenge that Indonesia faces today as a developing country in achieving food security and sovereignty is a multiplier effect of world trade liberalization and globalization that has occurred in the last few decades, the boundary between developed and developing countries have no effect anymore, and have even influenced internal policies and political traditions of the state that are within them. Moreover, Indonesia's food sovereignty experienced a shock²⁸ after the decision over two cases brought to WTO dispute settlement body DS

Uzbekistan's Approach

Uzbekistan has the largest Muslim population in Central Asia. The majority of them are Sunni and followers of the Hanafi school of thought. However, the demand for halal-labeled products is lower compared to other Muslim countries like Indonesia and Malaysia. Moreover, national laws are silent about halal standards and how they should be regulated, implemented, and practiced.

UZSTANDARD is the main body responsible for providing labeling and checking the quality of products in Uzbekistan²⁹. There existing Law of the Republic of Uzbekistan³⁰ about certification of products and services came into force in 2013. However soon this legislation will be replaced by the Law of the Republic of

---

²⁴ Kadek Sarna and others, "After the Trade Dispute: Is Indonesian Food Sovereignty Threatened?"(2020) Udayana Journal of Law and Culture 4(2) < <https://ojs.unud.ac.id/index.php/UJLC/article/view/57361> > Accessed 14 November, 2023.

²⁵ WTO, < https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/indonesia_e.htm > Accessed 14 November, 2023.

²⁶ The 1945 Constitution of the Republic of Indonesia, <https://www.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/ac/ewt_dl_link.php?nid=123&filename=parsystem2>

²⁷ Soyoung Jung, above n 50

²⁸ Kadek Sarna and others, "After the Trade Dispute: Is Indonesian Food Sovereignty Threatened?"(2020) Udayana Journal of Law and Culture 4(2) < <https://ojs.unud.ac.id/index.php/UJLC/article/view/57361> > Accessed 14 November, 2023.

²⁹ SMIIC, 'Uzbek Agency for Technical Regulation (UZSTANDARD)' <<https://www.smiic.org/en/member/45>>

³⁰ <<https://lex.uz/docs/2248101>>

Uzbekistan dated February 27, 2023 "On technical regulation".³¹ UZSTANDARD recently started certifying and labeling products and services qualifying under halal requirements in collaboration with JAKIM, a Malaysian governmental organization for the halal certification. However, there are some limitations, currently, UZSTANDARD provides halal certification only for companies whose products are dedicated for export to the Malaysia³². There are also current ongoing meetings with other Islamic countries like Indonesia³³; Turkey³⁴ and others. General Requirements for Halal Food in Uzbekistan is based under OIC/SMIIC 1:2019³⁵ standard. This standard defines the basic requirements and general requirements that shall be followed at any stage of the food chain and is also implemented almost in all member states to the organization. International companies such as World Trust are providing halal certificates under this standard for local Uzbek producers.

Conclusion

The Halal industry is of great importance taking into account the increasing demand for products and services in this sector, as well as the increasing number of Muslim populations. Halal regulations can be in various formats, international norms combining general requirements, internal/national standards and laws has different aspects depending on culture, social values, and religious belief commonly followed by the country's population, which Islamic school of thought is spread there and sometimes even political means. Moreover, they can be divided into voluntary and mandatory requirements. For instance, above-discussed Indonesian mandatory labeling requirement for products produced locally and exported from another country. Indonesian approach is the most affected practice in the field of halal labeling due to several reasons: The majority of the Muslim population is inhabited in Indonesia; developed halal market; the first mandatory labeling requirement was implemented there. However, this approach faced many criticisms due to its nature, uncertainty for exporting countries, in some cases lack of notification of implementation of such regulations evolved trade barriers. While, in international practice, there is no one standardized standard concerning halal products. Although the Halal Guidelines and several Codex and OIE standards include laws relevant to domestic Halal measures, they do not cover all aspects of Halal regulation. As a result, the lack of a universal and comprehensive international norm controlling halal

---

³¹ Law of the Republic of Uzbekistan On technical regulation 2022, No. ZRU-819

³² UZSTANDARD, 'HALAL certification in Uzbekistan for unhindered access to the Malaysian market' (2018)

³³ <<https://www.standart.uz/ru/news/view?id=1764>>

³⁴ <<https://www.standart.uz/ru/news/view?id=1276>>

³⁵ <<https://lex.uz/docs/5074608>>

standards is a major source of legal ambiguity surrounding the World Trade Organization's adherence to local halal requirements.

The state sovereignty is balanced within the GATT agreement under article XX accepted as general exceptions. However, from the history of DSB decisions, it is obvious that the chances of justification of such defenses over importation bans from national laws and regulations, tariffs, and other measures contradicting to some provisions of WTO are almost zero. In today's culture, an increasing variety of non-trade elements influence trade difficulties. Though rarely considered during the GATT's development, the 'public morality' clause in Article XX (a) of the GATT is playing an increasingly crucial role in balancing trade liberalization and the safeguarding of the Contracting Parties' sovereignty over domestic moral matters.

Reference list:

1. Brian J and Mehtab S, "The Future of the Global Muslim Population Projections for 2010-2030" Pew Research center, <<https://www.pewresearch.org/religion/2011/01/27/the-future-of-the-global-muslim-population/>> Accessed 14 November, 2023.
2. Conrad Hackett and others, 'The Changing Global Religious Landscape', Pew Research Center, The Changing Global Religious Landscape (2017) 46 <<https://www.pewforum.org/2017/04/05/the-changing-global-religious-landscape/>> Accessed 14 November, 2023.
3. Eva Johan and Hanna Schebesta, "Religious Regulation Meets International Trade Law: Halal Measures, a Trade Obstacle? Evidence from the SPS and TBT Committees" Journal of International Economic Law 2022.
4. GSO 2055-1:2015, <<https://www.gso.org.sa/store/standards/GSO:693304/file/1263/preview>>
5. Hussein Elarag, "Halal Industry : Key Challenges and Opportunities" <https://mpira.uni-muenchen.de/69631/1/MPRA_paper_69631.pdf> Accessed 12 November, 2023.
6. Joshua Meltzer, "State Sovereignty and the Legitimacy of the WTO" (2005) U. Pa. J. Int'l Econ. L 26(4) <<https://scholarship.law.upenn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1221&context=jil>> Accessed 14 November, 2023.
7. Kadek Sarna and others, "After the Trade Dispute: Is Indonesian Food Sovereignty Threatened?"(2020) Udayana Journal of Law and Culture 4(2) <

- <https://ojs.unud.ac.id/index.php/UJLC/article/view/57361>> Accessed 14 November, 2023.
8. Kadek Sarna and others, “After the Trade Dispute: Is Indonesian Food Sovereignty Threatened?”(2020) Udayana Journal of Law and Culture 4(2) <<https://ojs.unud.ac.id/index.php/UJLC/article/view/57361>> Accessed 14 November, 2023.
  9. Law of the Republic of Uzbekistan On technical regulation 2022, No. ZRU-819
  10. Mian N Riaz and Muhammad M Chaudry, Handbook of Halal Food Production (CRC Press 2018).
  11. Michelle Limenta and others, “Disabling Labelling in Indonesia: Invoking WTO Laws in the Wake of Halal Policy Objectives” World Trade review, Cambridge University Press 2017 <<https://www.cambridge.org/core/journals/world-trade-review/article/d-isabling-labelling-in-indonesia-invoking-wto-laws-in-the-wake-of-halal-policy-objectives/AC92A276E83E05E3098B40E3AD5A5CE9> > Accessed 12 November, 2023.
  12. MS 1500:2019, < https://www.isovnc.com/wp-content/uploads/2019/06/MS-1500_2019-Tieu-chuan-HALAL-MALAYSIA.pdf> Accessed 14 November, 2023.
  13. Nor Bakhriah Sarbani and Harlina Suzana Jaafar, “Facilitation for Halal Product Supply Chain: A Conceptual Trade Review” Journal of Applied environmental and biological sciences, Text Road publication, 2016 https://www.researchgate.net/profile/Harlina-Jaafar/publication/354632407_Facilitation_for_Halal_Product_Supply_Chain_A_Conceptual_Trade_Review/links/614359eebbd37262ca0df864/Facilitation-for-Halal-Product-Supply-Chain-A-Conceptual-Trade-Review.pdf Accessed 12 November, 2023.
  14. OIC/SMIIC 1:2019, < <https://www.smiic.org/en/project/24>> Accessed 14 November, 2023.
  15. Organisation of Islamic Cooperation (OIC) (2015), ‘Forum on Unifying Halal Standards and Procedures Kicks Off at OIC General Secretariat’, http://www.oic-oci.org//topic/?t_id=10714&t_ref=4218&lan=en.
  16. Pew research Center, “Table: Muslim Population by Country” <Table: Muslim Population by Country | Pew Research Center> Accessed 15 November 2023.

17. Riaz, M.N. and Chaudry, M.M., Halal food production (CRC Press LLC 2007) < http://www.al-rida.net/attachments/040_halal.pdf > Accessed 12 November, 2023.
18. Shariah translated from Arabic means ‘legislation’ - and provides the moral code and religious law for Muslims.
19. SMIIC, ‘ Uzbek Agency for Technical Regulation (UZSTANDARD)’ <<https://www.smiic.org/en/member/45>>
20. The 1945 Constitution of the Republic of Indonesia, <https://www.parliament.go.th/ewtadmin/ewt/ac/ewt_dl_link.php?nid=123&filename=parsystem2>
21. Translation from Arabic means ‘recitation’ - and is the literal word of God recited to the Prophet Mohammed (peace be upon him “pbuh”) (pbuh) in Arabic by the Angel Gabriel
22. Translation from Arabic means “traditions” - and is a written record of Mohammed's (pbuh) life and thoughts.
23. UZSTANDARD, ‘HALAL certification in Uzbekistan for unhindered access to the Malaysian market’ (2018)
24. Vincent H Smith and Joseph W Glauber, “Trade, Policy, and Food Security” (2019) 51 Agricultural Economics 159 <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/agec.12547>> Accessed 12 November, 2023.
25. WTO, < https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/indonesia_e.htm > Accessed 14 November, 2023.
26. Zoura Junita, “The Implementation Of Halal Food Labeling Based On The Technical Barriers To Trade (Tbt) Agreement By Indonesia” Jurnal Ilmiah Mahasiswa 2018, <<https://jim.unsyiah.ac.id/kenegaraan/article/view/13574>> Accessed 14 November, 2023.

МАКТАБНИНГ YUQORI SINFLARIDA ONA TILI VA ADABIYOT O'QITISHNING SAMARALI USULLARI

Osimova Rayxona Adhamjon Qizi

*Farg'ona Politexnika instituti akademik litseyi
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi*

Baxodirova Mashhura Baxodirovna

*Farg'ona Politexnika instituti akademik litseyi
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi*

Mirzayeva Sohiba Akramovna

Farg'ona Politexnika instituti akademik litseyi psixologi

Xolmatova Nargiza Ibragimovna

*Farg'ona Politexnika instituti akademik litseyi
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi*

ANNOTATSIYA

O'qituvchi va o'quvchining maqsaddan natijaga erishishida qanday texnologiyani tanlashlari ular ixtiyorida, chunki har ikkala tomonning asosiy maqsadi aniq natijaga erishishga qaratilgan bo'lib, bunda ishlatiladigan texnologiya o'quvchilarning bilim saviyasi, guruh tabiati va sharoitga qarab tanlanadi. O'quvchilarning o'zaro hamkorligi asosida dars samaradorligini oshirishi, mustaqil fikrlash, fikr-mulohaza yuritish, munosabat bildirish ko'nikmasini shakllantirish, ya'ni interfaol tushunchasini yuzaga keltirishi kerak. Bu usulda o'quvchi o'zi faol ishtirok etgan holda, yakka juftlikda, guruhlarda muammo va savollarga javob topishga harakat qiladi, fikrlaydi, baholaydi, yozadi, so'zga chiqadi, dalil hamda asoslar orqali qo'yilgan masalani yoritib berishga harakat qiladi. Bu esa o'quvchilarning xotirasida uzoq saqlanadi. Yangi mavzuni o'zlashtirishda tanqidiy, tahliliy yondosha oladi. O'qituvchi faqat yorug' ko'rsatuvchi, kuzatuvchi vazifasini bajaradi, xolos.

Kalit so'zi: *natija, metod, texnologiya, samarali usul, ona tili, ta'lim, prinsip, tarbiyaviy.*

KIRISH

Modomiki, maktab ta'limida ona tili eng asosiy va etakchi o'quv fanlardan ekan, oily ta'limning bakalavr tizimida "Ona tili o'qitish metodikasi" ham huddi shunday mavqega ega. Ta'lim prinsiplari jamiyatimizning maktab oldiga qo'ygan talablaridan kelib chiqadi. Shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning ijodiy imkoniyatlarini kengaytirish, o'qitish prinsiplarini amalda qo'llash bilan chambarchas bog'langan. O'qitish prinsipi nima? "Prinsip" lotincha so'z bo'lib, asos, qoida, talab singari ma'nolarni ifodalaydi. "O'qitish prinsipi" deganda dars

samaradorligini ta`minlash, qoidalar tushuniladi.[1] O`qituvchi ta`lim ishini tashkil etar ekan, ana shu qoida va talablardan kelib chiqadi va ular o`rtasidagi uzviy bo`g`liqlikni ta`minlagan holda amalda tadbiq etish orqali ko`zlangan maqsadga erishadi. Ta`lim jarayonida darsni tashkil etish, boshqarish, nazorat qilishda o`quvchi va o`qituvchi faoliyatiga qo`yiladigan talablar, didaktik qoidalar ta`lim prinsiplaridir. Mazkur prinsiplar har bir o`quv predmetida o`ziga xos tatbiq etiladi. Ta`limning tarbiyaviyligi prinsipi. Ta`limning tarbiyaviyligi prinsipi yosh avlodni har tomonlama kamolotga etkazishni nazarda tutadi. Ona tilini o`rganish jarayonida o`quvchilarga milliy g`oya, ona Vatanga sadoqat, tabiatga muhabbat, kishilarga hurmat, ehtirom, yaxshilik, adolatli bo`lish kabi ijobiy xususiyatlar singdiriladi.[2]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA TADQIQOT METODIKASI

Ona tili darslarida yoshlarni tarbiyalash yo`llari ko`p:

- har bir mavzu va bo`limning ta`limiy imkoniyatlarini to`la ishga solish;
- tanlangan matnlarning o`rganilayotgan til hodisasiga va sharqona tarbiya yunalishlariga to`la moslashtirish;
- darslikda berilayotgan ma`rifiy matnlar ham tarbiyaviy ahamiyatga ega bo`lishini ta`minlash shular jumlasidandir.

Ona tilini o`qitishda ta`lim, tarbiya va rivojlantirishning uyg`unligi prinsipi. Maktabda o`quvchilar ona tilining fonetikasi, leksikasi va grammatikasi yuzasidan o`ta zarur bo`lgan ilmiy bilimlar silsilasi bilan qurollantiriladi. Ular ona tili imlosi, talaffo`zi, yozma nutqda tinish belgilarni to`g`ri ishlatish yuzasidan zarur ko`nikma va malakalar bilan taminlanadi. Ayni vaqtda ona tili mashg`ulotlari o`quvchi shaxsini tarbiyalash va uni rivojlantirish vositasi hamdir.[3]

Ona tilini o`qitishda ilmiylik va tushunarlik prinsipi. Ta`limning ilmiyligini va bolalar uchun tushunarli bo`lishi prinsiplari o`zaro bog`langan, bir-birini to`ldiradigan didaktik kategoriyalardir. Ona tilini o`qitishda sistemativiylik va izchillik prinsipi. Ma`lumki, ona tili o`quv predmeti sifatida ma`lum sistemadan iborat. Bu sistema o`zbek tilining fonetik, leksik, grammatik, tomonlarini o`z ichiga oladi. Ana shu til tizimini tashkil qilgan unsurlarning har bir o`ziga xos xususiyatlarga ega bo`lishi bilan bir qatorda, ular bir-biri bilan uzviy va chambarchas bog`langan.

Maktabda tilning fonetikasini o`rganmasdan uning grammatikasini o`rganish mumkin emasligi isbot talab qilmaydigan haqiqatdir. Fonetika va grafikani etarli darajada o`zlashtirgan o`quvchigina leksikani puxta o`zlashtiradi. Leksika puxta o`rganilgach, so`z turkumlarini o`rganish osonlashadi. Shuning uchun til hodisalarini o`zaro uzviy aloqadorlikda o`rganish uning samaradorligini ta`minlovchi asosiy vosita sanaladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Ta`limda izchillik prinsipi sistemalilik prinsipi bilan uzviy bog`lanan. Kishining kundalik faoliyatida ham, o`quv ishlarida ham mustaqillik muntazamlilik bo`lishi shart. Akademik I.T. Pavlov: "Ishning boshlanishidayoq o`zingizni fan

asoslarini izchil egallashga o`rgating. Fanning eng yuksak cho`qqilarini egallashdan oldin uning ibtidosini o`rganing.

Oldingilarini o`zlashtirmasdan turib, keyingilarini o`rganishga utmang”,

-deb o`quvchilarga maslahat beradi. Ona tilini o`qitishda nazariyani amaliyot bilan bog`lash prinsipi. Ona tili o`qitishda nazariyani amaliyotga bog`lash daganda o`quvchilardan tildan egallayotgan ilmiy-nazariy bilimlarini amalda qo`llashini ta`minlash, ularni mustaqil turmush uchun zarur bo`lgan amaliy ko`nikmalar bilan qurollantirishni tushunamiz. Nazariyani amaliyotga bog`lash ona tilini o`qitishni foydali maqsadlarga burish. Urganilayotgan til hodisalarini o`quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirishga buysundirish, til ta`limini hayot bilan, kundalik turmush bilan, odamlarning mehnat faoliyati bilan bog`lash demakdir. Ona tilini o`qitishda onglilik, faollik va mustaqillik prinsiplari.[4]

Didaktik adabiyotlarda onglilik deganda o`rganilayotgan mavzuga oid axborot mazmunini asosli egallash, xulosa va umumlashmalarni chuqur va atroflicha fahmlash, mavzu yuzasidan bilimlarni sistemali va to`g`ri bayon qilish, egallangan bilimlarning ishonch va e`tiqodga aylanishi, o`rganilgan bilimlardan turmushda mustaqil foydalana olish tushuniladi. Bu prinsip til hodisalarining mohiyatini anglab, tushunish, ongli o`zlashtirishni talab qiladi. Onglilik prinsipi. Onglilik bilimlarni ongli ozlashtirishga yo`naltirilgan prinsipdir.

U quyidagi xususiyatlarga ega:

- ta`limning asosiy maqsadi, hayot uchun zaruriyligini aniglash;
- daliliy materiallarni ongli egallash va o`zaro farqlay olish;
- bilimlarni o`rganish, mustahkamlash, takrorlash;
- egallangan va o`zi erishgan natijalarni baholay bilish xususiyatlarini tarbiyalaydi. Demak, ona tilini o`qitish metodikasida onglilik prinsipiga asoslanish ma`no va mazmunni anglab, amaliy vazifalar – so`rash, tinglash, o`qish, yozish kabilarni bajarishda o`zlashtirilgan ko`nikma va malakaga, ijodiy tashabbuskorlikka, mustaqillikni oshirishga imkon beradi.[5]

Ona tili ta`limi ongliligi quyidagi prinsiplarga asoslanadi:

1. So`z boyligini oshirish va ma`naviy guruhlar ustida ishlash.
2. Fikr bildirishda mantiqiy izchillikni ta`minlash.
3. Tilning ifoda imkoniyatlaridan to`g`ri va o`rinli, nutqiy vaziyatlardan mos ravishda foydalana olish.
4. Mustaqil va ijodiy mushohada malakalarini shakllantirish. Ijodiy tafakkur kurtaklarini rivojlantirish.
5. Kommunikativ savodxonlik, zamonaviy texnik vositalardan tik o`rganish jarayonida unumli foydalanishning turli usul va vositalarini bilish.

Lingvopsixologik o`quv topshiriqlari tizimini ona tili ta`limiga joriy etish, o`quvchi ongida mustaqil mushohada yuritish, so`z tanlash va fikr bildirish ehtiyojini hoil qilishga, ko`nikma va malakalarini shakllantirishga, nutqiy faoliyat ko`lamini kengaytirishga xizmat qiladi.[6]

XULOSA

Hozirgi kunda o'zbek tili o'qitish metodikasi fanini yutuqlari bilan boyitilmoqda, yangi avlod darslik va o'quv qo'llanmalari yaratilmoqda. Ulardan biri Sizning e'tiboringizga havola qilinayotgan "Hozirgi o'zbek adabiy tilini o'rganishda kommunikativ jadvallardan foydalanish" nomli yangi o'quv qo'llanmasidir. Unda asosiy e'tibor so'z boyligini oshirish, egallangan Grammatik bilimlarni takrorlash, mustahkamlash va umumlashtirish, so'zlash va so'z tanlash mahoratini, matn yaratish hamda nutq madaniyatini shakllantirishga qaratilgan. Qo'llanmaga ilova qilingan kommunikativ ko'rgazmali jadvallar o'zbek adabiy tilida qo'llaniladigan barcha til hodisalarini qamrab olgan bo'lib, test topshiriqlari tuzish va uni echishda zaruriy ashyo vazifasini o'taydi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. X.Ne'matov, O.Bozorov. Til va nutq. Toshkent. "O'qituvchi" 1993 yil.
2. X.Ne'matov, A.G'ulomov. Maktabda til sathlarini o'zaro bog'lab o'rganish. Toshkent. 1992 yil.
3. E.Agzamov. Ona tilidan muammoli dars, "Til va adabiyot ta'limi" jurnali. 1993 yil 3-4 qo'shma soni. 27-30 betlar.
4. Yu. K.Babanskiy. Hozirgi zamon umumiy ta'lim maktabida, o'qitish metodlari. Toshkent. "O'qituvchi" 1990 yil.
5. M.Mahmutov. Maktabda muammoli ta'limni tashkil qilish. Toshkent. "O'qituvchi" 1981 yil.
6. M.Saidov. Muammoli ko'rgazmalardan foydalanish. "Til va adabiyot ta'limi" jurnali. 1993 yil. 5-6 qo'shma soni. 13-14 betlar.

KO'Z KASALLIKLARI VA ULARNING DAVOLASH USULLARI

Djumayeva Maxfuza Kayumovna

Buxoro davlat tibbiyot instituti Tibbiy kimyo kafedراسي assistenti

dmahfuza51@gmail.com

Saidov Samad O'ktam o'gli

Buxoro davlat tibbiyot instituti Farmatsiya yo'nalishi II kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Maqolada tana a'zolari orasida eng nozik hisoblangan a'zo - ko'zning tuzilishi haqida, ko'rish qobilyatining pasayishini oldini olish to'g'risida, ko'zning sog'ligini saqlashi va ko'zga zarar yetkazadigan narsalardan ehtiyot bo'lish choralari keltirilgan.

Kalit so'zlar: ko'z kasalliklari, ko'z anatomiyasi, katarakta, ko'z ko'rish qobilyati, baliq mahsulotining ko'rishga foydasi, ko'z yallig'lanishi

Inson tug'ulib, voyaga yetib, umr kechirishi davomida turli kasalliklarga chalinadi. Har bir a'zoning o'ziga xos funksiyasi bor va har bir a'zo insonga ko'mak beradi. Inson ko'zi ko'rar ekan, u barcha ishini bajara oladi.

Ko'zning quvvati va ko'rish qobiliyatida rux moddasining ahamiyati kata ekanligini anatomiya kursidan bilamiz. Rux moddasi ikkita kovak asab orqali ko'zga o'tadi[1]. O'sha asablar va ularga yopishgan pardalar ko'z kosasiga yetib kelgach, har birining uchi kengayib to'lishadi va keng yoyilib, butun ko'zdagi suyuqliklarni o'rab oladi, eng o'rtasidagi muzsimon suyuqlik gavhardir[2]. Gavhar do'l va muz kabi tiniq bo'lib, yumaloqdir[3].

Ko'z kasallilari bir necha xil bo'ladi. Insonning ko'rish anlizatori funksional shikastlanishi va ko'zning yordamchi apparati ya'ni qovoqlari shikastlanishi ham kishining ko'rish qobilyatini cheklaydi.

Har bir tana a'zosining qismlari bo'lganidek, ko'z ham bir nechta qismlardan tashkil topgan. Bu qismlardan eng muhimi esa ko'z gavhari hisoblanadi. Ko'z gavhari kasalliklaridan biri bu katarakta hisoblanadi. Bu ko'z gavharining xiralashishi hisoblanadi.

Ko'z ko'rish qobilyatining pasayishini oldini olish maqsadida tabiiy mahsulotlar ko'proq iste'mol qilishimiz kerak. Ko'rish qobilyatini yaxshilovchi eng samarali mahsulot bu baliq hisoblanadi. Baliqdan olinadigan baliq moyi tarkibida ko'rish qobilyatini yaxshilovchi ko'plab moddalar mavjud. Qish mavsumida baliq

mahsulotlarini ko'p miqdorda iste'mol qilish lozim. Ammo , yoz mavsumida baliq yeyish tavsiya etilmaydi. Chunki , baliq tarkibida baliq moyi ko'p bo'ladi va u issiq havoda insonda allergik kasallik keltirib chiqaradi.

Ko'z kasalliklaridan yana eng keng tarqalgani bu ko'zga infeksiya tushishi ya'ni ko'zning shamollashidir. Bunda ko'z yallig'lanadi. Ko'z yallig'lanishining ba'zisi haqiqiy bo'ladi, ba'zisi esa yallig'lanishga o'xshash bo'lib , uni takaddur va tasaddur ataladi[4]. Yallig'lanish kasalligida inson ko'zi qichishadi va achishadi , go'yo ko'zda nimadir bordek tuyuladi. Ko'z o'zidan ko'p miqdorda yosh ajratadi. Tabbiy mahsulotlardan bizga ko'k choy kerak bo'ladi. Ko'k choy yuvilib , qaynagan suvda achchiq qilib damlanadi va choy barglari olinib, har bir bar bilan ko'zlarni alohida artib olinadi. Bu amaliyot 3 kun davomida davomiy qilinadi .

Ko'zning yallig'lanishi bu ko'zning et qatlamidagi yallig'lanish hisoblanadi. Yallig'lanishning ba'zilari sodda hisoblanib, tomirlarning bo'rtishi , yosh oqishi va og'riq bilan o'tadi. Ba'zi hollarda yallig'lanish o'ta kuchli bo'ladi. Bu yallig'lanish keng tarqalgan bo'lib , ko'z oqi qorachiq ustigacha o'sib , uni berkitadi va ko'zni yumishga monelik qiladi. Bu yallig'lanish ko'pincha moddalarning ko'pligi va ko'zlarning kuchsizligi sababli bolalarda paydo bo'ladi. Ko'z yallig'lanishi faqatgina issiq moddadan bo'lavermaydi , balki shilliq va savdo moddalaridan ham bo'ladi[5].

Ko'z kasalliklari haqida so'z borarkan , inson ko'zining sog'ligini saqlashi va ko'zga zarar yetkazadigan narsalardan ehtiyot bo'lishi zarur. Ko'z sog'lig'ini saqlamoqchi bo'lgan kishi changdan, tutundan, issiq va sovuqda mo'tadil bo'lmagan havolardan, qattiq sovuq va issiq shamollardan ko'zini saqlashi lozim[6]. Biror yozuv yoki boshqa narsalarga uzoq vaqt tikilib turishdan saqlanish kerak. Ko'zni tozalab turuvchi tabbiy jarayonlardan biri bu yig'lash hisoblanadi. O'ta mayda yozuvlarga kamroq qarash ham ko'zga zarar yetkazadi. Jinsiy aloqani ko'p qilish ko'z uchun eng zararli narsadir; tez-tez mast bo'lish , qorinni to'ldirib ovqat yeyish , to'qlik holatida uxlash , hamma g'aliz ovqatlar , sharoblar va bosh tomonga bug' yuboradigan narsalar ham shunday zararlidir[7].

Adabiyotlar:

1. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" III kitob 202- bet
2. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" III kitob 202- bet
3. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" III kitob 202- bet
4. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" III kitob 210- bet
5. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" III kitob 211- bet

6. Abu Ali ibn Sino “Tib qonunlari” III kitob 209 - bet
7. Abu Ali ibn Sino “Tib qonunlari” III kitob 209 – bet
8. Djumayeva Maxfuza Kayumovna , Obidova Maftunabonu Haydar qizi, [QANDLI DIABETNING KELIB CHIQISH SABABLARI, BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI: Vol. 3 No. 12 \(2023\): BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY-AMALIY JURNALI](#)
9. Djumayeva Maxfuza Kayumovna , Avezova Dilfuza Baxtiyarovna , [OVQAT HAZM QILISH SISTEMALARINI DAVOLASH UCHUN ISHLATILADIGAN SHIFOBAXSH O’SIMLIKLAR VA ULARNING TARKIBINI O’RGANISH, BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI: Vol. 3 No. 12 \(2023\): BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY-AMALIY JURNALI](#)
10. Djumayeva Maxfuza Kayumovna, Samandarova Mubina Oybekovna YUQORI NAFAS Olish SISTEMALARINI KASALLIKLARINI DAVOLASH UCHUN ISHLATILADIGAN SHIFOBAXSH O’SIMLIKLAR [BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI: Vol. 3 No. 12 \(2023\): BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY-AMALIY JURNALI](#)

OZG'INLIKNI YENGISH

Djumayeva Maxfuza Kayumovna

Buxoro davlat tibbiyot instituti Tibbiy kimyo kafedrası assistenti

dmahfuza51@gmail.com

Rustamov Diyor Jamshid o'g'li

Buxoro davlat tibbiyot instituti Farmatsiya yo'nalishi II kurs talabasi

Annotatsiya

Har bir inson hayot faoliyatida hayot tarziga qarab, ortiqcha vazn oladi yoki bo'lmasa shuning teskari holati vazn ololmay ozg'inlikdan aziyat chekadi. Shuni bilish kerakki, juda semizlik ham juda ozg'inlik ham sog'lomlik hisoblanmaydi. Maqolada ozg'inlik sabablari va uni davolashning tabiiy usullari keltirilgan.

Kalit so'zlar: ozg'inlik, vazn olishda suv ichishning ahamiyati, yog'li sut mahsulotlari, xonaki tuxum

Ozg'inlikka sabab ovqatda semirtiruvchi moddaning yo'qligi yoki suyultiruvchi ovqatni ko'p iste'mol qilish, bunda badanda ko'pda qon paydo bo'lmay qoladi, yoki toza qon paydo bo'lmaydigan ovqat bilan cheklanib turishdir, bunga yana ovqatni ishlatuvchi quvvatning, ya'ni hazm qiluvchi quvvatning zaifligi ham sabab bo'ladi; ularning zaifligiga esa mizoj buzilishi, ko'pincha, buzilgan sovuq mizoj sabab bo'ladi[1].

Ba'zi insonlar vazn olishda juda qiynalishadi. Ozg'inlikni ketkazib, vazn olishni istagan odam muntazam ravishda yuqori kaloriyali taomlar iste'mol qilishi zarur. Shu bilan birga muntazam ravishda jismoniy tarbiya bilan shug'ullanish ham talab etiladi.

Vazn olishni istagan insonlarga ovqatdan oldin suv ichish tavsiya etilmaydi. Chunki ovqatdan oldin suv iste'mol qilinsa oshqozon suv bilan to'lib qoladi. Oqibatda inson to'qlik hissini his qilib kam ovqatlanadi va kerakli kaloriyani ololmaydi.

Semirish uchun inson kun davomida tez-tez va sifatli ovqatlanishi zarur. Yog'li sut ichish ham tavsiya etiladi. Sut oqsilga boy mahsulot hisoblanadi va u chiroyli semirishga ko'maklashadi.

Xonaki tovuq tuxumi ham tez vazn olishga yordam beradi. Bunda ham yangi xonaki tovuq tuxumi bo'lishi lozim. Har kuni ertalab 2ta tuxumni idishga solib aralashtirib, unga yarim stakan suv solib, och qoringa ichiladi.

Ovqat birinchi hazmdan o'tib , quyiga tushgan paytda hammomga tushish yaxshidir[2]. Shu bilan birga , hammomdan chiqqandan keyin fursat o'tkazmay ovqat yeyish ham semirishga sabab bo'ladi[3].

Oz muddat ichida ozib ketadigan badanlarning qayta semirishi oz muddatda bo'lishi mumkin. Terisi oson cho'ziladigan badanlar semirishga qobilyatli bo'ladi. Zaiflik , issiq-sovuqdan , to'kinish- urinishlardan ,mehnat-mashaqqat , bo'shatilish va jinsiy aloqa kishini oriqlanishdan saqlanishga majbur qiladigan omillardandir ; bunday kishining yegan ovqati tomirlarda to'xtalib qoladi, nariga o'tmasdan , buziladi[4].

Agar ozg'inlikka tana a'zolarimizdan taloq sabab bo'lsa , u holda taloq da'volanadi. Ozg'in kishini tinch qo'yib , unga dam berish kerak bo'ladi. Ko'rpa – to'shaklari yumshoq qilib qo'yiladi. Insonni soya joyga yotqizib, uni xursand qilinadi , xushbo'y hidlar hidlantiriladi va sovuq narsalar ichiriladi. Chunki bu tadbirlar tabiiy quvvatni juda kuchaytiradi , natijada u oziqlarni yaxshi ishlatib , chiqindilarni haydab chiqaradi[5]. Bular esa semirishga ko'maklashadigan dastlabki omillardir.

Vazn olmoqchi bo'lgan insonlarga eng yaxshi tavsiyalardan biri bu qovurilgan go'sht iste'mol qilishdir. Abu Ali ibn Sino bobomiz o'z asarlarida qovurilgan go'shtda go'sht quvvati saqlanib qoladi va u pishiq et hosil qiladi deganlar. O'rdak go'shti, tovuq , mol g'oshti semirturuvchi mahsulotlar ichida yetakchilaridir. Ammo, eng ko'p semirtiruvchi go'sht mahsuloti bu kaklik go'shti hisoblanadi.

Adabiyotlar

1. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" IV kitob 632- bet
2. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" IV kitob 634- bet
3. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" IV kitob 634- bet
4. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" IV kitob 633- bet
5. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" IV kitob 633- bet
6. Djumayeva Maxfuza Kayumovna , Obidova Maftunabonu Haydar qizi, **QANDLI DIABETNING KELIB CHIQISH SABABLARI , BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI: Vol. 3 No. 12 (2023): BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY-AMALIY JURNALI**
7. Djumayeva Maxfuza Kayumovna , Avezova Dilfuza Baxtiyarovna , **OVQAT HAZM QILISH SISTEMALARINI DAVOLASH UCHUN ISHLATILADIGAN SHIFOBAXSH O'SIMLIKLAR VA ULARNING**

TARKIBINI O'RGANISH , BARQARORLIK VA YETAKCHI
TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI: Vol. 3 No. 12 (2023):
BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY-
AMALIY JURNALI

8. Djumayeva Maxfuza Kayumovna, Samandarova Mubina Oybekovna YUQORI NAFAS Olish sistemalarini kasalliklarini davolash uchun ishlatiladigan shifobaxsh o'simliklar barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali: Vol. 3 No. 12 (2023): barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy-amaliy jurnali

GIJJA TURLARI VA UNI DAVOLASH USULLARI

Djumayeva Maxfuza Kayumovna

Buxoro davlat tibbiyot instituti Tibbiy kimyo kafedrası assistenti
dmahfuza51@gmail.com

Zoyirov Dilshod Nuriddin o'g'li

Buxoro davlat tibbiyot instituti Farmatsiya yo'nalishi II kurs talabasi

Annotatsiya

Maqolada tirik organizm ichaklarida parazitlik qilishi oqibatida uning tana a'zolariga katta zarar yetkazadigan gijjalar haqida so'z yuritilgan. Shuningdek, ushbu parazitlarning insonlar, hayvonlar, o'simliklar hisobiga hayot kechirishi, ular organizmi ichida rivojlanib va ko'payishi va buning oqibati nimalarga olib kelishi aytib o'tilgan. Maqolamizning yakunlarida esa gijjalarning ba'zi turlaridan xalos bo'lish choralari keltirilgan.

Kalit so'zlar: gijja, parazitlar, tuproq orqali yuqish, suv orqali yuqish, uy hayvonlari orqali yuqish

O'tmishdan boshlab, bugungi zamonaviy jamiyatimizda ham gijja turlari keng tarqalgan. Bu gijjalar ayniqsa, baliqchilar, ovchilar va ularning oilalarida shuningdek, yosh bolalarda ko'p uchraydi.

Gijjalar bu bir necha xil parazit chuvalchanglar bo'lib, insonlar, hayvonlar, o'simliklar hisobiga hayot kechirib, ular organizmi ichida rivojlanadi va ko'payadi. O'zbekiston huquqida bugungi kunda parazitlarning 60 dan ortiq turi mavjud. Agar davolanmasa parazitlar inson ichaklarida parazitlik qilgan holda, uzunligi 5-6 metrga ham yetishi mumkin. Parazitlik qilishi oqibatida inson tana a'zolariga katta zarar yetkazadi. Bunda hattoki, inson yiqilib suyaklarini sindirganda yoki qo'lini, tanasini kesib olganda og'riqni umuman his qilmaydi, ya'ni sezuvchanlikni yo'qotadi.

Inson gijjalarga yo'liqmaslik uchun, avvalo uning qanday tarqalishi va yuqishining usullarini bilishi lozim. Dastlabki yuqish turi bu tuproq va suv orqali yuqishdir. Gijjalar tuproq, suvda rivojlanadi, keyin inson tanasiga tushganda u yerda tuxum qo'ya boshlaydi. So'ngra bu tuxumlar najas orqali tashqariga chiqarib yuboriladi va bu tuxumlar boshqa insonni zararlash maqsadida o'z vaqtini kutib yotadi. Yaxshi yuvilmagan meva va sabzavotlarni iste'moli insonni geogelmintlar bilan zararlantirishiga olib keladi. Parazitlarning ayrim tuxumlari inson organizmiga teri orqali ham kiradi. Bunday parazitlar asosan, suv orqali yuqadi. Cho'milish

havzalariga bu parazitni yuqtirgan odan kirganida , tansidagi parazit suvga tuxumlarini tashlaydi va bu tuxumlar boshqa inson tanasiga ornashadi.

Keyingi yuqish usuli bu to'g'ridan to'g'ri aloqa bilan yuqish hisoblanadi. Ya'ni uy hayvonlarini o'ynatganda , ularni silaganda , quchoqlaganda qo'llarga gijja tuxumlari o'rnashib qoladi. Agar qo'llar yaxshi yuvilmay ovqatlanilganda , inson bu parazitlarni uziga yuqtirib oladi.

Hozirgi rivojlangan zamonamizda gijjani davolashga katta e'tibor qaratilgan. Buning uchun ko'plab dorilar ham ishlab chiqilmoqda . Ammo , bu borada tabiiy mahsulotlardan ham foydalangan holatda gijjaga qarshi da'vo usullarini topish mumkin.

Samarali bo'lgan usullardan foydalanamiz. Birinch bo'lib, sut mahsulotlaridan yarim stakan qatiq , bir choy qoshiq asal va 2dona sarimsoq bo'lagini tayyorlab olamiz. Sarimsoqlarimizni qirg'ichdan chiqarib olamiz . Yarim stakan qatiq ustiga qirg'ichdan chiqarilgan sarimsoqlarimizni aralashtiramiz. Tayyor bo'lgan massamizni 10 kun davomida har kuni ertalab nonushtadan 1 soat oldin iste'mol qilinadi. Tayyor massani iste'mol qilishdan 5 daqiqa oldin esa asalni tanovul qilish kerak.

Gijjalar tufayli insonda bosh og'rig'i ham kuzatiladi. Buni davolashda badan va miyani tozalashdan boshlash zarur[1]. Keyin ozgina iyoraj fiqroni burunga yuboriladi va buni haftada bir necha marta qaytariladi[2]. Burun sassiqligi bobida eslatiladigan dorilar va qorindagi gijjalarni o'ldiradigan hamma dorilar, masalan shaftoli bargaining siqib olingan shirasi , tut ildizining shirasi va sabr ishlatiladi[3].

Gelmintlar yoki gijjalar - parazit chuvalchanglar oilasining vakillari bo'lib, odatda inson organizmida yashaydi va uning normal ishlashini buzadi va gelmintoz deb ham ataladi. Hozirgi vaqtda gelmintlarning 400 ga yaqin turlari ma'lum.

Kasallik belgilari. Organizmda gelmintlar mavjudligi va belgilari turlicha bo'lishi mumkin, bu esa qaysi parazit turi tana ichiga kirganligiga bog'liq. Gelmintoz belgilariga quyidagilar kiradi:

1. o'zini yomon his qilish;
2. holsizlik
3. allergiya, eshakemi;
4. charchoq, ruhiy tushkunlik;
5. ishtahaning pasayishi yoki ortishi;
6. ТОШНОТА;
7. qusish;
8. qorin bo'shlig'idagi o'tkir og'riqlar;

9. uyqu paytida tishlarni g'ijirlatish;
10. defekatsiya buzilishi (ich qotishi va buzilishi);
11. tez vazn yo'qotish;
12. parazitlar va ularning qismlari, shuningdek, tuxumlar axlat bilan chiqariladi;
13. orqa chiqaruv teshigi atrofidagi qichishish;
14. uyqusizlik.

Gelmintozni davolash bir necha usul bilan amalga oshiriladi, jumladan:

- parazitlarga qarshi vositalar;
- sorbentlar;
- fermentlar;
- immunitetni kuchaytiruvchi vositalar;
- gepatoprotektorlar (jigar faoliyatini yaxshilovchi vositalar).

Parazitlarni yuqtirmaslik va kelajakda shifokorga bormaslik uchun, quyidagi tavsiyalarga amal qilish lozim:

- ◆ shaxsiy gigiena qoidalariga rioya qilish kerak ;
- ◆ meva, sabzavotlar va boshqa oziq-ovqatlarni iste'mol qilishdan oldin yuvish kerak ;
- ◆ dengiz mahsulotlari, go'sht va baliqlarni iste'mol qilishdan oldin ularga yetarli darajada issiqlik bilan ishlov berish kerak ;
- ◆ bolalarni nazorat qilish, ularga ifloslangan narsalarni yeyishi yoki og`ziga solishiga qo`l qo`ymaslik kerak.

Adabiyotlar:

1. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" III kitob 75- bet.
2. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" III kitob 75- bet.
3. Abu Ali ibn Sino "Tib qonunlari" III kitob 75- bet.
4. Djumayeva Maxfuza Kayumovna , Obidova Maftunabonu Haydar qizi, [QANDLI DIABETNING KELIB CHIQISH SABABLARI , BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI: Vol. 3 No. 12 \(2023\): BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY-AMALIY JURNALI](#)
5. Djumayeva Maxfuza Kayumovna , Avezova Dilfuza Baxtiyarovna , [OVQAT HAZM QILISH SISTEMALARINI DAVOLASH UCHUN ISHLATILADIGAN SHIFOBAXSH O`SIMLIKLAR VA ULARNING](#)

TARKIBINI O'RGANISH , BARQARORLIK VA YETAKCHI
TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI: Vol. 3 No. 12 (2023):
BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY-
AMALIY JURNALI

6. Djumayeva Maxfuza Kayumovna, Samandarova Mubina Oybekovna YUQORI NAFAS Olish sistemalarini kasalliklarini davolash uchun ishlatiladigan shifobaxsh o'simliklar barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali: Vol. 3 No. 12 (2023): barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy-amaliy jurnali

BOLALARNING MATEMATIK RIVOJLANISHIDAGI MODELLASHTIRISH USULLARI

Madirimova Momajon Raximboyevna

UrDU "Maktabgacha ta'lim metodikasi" kafedra o'qituvchisi

Annotatsiya: Bu maqolada matematik tasavvurlarni shakllantirish mashg'ulotlari orqali bolalarning sensor (hissiy) rivojlanishi, bolalarda sensor (hissiy) modellashtirishning ahamiyati haqida so'z boradi.

Аннотация: В данной статье говорится о важности сенсорного (эмоционального) развития детей и сенсорного (эмоционального) моделирования у детей посредством формирования математических представлений.

Abstract: This article talks about the importance of children's sensory (emotional) development and sensory (emotional) modeling in children through the formation of mathematical ideas.

Modellashtirish - murakkabligi va o'lchamlari bo'yicha, o'rganish va ishlab chiqarish uchun tabiiy ravishda ishlab chiqarilishi mumkin bo'lmagan har qanday ob'ektning tahminiy takrorlanishi. Bolalarni o'qitish va tarbiyalash jarayonida amalga oshiriladigan modellashtirish ularning qobiliyatlarini rivojlantirishga, fan asoslari va materiallarni qayta ishlash texnologiyalari bo'yicha bilimlarni chuqurlashtirishga xizmat qiladi. Bu nazariyaning amaliyot bilan bog'lanishiga, amaliy ko'nikmalarning shakllanishiga yordam beradi, bolalarning politexnik dunyoqarashini kengaytirish vositasi hisoblanadi. Modellashtirish uchun tanlangan ob'ektlar fan va texnikaning o'z mavzularidagi yutuqlarini aks ettirishi, ijtimoiy foydali yo'nalishga ega bo'lishi, yosh xususiyatlariga, qiziqishlari va bolalarni o'qitish darajalariga mos kelishi kerak.

MTT tarbiyachisi bolalarga o'yin doirasini kengaytirishi, kattalarning u yoki bu faoliyatini modellashtirish uchun u uning mazmunini, motivlarini, vazifalari va kattalar o'rtasidagi munosabatlar normalarini tushunishi kerak. Bola buni o'z-o'zidan qila olmaydi. Faqatgina tarbiyachining maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mavjud bo'lgan mehnat turlari bilan tanishishi ularga kattalar bilan bo'lgan mehnat munosabatlarining ma'nosini, bajaradigan harakatlarining ahamiyatini ochib beradi. Shu asosda o'yin yuzaga keladi va bola olingan rolni anglab, ma'noni chuqurroq

anglay boshlaydi, odamlar faoliyatining sabablari va vazifalarini, shuningdek, uning roli va harakatlarining ahamiyatini tushunadi.

Bolaning sensor (hissiy) rivojlanishi - bu uning idrokini rivojlantirish va ob'ektlarning tashqi xususiyatlari: ularning shakli, rangi, o'lchami, makondagi mavqei, shuningdek hid, ta'm va boshqalar haqidagi g'oyalarni shakllantirishdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda sensor (hissiy) modellashtirishning ahamiyati juda katta. Aynan shu yosh sezgi faoliyatini yaxshilash, dunyo haqida g'oyalarni to'plash uchun eng qulaydir. Maktabgacha pedagogika sohasidagi taniqli xorijiy olimlar (F. Frebel, M. Montessori, O. Decroles), shuningdek, maktabgacha pedagogika va psixologiyaning taniqli vakillari (E. I. Tixxeeva, A. V. Zaporozes, A. P. Usova, N. P. Sakulina va boshq.) sensor rivojlanishni ta'minlashga qaratilgan sensor tarbiyalash maktabgacha ta'limning asosiy yo'nalishlaridan biri ekanligiga qat'iy ishongan.

V. V. Zenkovskiy "Bolalik psixologiyasi" (Ekaterinburg, 1995) kitobida shuni ta'kidlaydi: "sensor rivojlanish, bir tomondan, bolaning umumiy aqliy rivojlanishining asosini tashkil qiladi, ikkinchi tomondan, mustaqil ahamiyatga ega, chunki to'liq idrok etish orqali bolani bolalar bog'chasi va maktabda mehnatning ko'plab turlarini muvaffaqiyatli tarbiyalash uchun zarurdir".

Dunyo ob'ektlari va hodisalarini idrok etish bilan bilish boshlanadi. Boshqa barcha bilish shakllari - eslash, fikrlash, hayol - idrok tasvirlari asosida qurilgan, ularni qayta ishlash natijasi hisoblanadi. Shu sababli, to'liq idrokka tayanmasdan normal aqliy rivojlanish mumkin emas.

Bolalar bog'chasida bola sensor (hissiy) modellashtirish, chizish, modellashtirish (lepka), konstruksiyalash haqida bilib oladi, tabiiy hodisalar bilan tanishadi, matematika va savodxonlik asoslarini o'zlashtira boshlaydi. Ushbu yo'nalishlarning barchasida bilim va ko'nikmalarni egallash ob'ektlarning tashqi xususiyatlariga, ularni hisobga olish va foydalanishga doimiy e'tiborni talab qiladi. Shunday qilib, rasmdagi tasvirlangan ob'ektga o'xshashlikni olish uchun bola shakli, rangining o'ziga xos xususiyatlarini aniq tasvirlashi kerak. Konstruksiyalash ob'ektning shakli (namunasi), uning qurilishi bo'yicha tadqiqotlarni talab qiladi. Bola makondagi qismlarning o'zaro bog'liqligini bilib oladi va namunaning xususiyatlarini mavjud materialning xususiyatlari bilan o'zaro bog'laydi. Boshlang'ich matematik tasavvurlarni shakllantirish geometrik shakllar va ularning turlari bilan tanishishni, o'lchamdagi ob'ektlarni taqqoslashni o'z ichiga oladi.

Savodxonlikni o'zlashtirishda fonemik eshitish - nutq tovushlarini aniq differentsiallashtirish (farqlash) - harflar uslubini vizual idrok etish katta rol o'ynaydi.

Sensor modellashtirishni butun inson faoliyati uchun, ayniqsa, ijodiy faoliyat uchun muhimligini yodda tutish bir xil darajada muhimdir. Sensor qobiliyatlarining kelib chiqishi, bolalikning dastlabki davrlarida erishilgan sensor rivojlanishining umumiy darajasida yotadi. Kelajakdagi hayoti uchun bolaning sensor rivojlanishining ahamiyati shundaki, maktabgacha tarbiya nazariyasi va amaliyoti bolalar bog'chasida sensorli ta'limning eng samarali vositalarini hamda usullarini ishlab chiqish, ulardan foydalanish vazifasi ekanligi ilgari surilgan. Sensor tarbiyaning asosiy yo'nalishi bolani sensor madaniyat bilan qurollantirish bo'lishi kerak. Va, albatta, har bir bola, hatto maqsadli tarbiyasiz ham, hamma narsani u yoki bu tarzda idrok etadi. Ammo agar o'zlashtirish o'z-o'zidan, kattalarning aqlli pedagogik rahbarligisiz amalga oshirilsa, u ko'pincha yuzaki, past bo'lib chiqadi. Bu yerda sensorli modellashtirish yordamga keladi, ya'ni, bolani insoniyatning sensor madaniyatiga muntazam ravishda kiritish.

Sensor tarbiyalash bolalarda ob'ektlarning tashqi xususiyatlarining umumiy qabul qilingan namunalari - sensor etalonlar haqidagi g'oyalarni shakllantirish juda muhimdir. Yorug'lik va to'yinganlik nuqtai nazaridan spektrning yetti rangi va ularning soyalari sezgir rang me'yorlari, shakllar, etalonidagi geometrik shakllar, o'lchamlar - o'lchovlarning metrik tizimi sifatida ahamiyat kasb etadi. Eshitishni idrok etishda etalonlarning turlari mavjud (bu ona tilining fonemalari, baland tovushli munosabatlari) va ularning o'ziga xosligi ta'mga, hidli idrokga ega.

Sensor modellashtirishni o'zlashtirish - bu uzoq va murakkab jarayon bo'lib, u maktabgacha yoshdagi bolalik doirasi bilan cheklanmaydi va o'z tarixiga ega. Sensor standartini o'rganish - bu u yoki bu xossa (xususiyati)ni to'g'ri nomlashni o'rganishni anglatmaydi. Har bir xossa (xususiyati) turlarini aniq bilish va eng muhimi, turli xil holatlarda turli xil ob'ektlarning xususiyatlarini tahlil qilish va ta'kidlash uchun bunday taqdimotlardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lish kerak. Boshqacha qilib aytganda, sensor modellashtirishni o'zlashtirish - bu moddalarning xususiyatlarini baholashda ulardan "o'lchov birligi" sifatida foydalanishdir.

Ushbu xususiyatlar bilan tanishish MTTda sensor modellashtirishning asosiy mazmunini tashkil etadi. Va bu, tabiiydir, chunki aniq shakl, o'lcham va rang haqiqiylik ob'ektlari va hodisalarining vizual tasvirlarini shakllantirish uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega. Maktabda ko'plab o'quv fanlarini muvaffaqiyatli o'zlashtirish uchun shakl, hajm, rangni to'g'ri idrok etish zarur va ko'pgina ijodiy faoliyat turlari uchun qobiliyatlarni shakllantirish unga bog'liqdir.

Amaliyot shuni ko'rsatadiki, bolalar matematika fanini o'rgana boshlaganlarida mashg'ulotda o'rgatiladigan dastlabki mavzularga qiziqish ko'rsatadilar, tarbiyachining savollarini muhokama qilishda faol ishtirok etishadi.

Xulosa qilib aytganda, Steam ta'lim tizimi yangicha metodika va ishlanmalarga boy bo'lgan tizim. Bu tizim bilan bolalar texnologiyalar bilan hamnafas bo'lgan holatda tarbiyalanadi. Bugungi kunda hamma yosh avlod texnologiyalarga qiziqadi. Demak, bu tizimda qiziquvchanlik bilan o'rganishadi. Ushbu ta'lim yondashuvi bolalarga nazariya va amaliy ko'nikmalarni samarali tarzda birlashtirishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bikbaeva N.U., Ibroximova Z.I., Qosimova X.I. "Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarda elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish", T., O'qituvchi 1995 y.
2. Vigotskiy va bolalikdagi ijod: psixologik eskiz. O'qituvchilar uchun kitob, - 3-nashr. –M. Ma'rifat, 1991 yil.
3. Library.ziyonet.com

PROSPECTIVE DIRECTIONS OF FUND MARKET DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

---

*Burxonov Sardorjon Nasulloevich
Bobomurodov Kayimjon Homidovich
Teachers of the Department of economics
of Bukhara State University*

Annotation. In this, the development of all branches and sectors of the economy is directly related to the development of the real sector and the production sector, the development of the economy of Uzbekistan and the stock market. The analysis of the modern state of the stock market of Uzbekistan and development has been carried out, and there will be issues of further improvement of the new stock market, which will be subject to regulatory-legal, institutional, organizational-economic conditions at the state level for the practical application of the stock market in our economy. a number of scientific proposals and practical recommendations are given, and an analytical opinion about the recommendations on this topic.

Key words: stock market, capital market, investor, capitalization, depositor, issuer, bond, joint stock company.

Enter.

We are witnessing the rapid growth of the capital market and the experience of investment development. The stock market performs important products in the economy, i.e., transforming savings into investment, effectively distributing and redistributing production and investment resources to promising sectors of the economy, servicing the public debt, and restoring the ownership of production. taking places serves to lose temporarily free resources for the purposes of economic development. The fund attracts the necessary funds for the implementation of aid and food programs for both the state and the market with the help of the market. , stock exchanges operate in the market economy of many of the most modern countries of the world. At the same time, the stock exchange is considered as the most important institution of the market economy, and includes many products that have an important thing arising from the national economy of the respective financial institutions. A stock market is a set of mechanisms that make it possible to trade with physical or securities. A stock exchange is an organized market for the trading of securities. It is a place where buyers and sellers of securities meet.

In the purpose 26 of the decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 No. PF-60 "On the development strategy of New Uzbekistan for 2022-2026": "Increasing resources in the economy is the next , related to the increase of stock market turnover from 200 million US dollars to 7 billion US dollars in the next 5 years, and in this situation, the development of gradual liberalization of capital movement and their shares (shares) through this stock exchange. Also, it is planned to complete the transformation processes in commercial banks with a state-private share and bring the share of the private sector in bank assets up to 60 percent by the end of 2026.

At the meeting of the President of the Republic of Uzbekistan on the development of the stock market on October 7, 2019, it was stated that the total number of shares in the stock market is 25 trillion soums, which is less than 6% of the GDP. the index is 188% in Singapore, 112% in Malaysia, 34% in Russia, therefore, the production efficiency of the stock market development strategy in 2020-2025 and the ratio of total securities in free circulation to GDP in 2025 At least 10-15% was produced to the relevant official organizations by the end, measures were taken to increase the demand for securities, to attract stock market brokers and banks to the stock market.

It considers the issues of permission to sell certain assets to insurance companies to the stock market, and to banks to purchase highly liquid securities on the primary market. In addition, it was emphasized the need to ensure the protection of the rights of investors and minority shareholders, payment of dividends and collection¹. In addition, international audit reporting and international audit standards were assigned. It is clear from this that the stock market adjustment strategies for development can be considered one of the necessary segments of the national economy, besides, it can be seen as an effective mechanism for attracting investment support.

Including, among foreign economic scientists, Raymond Barr describes the calculation of the stock market. "The fund, as a technical institution, performs the function of redistribution of free funds, evaluates property rights, redistributes risks, processes information between participants in labor turnover. Therefore, the stock market refers to the long-idle capital market that collects and consolidates savings. These funds will go to companies that are in long-term immobilization. , one of the foreign modern and well-known economists, Gregory Menkiw, gives this definition:

---

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 7-oktabrdagi fond bozorini rivojlantirish masalalariga bag'ishlangan yig'ilishi. <https://gov.uz/oz/news/view/24425>

"There is often such a definition of the stock market, that is, it is an investment in commodities, stocks and bonds. is the sum of the production of the ability to lend one's own funds to debtors in the market".

Modern and well-known foreign economists KRM McConnell and SLBrew define the stock market as follows: "The stock market is an institution that gathers people who recommend and buy capital funds". According to Economist Mollah Aminul Islam, the income will make stock markets more expensive with investment inflows, as investment-intensive firms list their funds on the manufacturing stock market to attract construction funds. Funds have the vision and operation to process demand and develop the stock market as a result.

According to Oksana Takhumova, a well-known economist, the investment attractiveness of the movement directly depends on the country's investment policy and economic investment environment. The investment environment is considered as a system consisting of three elements: the current state of the stock market, investment development mechanisms and legal regulations. It is emphasized that it is an extremely important issue to provide the financing of investments related to D.G.Gozibekov by optimizing the structure of various sources, to control the proportions of departments in the public sector.

According to the scientist, it is necessary to transfer economic accounts to the account of own funds, special funds, banking and credit institutions and income resources. According to the scientist, it is necessary to pay attention to the stock market through the structure of strengthening various sources . In A.V.Vakhabov's work, the main mechanism for controlling the effective distribution of investment resources is the stock exchange². It is emphasized that the stock market is a necessary condition for the implementation of this model. So, the stock market can be an important means of investment. M.B.Khamidulin states in his scientific research that everything is enough to attract investments through the issuance of securities and control in Uzbekistan.

Another of our local scientists, S.Elmirzayev, believes that "companies in the country pay dividends and Reinvestment allows determining the investment attractiveness of companies, such as the ratio of reinvestment, protection of the rights of minority shares, increase in the market price of shares, expansion of business, which affects the investment attractiveness of the country. Scientist A.Shomirov approaches security in his scientific views: "Regardless of the field of activity of

---

² Vakhabov AV and others. *Foreign investments. Study guide.* - T.: Maliya, 2010. - 328 p. (p. 152)

joint-stock companies in our republic, it is one of the most important things to allocate additional resources, to attract material and investments. One of the most modern methods of attracting investments to joint-stock companies is the use of the IPO mechanism.

Definitions of stock market decisions are not limited to these entities. This type of market appeared with the arrival of demand for a new form of money circulation during a certain period of development of the market economy. In our opinion, we should look at the stock market as a system of relations related to the circulation of securities of legal entities and individuals, organization of trading and its settlement. A market economy cannot function without the development of securities circulation. research methodology. In this article, analytical scientific works and articles on the source representing the role and importance of the national stock market of Uzbekistan in the economy are studied. Wide use of economic research methods such as graphical grouping, economic-statistical analysis and synthesis, logical reasoning in the research methodology. Analysis and recommendation. The stock market is a part of the financial market, a market specialized in the issuance and commission of securities.

Stock market entities³

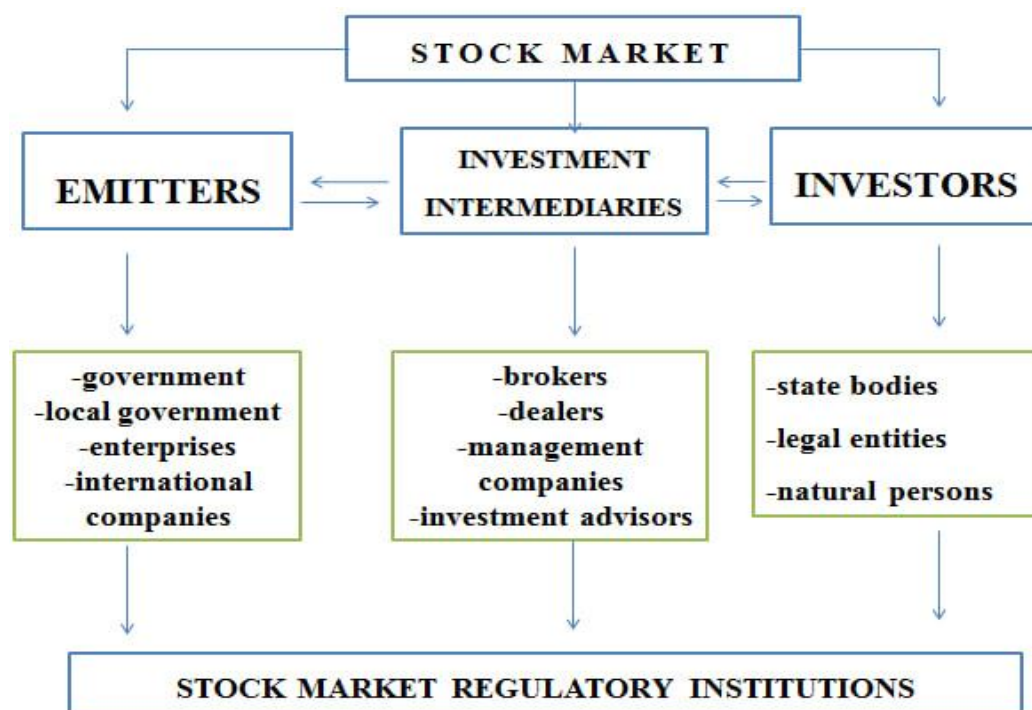

Figure 1.

³ Ochilov N.F, Burxonov S.N prepared by the authors

The fund collects and distributes the necessary investment funds for the production of the market, production, i.e., the production, re-issue and development of technology, and the ownership of the property in the form of management from packages of valuable securities. Control consists of public debt financing and expenses with the help of issuing securities. The stock market is a large part of the stock market. The rest of the stock market has received a special name due to its small size, so the stock market and the stock market are often synonymous.

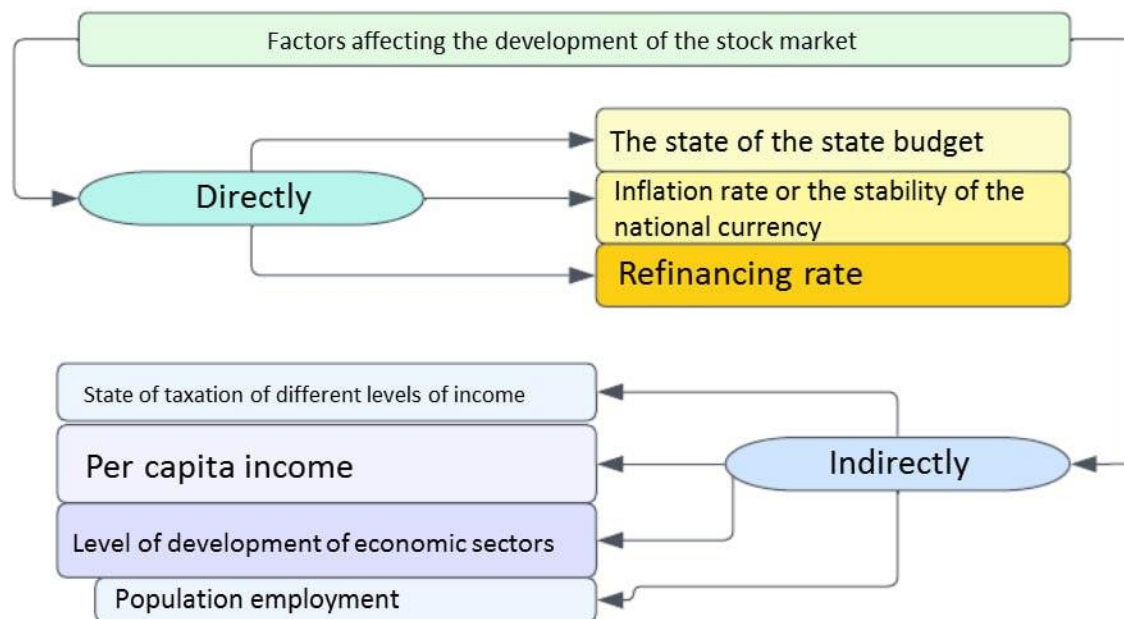

Figure 2.

Classification of direct and indirect quality affecting stock market production , additional measures and in the conditions of the new years of independence of our republic, the budget deficit in non-inflationary ways is directly related to the stock market.

In Uzbekistan today, the fund is a participant in the market of joint-stock companies and stock exchange trading activities, and it is based on their important practical skills in developing their activities, getting their own profit, and increasing the development of the stock market. The development of stock exchanges in the world practice of carrying out their activities and evaluation is becoming an impetus for further development of stock exchanges (Fig. 3).

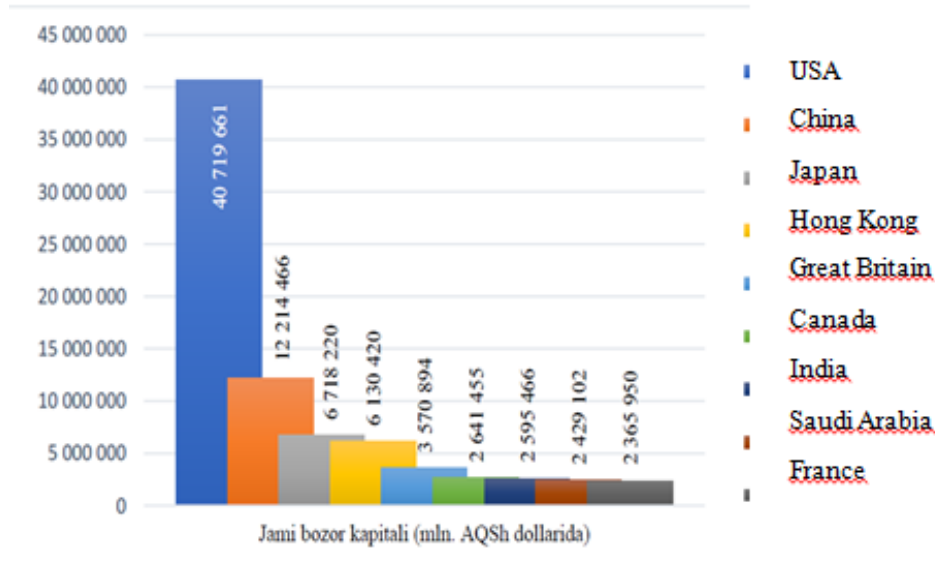

Figure 3.

List of countries by market capitalization (as of 2022) Stock market capitalization as a percentage of GDP, country ranking in 2020: The average for 2020 based on 67 countries was 100.36 percent. The highest rate was 194.5 and the lowest rate was 3.07 percent in Costa Rica. However, the mechanism of production of securities and their production in the stock market is not effectively used. The total value of shares on the stock market of Uzbekistan is 25 trillion soums, which is less than 6% of the gross domestic product. This figure is 194.5 percent in the US, 122.2 percent in Japan, and 116.5 percent in Great Britain. This year in our country, government bonds were sold to commercial banks through the currency exchange. The number of professional traders of the stock market is less than a hundred. Therefore, the development of the stock market development strategy in 2020-2025

Tashkent RFB volume of transactions with banks ' securities in the last quarter of 2022, number.

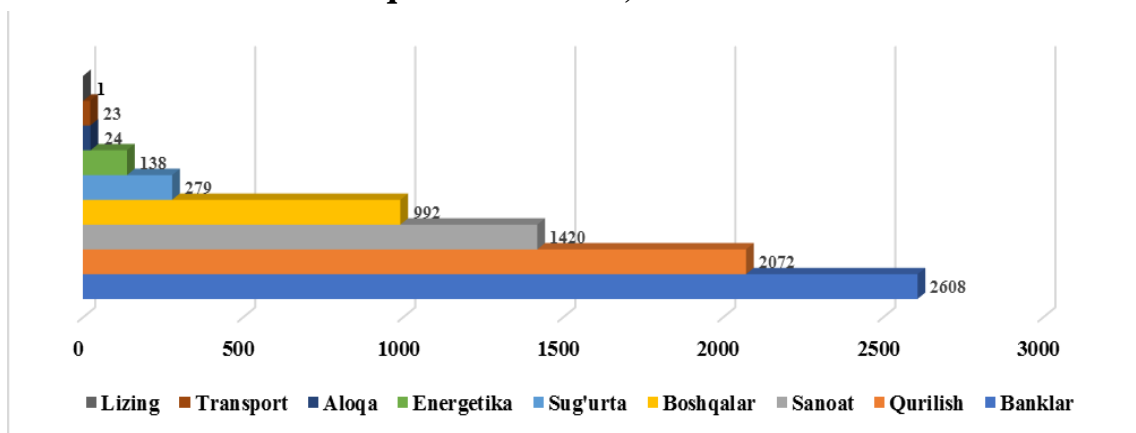

Figure 4.

In the cross-section of limits on the volume of financial transactions with securities of issuers Due to the fact that the volume of transactions with securities of banks has decreased, the volume of transactions with them by the end of the year until 2019 amounted to 72.81 percent or 319.5 billion soums. . If we look again at the most active bank in the capital market, the assets of the banks correspond to 84.3 sut or 235.16 trillion soums of the state share.

This, on its own, is an obstacle to healthy support in the banking sector and is hurting the quality of service. It is possible to attract more and more trades of the securities of companies that are derived from the stable activities of the stock exchange, to use investment funds through convenient and low-cost stock exchange income.

In accordance with the Law of the Republic of Uzbekistan "On Exchanges and Stock Exchange Activities" and the rules of stock exchange trading with securities on the "Tashkent" Republican Fund Exchange, securities of listed companies are constantly quoted. This is based on the market value of listed securities. In this research, stock market turnover is taken as financial investments in securities, capitalization blind seller is taken as a market capacity (volume) factor, number of shares sold is a market activity factor, and emission is taken as a market expansion factor. . Although the amount of income and investments entering the economy of Uzbekistan has a tendency to increase, the weight of the court through the stock market remains low.

Conclusions and suggestions.

Funding can be provided to support our funds.

<p>1. Production of regulatory and legal documents in a single system on the issues of relevant and presentation of information and reports on the status of the fund, its participants, securities and necessary economic activities, to provide them. must The regulatory framework related to the stock market should be simplified and barriers should be removed.</p>	<p>2. The general meeting of shareholders of joint-stock companies that are issuers of securities should be organized remotely in online mode. In this way, the documents and reports presented to the shareholders will be electronic, the time of the shareholders will be saved, vehicles and one hundred percent participation of all shareholders will be ensured.</p>
<p>3. Research on the stock market will help in achieving the tasks set by</p>	<p>4. We believe that it is time to introduce new financial instruments,</p>

<p>the experiences of the countries, loading the programs used in them with technical support, ensuring the improvement of the qualifications of stock market specialists.</p>	<p>government securities, and derivative securities into the practice of the stock market. For this, it is necessary to develop normative documents that encourage the work of new financial assistance by the competent state bodies. First of all, it is necessary to develop a special simplified procedure for issuing and registering corporate obligations. To support the implementation of these measures, to unite the efforts of the stock market participants, to achieve the set goals, to increase the efficiency of the stock market in the path of economic development and its role in attracting investments. create the ground. .</p>
--	---

List of sources and references:

1. Obidov SA Stock market development is the most important factor of the national economy. // Scientific journal "Science and Education", January 2021/Volume 2, Issue 1. Page 207.
2. Decree of the President of the Republic of Uzbekistan dated January 28, 2022 No. PF-60 "On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022-2026".
3. The meeting of the President of the Republic of Uzbekistan on the development of the stock market on the 7th of 2019. <https://gov.uz/oz/news/view/24425>
4. Barr R. Political economy. - T.-M. International Relations, 1995. 319 pages.
5. Gregory M. Principle - economics. - SPb.: Peter Kem, 1999. P. 538.
6. McConnell KR, Brew SL. Economy. - M.: Infra M, 2003. P. 62.
7. Mollah Aminul Islam, Haiyun Liu, Muhammad Asifkhan, Md. Tariqul Islam, Md. Reza Sultanuzzaman. Does Foreign Direct Investment Deepen the Financial System in Southeast Asian Economies? // Journal of Multinational Financial Management, February 12, 2021. P.13. <https://www.sciencedirect.com>

8. Takumova Oksana V., Kasatkina Elena V., Masliхова Elena A, Alexey V. Yumashev, Maria V. Yumasheva. The main directions of increasing the investment attractiveness of Russian regions in the context of institutional changes. // Revista ESPACIOS, vol. 39 (No. 37) of 2018. Page 12.

9. Gozibekov DG'. Investment financing issues. - Т.: Maliya, 2003. - 332 p. (p. 122-124)

10. Vahabov AV and others. Foreign investments. Study guide. - Т.: Maliya, 2010. - 328 p. (p. 152)

11. Khamidulin M.B. Razvitie financial mechanism corporate governance. For the writing of a doctor's degree dissertation. - Т., 2008. - 37 p.

12. Elmirezayev S. Analysis of dividend policy in developed countries and Dividend Aristocrats.// "International Finance and Accounting" scientific-electronic journal, issue 2, 2020. p. 11.

13. Shomirov A. The role of IPO mechanisms in attracting investments to joint-stock companies: necessity and prospects. // International Finance and Accounting: Vol. 2021: Iss. Article 1.

14. Elmirezayev S. Modern corporate management textbook (2019, 416 pages) prepared by the author based on the data.

15. The author prepared based on information from the website www.theglobaleconomy.com.

16. www.uzse.uz - prepared by the author based on information from the official website of the Tashkent Stock Exchange.

KO'PXILLIKLARDAGI RATSIONAL FUNKSIYALAR SISTEMASIGA DOIR MISOLLAR

Boqiyeva Gulchiroy

*O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim fan va innovatsiyalar Vazirligi
Buxoro viloyat hududiy boshqarmasi Gijduvon tuman 2-son kasb hunar
maktabi Matematika fani o'qituvchisi*

Anotatsiya: Zamonaviy matematikadan o'tuvchi g'oyalardan biri bo'lib quyidagilar hisoblanadi, qandaydir matematik obyektlar sinfini tushunish uchun yana ushbu obyektlar orasida akslantirishni o'rganish asosan ayrim o'rganilayotgan obyektlarning xususiyatlarini o'rganish ham zarurdir. Masalan chiziqli algebrada vektorli fazoni o'rganadi hamda chiziqli akslantirish xossalarini ya'ni shunday akslantirishlarni ularda vektorlarni qo'shish va skalyar ko'paytirishlar amallari saqlanadi.

Kalit so'zlar: Sodda ratsional tenglamalar, Rekursiv tenglamalar, tarkibiy model shakli, endogen, ekzogen, oldindan belgilangan o'zgaruvchilar, ko'pxilliklardagi ratsional funksiyalar, polinomial akslantirish.

Kirish

Odatda iqtisodiy ko'rsatkichlar o'zaro bog'langan bo'lishadi. Bunday ko'rsatkichlar (o'zgaruvchilar) o'rtasidagi munosabatlar tarkibi bir vaqtli tenglamalar tizimi yordamida ko'rsatilishi mumkin. Mazkur tenglamalarda quyidagi turdagi o'zgaruvchilar mavjud bo'ladi:

- **endogen**, tizim ichida aniqlanuvchi, bog'liqli u o'zgaruvchilar;
- **ekzogen**, qiymati tashqaridan beriladigan, boshqariladigan, bashoratlanuvchi, ta'sir etuvchi x o'zgaruvchilar;
- **oldindan belgilangan** o'zgaruvchilar, ham joriy vaqtdagi ekzogen o'zgaruvchilarni, ham lag o'zgaruvchilar (o'tgan davrlar uchun ekzogen va endogen o'zgaruvchilar)ni o'z ichiga oladigan.

Bog'liq bo'lmagan tenglamalar tizimi, bunda har bir bog'liq o'zgaruvchi $y_i (i=1, \dots, n)$, bog'liq bo'lmagan bir xil to'plam o'zgaruvchilar $x_j (j=1, \dots, m)$ larning funksiyasi sifatida beriladi:

$$\begin{aligned} y_1 &= a_{11} x_1 + a_{12} x_2 + \dots + a_{1m} x_m + \varepsilon_1 \\ y_2 &= a_{21} x_1 + a_{22} x_2 + \dots + a_{2m} x_m + \varepsilon_2 \quad (1) \\ &\dots \end{aligned}$$

$$y_n = a_{n1} x_1 + a_{n2} x_2 + \dots + a_{nm} x_m + \varepsilon_n$$

Mazkur tizimining har bir tenglamasini regressiya tenglamasi sifatida mustaqil qaralishi mumkin. Unga ozod hadlar kiritilishi mumkin va regressiya koeffitsentlari eng kichik kvadratlar (EKK) usuli yordamida topilishi mumkin.

Rekursiv tenglamalar tizimi, bunda bog‘liq o‘zgaruvchilar $y_i (i=1, \dots, n)$, bog‘liq bo‘lmagan o‘zgaruvchilar $x_j (j=1, \dots, m)$ larning va oldin aniqlangan bog‘liq o‘zgaruvchilar $y_1, y_2, \dots, y_{i-1}$ larning funksiyasi sifatida ko‘rsatiladi:

$$\begin{aligned} y_1 &= a_{11} x_1 + a_{12} x_2 + \dots + a_{1m} x_m + \varepsilon_1 \\ y_2 &= b_{21} y_1 + a_{21} x_1 + a_{22} x_2 + \dots + a_{2m} x_m + \varepsilon_2 \quad (2) \end{aligned}$$

.....

$$y_n = b_{n1} y_1 + b_{n2} y_2 + \dots + b_{n,i-1} y_{i-1} + a_{n1} x_1 + a_{n2} x_2 + \dots + a_{nm} x_m + \varepsilon_n$$

Tizimning har bir tenglamasi parametrlari, eng kichik kvadratlar usuli yordamida, birinchi tenglamadan boshlab, ketma ket aniqlanadi.

O‘zaro bog‘liq tenglamalar tizimi, bunda har bir bog‘liq o‘zgaruvchi $y_i (i=2, \dots, n)$ boshqa bog‘liq o‘zgaruvchilar $y_k (k < i)$ va bog‘liq bo‘lmagan o‘zgaruvchilar $x_j (j=1, \dots, m)$ ning funksiyasi sifatida keltirilgan:

$$\begin{aligned} y_1 &= b_{12} y_2 + b_{13} y_3 + \dots + b_{1n} y_n + a_{11} x_1 + a_{12} x_2 + \dots + a_{1m} x_m + \varepsilon_1 \\ y_2 &= b_{21} y_1 + b_{23} y_3 + \dots + b_{2n} y_n + a_{21} x_1 + a_{22} x_2 + \dots + a_{2m} x_m + \varepsilon_2 \quad (3) \end{aligned}$$

.....

$$y_n = b_{n1} y_1 + b_{n2} y_2 + \dots + b_{n,i-1} y_{i-1} + a_{n1} x_1 + a_{n2} x_2 + \dots + a_{nm} x_m + \varepsilon_n$$

Bu tizim eng ko‘p tarqalgan bo‘lib, birlashgan, bir vaqtli tenglamalar tizimi nomi bilan ataladi. Uni **tarkibiy model shakli** (TMSH) deb ham atashadi.

TMSH o‘zgaruvchilarning ba’zi koeffitsentlari nolga teng bo‘lishi mumkin, bu holat mazkur o‘zgaruvchilarning tenglamada mavjud bo‘lmasligini bildiradi.

Ko‘pxilliklarda akslantirishni qaraymiz, natijada algebra va geometriya bo‘limning yangi “lug‘atini” olamiz. Polinomial (ko‘phadli) va ratsional funksiyalarning algebraik xususiyatlari bo‘lib ko‘pxilliklardan uning o‘zini geometrik xususiyatlari hisoblanadi. Bular ham faktor xalqa nazariyasiga kirish bo‘lib hisoblanadi.

Masalaning qo‘yilishi. Ko‘pxilliklarda polinomial (ko‘phadli) funksiyalarni ifodalashini har xilligini quyida ikkita usuli mavjud: * Biz barcha $f \in k[x_1, \dots, x_n]$ dagi ko‘phadlarni V dagi funksiyani ifodalaydigan deb olib va uni “yangi funksiya” deb ataymiz. Bunday ko‘phadlar to‘plamini V da ifodalangan funksiya kabi qarashimiz mumkin.

* Boshqacha tomondan, V dagi funksiyani ifodalovchi ko‘phadlardan eng soddalarini olib, uni “standart vakil”lari deb olamiz.

Tarif: $k[V]$ -orqali biz $:\varphi: V \rightarrow k \rightarrow$ dagi polinomial funksiyalarning to'plamini belgilaymiz.

k - maydonda kabi har qanday $\phi, \varphi \in k[V]$ funksiyalarning yig'indisi va ko'paytmalarini aniqlash mumkin. Har qanday $p \in V$ uchun bo'ladi.

$$(\phi + \varphi)(p) = \phi(p) + \varphi(p)$$

$$(\phi \times \varphi)(p) = \phi(p) \times \varphi(p)$$

$f, g \in [x_1, \dots, x_m]$ larni ϕ, φ -lar uchun mos holda tanlab olsak, unda $f+g$ yig'ndi $\phi, + \varphi$ ni ifodalaydi va $f \times g$, esa $\phi * \varphi$ ni ifodalaydi. Demak $f \times g$ va $\phi * \varphi$ -lar V da polinomial funksiyalarlar bo'ladi.

Zamonaviy matematikadan o'tuvchi g'oyalardan biri bo'lib quyidagilar hisoblanadi. Qandaydir matematik obyektlar sinfini tushunish uchun yana ushbu obyektlar orasida akslantirishlarni va asosan ayrim o'rganilayotgan obyektlarning xususiyatlarini o'rganish ham zarur. Masalan chiziqli algebra vektorli fazoni o'rganadi hamda chiziqli akslantirish xossalarini ya'ni shunday akslantirishlarki ularda vektorlarni qo'shish va skalyar ko'paytirish amallari saqlansin.

Biz ko'pxilliklarda akslantirishni qaraymiz, natijada algebra va geometriya bo'limning yangi "lug'atini" olamiz. Polinomial (ko'phadli) va ratsional funksiyalarning algebraik xususiyatlari bo'lib ko'pxilliklarda uning o'zini geometrik xususiyatlari hisoblanadi. Bular faktor xalqa nazariyasiga kirish bo'lib hisoblanadi.

Ko'pxilliklarda akslantirishlarni o'rganishda quyidagi misolni qarashdan boshlaymiz. $\mathbf{R}^3$ da kubni aylanishidan xosil bo'lgan sirtga urinma quyidagi parametrik ko'rinishda beriladi:

$$\begin{aligned} x &= t + u, \\ y &= t^2 + 2tu, \end{aligned} \tag{4}$$

$$z = t^3 + 3t^2u,$$

funksiyalarni parametrlash sinifida (2.1) quyidagi akslantirish

$$\phi: \mathbf{R}^2 - \mathbf{R}^3$$

formula bilan beriladi

$$\phi(t, u) = (t + u, t^2 + 2tu, t^3 + 3t^2u).$$

Bu akslantirishning aniqlanish sohasi $V = \mathbf{R}^2$ affin ko'pxillikdir, uning obrazi esa S -sirtga urinmadir.

S —sirt xam affin ko'pxillik bo'lib,

$$W = V(x^3z - \frac{3}{4}x^2y^2 - \frac{3}{2}xyz + y^3 + \frac{1}{4}z^2)$$

kabi bo'ladi. Shunday qilib parametrlashlarimiz V ni W ga akslantirishni polinomial deymiz. Polinomial so'zi bu yerda ϕ akslantirishning t va u komponentlari ko'phadlardir.

Endi ushbu akslantirish

$$\pi_l: C^n \rightarrow C^{n-1},$$

formula bilan ifodalansin

$$\pi_l(a_1, \dots, a_n) = (a_{l+1}, \dots, a_n).$$

Agar biz $V=V(I) \subset C^n$ dagi ko'pxillik bo'sin, unda π_j ni V da chegaralaymiz. Bundan $\pi_j(V) = W = V(I_j)$ affin ko'pxillikga tegishlili bo'lib, bu yerda $I_L = I \cap C[x_{l+1}, \dots, x_n]$ Shunday qilib biz π_j — ni polinomial akslantirish deb qarashimiz mumkin. Bu holda π_j - akslantirishda uning komponentlarini ko'phadlardir iborat deb qaraymiz.

Ko'pxilliklarda ratsional funksiyalarni va ularga oid akslantirishlarni qaralib, natijada algebra va geometriya bo'limning polinomial va ratsional funksiyalarning algebraik xususiyatlari va ko'pxilliklar va ularning o'zini geometrik xususiyatlari o'rganildi. Shuningdek, polinomial funksiyalarning to'plamini har qanday ϕ , $\phi \in k[V]$ funksiyalarning yig'indisi va ko'paytmalarini aniqlash va polinomial akslantirishlari o'rganilga va polinomial xalqalar faktor xalqasi va ularning ta'rif va tushunchalari haqida ma'lumotlar berilgan. Ko'pxilliklarda ratsionallar funksiyalar va aksantirishlar va ularga doir ba'zi misollar bajarildi. Mazkur maqola ishida mavzuni mutaxasizlik nuqtai nazardan keng qamrovli o'rganib chiqilganidan dalolat beradi

Foydalaniladigan adabiyotlar ro'yxati:

1. Kremer N.Sh., Putko B.A. Ekonometrika: Uchebnik. – M.: YUNITIDANA, 2008. – 328 s.
2. Nasritdinov G., Ekonometrika 1. O'quv qo'llanma. –Toshkent: Iqtisod- Moliya, 2008. – 252 b.
3. B.Ashurov, S.Xudoyberdiyev, O.Tog'ayev. Tenglamalar tizimi ko'rinishidagi ekonometrik modellar. Uslubiy ko'rsatma va topshiriqlar. 2019
4. S.T.Choriyeva. O'quv-qo'llanma. Soha ichida buziladigan singulyar koeffitsiyentli giperbolik va aralash tipdagi tenglamalar uchun bitsadze-samarskiy masalasi. 2021.

INSON HAYOTIDA UYQUNING AHAMIYATI

Goziyeva Umida Abduvosyeevna

Ishlab charchagan odam kuch to'plashi, normal hayot faoliyatini davom ettirishi uchun uxlab dam olishi lozim. Uyqu ham insonga kuch quvvat bo'ladi. Agar kishi uyqusiz bir necha kun yursa u toliqadi, kuchli charchash kuzatiladi. To'yib uxlab dam olgan kishi kun davomida yaxshi ishlaydi. Masalan bolalar ham kam uxlab uyquga to'ymasa injiq bo'lib yig'loqi bo'lib qoladi. Ayrim chaqaloqlarni uyqusi almashinib qolib kechasi uyg'oq bo'ladi, kunduzi uxlaydi. Keyinchalik bola katta bo'lishi bilan yana uyqusi o'z o'rniga tushib ketadi. Katta yoshli insonlar ham uyquni qadriga yetishi kerak hadeb ish tashvishlari ro'zg'or deb farzandlar deb tinim bilmay ishlaydi. Shunday qilib kishi sog'lig'ini ham yo'qotib quyadi. Ayrim odamlar pulni ortidan quvib yuk tashuvchi haydovchilar, kira qiluvchi taksi haydovchilari, tadbirkorlar va boshqa kasb egalari ish yumushlar ketidan qolmasdan dam olishni uyquni unutib quyadi. Natijada yo'lda keta turib ko'zi ochiq bo'lsa ham bosh miya tormozlanadi ya'ni uyquga o'tib ketadi. Shu vaqtda noxush avtohalokatlar sodir bo'ladi. Har qanday kishi yo'lga uzoq safarga chiqadigan bo'lsa ayniqsa haydovchilar tuyib uxlab dam olganda bexavotir manzilga yetib oladi.

Uyqu - organizmning atrof-muhitga reaksiya sining pasayishi bilan bog'liq tabiiy fiziologik holat. Uyqu - siklli hodisa. Odatdagi 7-8 soatli uyqu 4-5 sikldan iborat. Uyquning har bir sikli esa sekin va tez uyqu bosqichlaridan iborat. Odam uyqusi **sekin uyqu** fazasidan boshlanadi. Bu fazada nafas olish, tomir urishi, ko'z harakati sekinlashadi, moddalar almashinuvi va tana harorati pasayadi, muskullar bo'shashadi. **Tez uyqu** uxlagandan 1—1,5 soat keyin boshlanib, 10-15 minut davom etadi, keyin yana sekin uyqu bilan almashinadi. Tez uyqu fazasida odam tez-tez va chuqur nafas ola boshlaydi, ichki organlar faoliyati kuchayadi, ayrim muskullar qisqarishi tufayli ko'z, qo'l va oyoqlar harakatga keladi. Odam tush ko'ra boshlaydi va ko'zlari xuddi film ko'rayotgandek harakatlanib turadi. Tez uyquda odam fantaziyaga boy tush ko'radi.

Uyqu bosh miya katta yarimsharlari po'stloq qismidagi nerv markazlarining tormozlanishi natijasida hosil boladigan fiziologik holatdir. Uyqu vaqtida analizatorlarning faoliyati pasayadi yoki butunlay yo'qoladi, ya'ni ko'rish, eshitish, hid va ta'm bilish, harakatlanish, terining issiq-sovuqni, siypalashni, kuchsiz og'riqni sezish xususiyatlari deyarli yo'qoladi. Uxlagan odamda oliy nerv faoliyatiga xos bo'lgan fikrlash, ong, tashqi muhitdagi voqealarni, o'zgarishlarni sezish, ular to'g'risida xulosa qilish qobiliyati deyarli yo'qoladi. Shartli reflekslar hosil bo'lmaydi. Shuni ta'kidlash lozimki, uyqu vaqtida markaziy nerv sistemasining quyi qismlari, ya'ni orqa miya, uzunchoq, o'rta, oraliq miyadagi markazlarning ish faoliyati butunlay yo'qolmaydi. Ma'lum darajada pasayadi, chunki bu markazlar odamning hayotini ta'minlaydigan organlar (yurak-qon tomir, nafas olish tizimi,

buyrak, endokrin sistemasi kabilar) ishini boshqaradi. Shuning uchun uyqu vaqtida bu organlarning ishi pasayadi, xolos. Odamda uyquning quyidagi turlari bo'lishi mumkin: tabiiy fiziologik uyqu, gipnotik, narkotik uyqu va uyqu kasalliklari. *Tabiiy fiziologik uyqu* har kungi tundagi normal uyqudir. Odam organizmining tabiiy fiziologik uyquga ehtiyoji yoshga qarab turlicha bo'ladi. Chaqaloqlarda bir kecha-kunduzda 21—22 soat, 1 yoshli bolada 16—17 soat, 6—7 yoshda 12—13 soat, 13—14 yoshda 9,5—10 soat, kattalarda — 8 soat. *Gipnotik uyqu* boshqa odam yoki gipnozchining har xil so'zlari va harakatlari ta'sirida yuzaga keladi. Bunda gipnozlangan odamning bosh miya yarimsharlarining po'stloq qismidagi nerv markazlarining hammasi emas, balki ma'lum qismi tormozlanadi. Gipnozlash usuli ba'zi ruhiy kasalliklarni davolashda qo'llaniladi *Narkotik uyqu* har xil kimyoviy dori moddalarini ta'sirida bosh miya nerv hujayralarida tormozlanish holati yuzaga kelishi bilan xarakterlanadi. Uyqu kasalliklariga: oyparast (lunatik), letargiya uyqusi va uyqusizlik kiradi. *Oyparast kasalligida* odam tungi uyqu vaqtida kechasi o'midan turib uydagi buyumlarni yig'ishtiradi, o'rnini o'zgartiradi, derazani ochadi, hovliga chiqadi, ba'zilar esa devorga chiqadi, hatto ko'chaga chiqib ketib, yana qaytib kelib o'miga yotadi va uyquni davom ettiradi. Ertasi kuni hech narsani eslay olmaydi. *Letargiya uyqusi* — bu kasallik holati bo'lib, odamda to'satdan yuzaga keladi. Odam chuqur uyquga ketadi. Uning nafas olishi va yurak urishi sekinlashib, hatto sezilmaydigan darajada boladi Bu holat nerv sistemasining o'ta qo'zg'aluvchanligi va tormozlanish, o'ta charchash, bosh miyaning shikastlanishi, kuchli hayajonlanish, qattiq qo'rqish va chuqur qayg'u bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Odam hech narsani, hatto og'riqni ham sezmaydi. Letargik uyqu bir necha soat, kun, hafta, oy va hatto yillar davom etishi mumkin. Uyg'onish ham xuddi uyquga ketish singari to'satdan sodir bo'ladi.

Uyqusizlik — tungi uyquning buzilishi, ya'ni uzoq vaqt uxlay olmaslik, bevaqt uyg'onish, tun davomida tez-tez uyg'onish va nihoyat, tungi uyquning butunlay yo'qolishi. Uyqusizlik og'ir psixik kasallikka olib keladi Buning sabablari: bosh miyaning shikastlanishi oqibatlarini, aqliy mehnatdan zo'riqish tufayli sodir boladigan nevroz kasalligi, nerv sistemasining kimyoviy moddalar (spirtli ichimliklar, nikotin, dori moddalar va boshqalar) bilan zaharlanishi, o'ta hayajonlanish, iztirob chekish, uzoq muddat davomida kun tartibining buzilishi kabilar. Uyqusizlikning oldini olish uchun avvalo odam kun tartibiga rioya qilishi kerak. *Tush ko'rish* — uyquda sodir boladigan subyektiv-psixik hodisa. Chuqur uyqu vaqtida bosh miya po'stloq qismining nerv hujayralari butunlay tormozlanadi va bunda tush ko'rilmaydi. Uyqu yuzaki bo'lganida bosh miya po'stlog'ining ayrim qismlaridagi, ayniqsa, ensa qismidagi ko'rish markazining nerv hujayralari to'liq tormozlanmaydi, ya'ni ularning ba'zilarini kuchsiz qo'zg'alish holatida bo'ladi. Ana shu vaqtda tush ko'rish sodir bo'ladi. Ayrim hollarda odamning tushiga hech qachon ko'rmagan, eshitmagan, o'ylamagan hodisalar kiradi. Buning sababi

shundaki, odam o'z hayotida hamma ko'rgan-kechirgan voqealarni, o'z istak va intilishlarini eslab qola olmaydi, lekin ular bosh miya hujayralarida iz qoldiradi.

Bu izlar uyqu vaqtida tiklanib tushga kiradi. Ishlab charchagan odam kuch to'plashi, normal hayot faoliyatini davom ettirishi uchun uxlab dam olishi lozim. Odam hayotining uchdan bir qismi uyquda o'tadi.. Tajribada it ovqatsiz 20-25 kun, uyqusiz 10-12 kun yashagan. I.M. Sechenov fikricha, «Tush ko'rish - mantiqli taassurotlarning mantiqsiz kombinatsiyasidan iborat». Odam sekin uyquda ham tush ko'radi. Lekin uning tushi kam hissiyotli, mantiqli va fikrlash shaklida bo'ladi. Uyqu va uyg'oqlik bosh miya sopidagi bir guruh neyronlar bilan bog'liq. Neyronlar uyquda harakatlarning tormozlanishini ta'minlaydi. Tajribada bu neyronlar qitiqlanganida tez uyqudagi hayvon boshini ko'tarib, ko'rinmaydigan narsa orqasidan keta boshlagan, ya'ni hayvon tushida ko'rayotgan voqeani takrorlagan. Uyg'oqlikni boshqaradigan nerv hujayralariga ta'sir qilinganida uxlayotgan hayvon uyg'onib, hushyor tortadi. Fiziologik jihatdan uyqu nerv hujayralarini toliqishdan saqlaydigan chuqur himoya tormozlanishidan iborat. Uyqu miya yarimsharlari po'stlog'i va oraliq miyadagi nerv markazlarini tormozlaydi. Faqat nafas olish, yurak urishi kabi hayot uchun muhim bo'lgan organlarning ishini boshqaradigan uzunchoq miyadagi nerv markazlari ishlab turadi. Uyquning buzilishi uyquchanlik va uyqusizlikdan iborat. **Uyquchanlik** ko'pincha og'ir yuqumli kasalliklardan keyin, kamqonlik va bosh miya kasalliklarida kuzatiladi. **Uyqusizlik** kam harakatlanish, organizmning jismoniy toliqmaganligi bilan bog'liq. Televideniye, radio, kino, video axborotdan ko'proq foydalanishga intilish ham nerv sistemasini toliqtirib, uyquni buzadi, Uyqu yaxshi bo'lishi uchun organizmning sutkalik maromini buzmaslik, jismoniy va aqliy og'ir ishlarni ertalab va kunduzi bajarish, kechqurim uxlashdan oldin ko'p ovqatlanmaslik, ochiq havoda biroz sayr qilish lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Biologiya darslik O. Mavlonov T. Tilavov B. Aminov Tosh 2019y
2. Abu Ali Ibn Sino nomidagi Tibbiyot nashriyoti 2001y
3. Uz ziyonet

TARBIYASI OG'IR O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI

Yusupova Shodiya Avaz qizi
Toshkent shaxar Yakkasaroy tumani
127- o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Maqolada shaxs fazilatlarini tarkib topishdagi nuqsonlarni oldini olish pedagogik muammo to'g'risida fikr yuritilib, yoshlar bilan olib boriladigan ta'lim tarbiya ishlari samarali foydalanish mexanizmlarini takomillashtirish haqida taklif va tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Ta'lim-tarbiya, psixologik xususiyat, intellektual, ko'nikma, malaka, ijtimoiy, individual, ehtiyoj, psixik taraqqiyot, pedagogik ta'lim, psixik rivojlanish, aqliy faoliyat usullari, maktab faoliyati, o'smirlarning tipologik xususiyati, o'smirlik davri, psixologik sifat.

KIRISH

Yoshlar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlarining muvaffaqiyati ularning yoshi va psixologik xususiyatlarini bilish hamda hisobga olishga bog'liqdir. Bu holat burilish hisoblangan o'smirlik davrining alohida xususiyati bo'lib, u ko'prok shu davrga taaluqlidir. O'smirlik davrini – o'tish davri deb yuritadilar, chunki ana shu davrda bolalikdan kattalik holatiga o'ziga xos o'tish davri yuzaga keladi. U psixik jarayonlarning, o'quvchi faoliyatlarining jiddiy ravishda qayta qurilishi bilan bog'liqdir. Shuning uchun o'smirlik yoshi o'zaro munosabat shakllarida, faoliyatni tashkil qilishda qat'iy o'zgarishlarni talab qiladi. O'smirlarni ta'lim-tarbiya berish ishlarida goho uchraydigan qiyinchiliklar bu yoshdagi bolalarning psixik rivojlanishi qonuniyatlarini va xususiyatlarini ba'zan yetarli darajada bilmaslik yoki inkor etish natijasida paydo bo'ladi. Bu davr tarbiya uchun ancha qiyin davr hisoblanadi. Chunki bolaning ulg'ayib, katta odamga aylanish jarayonining o'zi qiyin, bu jarayon psixikaning, odamlar bilan bo'lgan munosabat shakllarining jiddiy ravishda qayta o'zgarishi hamda hayot sharoiti va faoliyatining o'zgarishi bilan bog'liqdir. O'smirlarga ta'lim-tarbiya berishdagi qiyinchiliklar shundan iboratki, bunda o'smir bilan bo'ladigan munosabatlarda uning hayoti va faoliyatini nazorat qilish shakllarini o'zgartirish muhimdir. Ularga ta'sir qilishning qandaydir yangi usullari va vositalarini topish lozim bo'ladi. Bunda albatta, har bir yosh bilan alohida munosabatda bo'lish maqsadga muvofiqdir.

O'smirlarning psixik taraqqiyotini harakatga keltiruvchi kuchlar ularning faoliyatlari tug'dirgan yangi ehtiyojlar bilan bu ehtiyojlarni qondirish imkoniyatlari o'rtasidagi qarama-qarshiliklarning yuzaga kelishi va bartaraf qilinishidan iboratdir; bu qarama-qarshiliklar o'smirlarning ortib borayotgan jismoniy, intellektual va axloqiy imkoniyatlari bilan ularning eski, ilgari tarkib topgan olam bilan o'zaro munosabat shakllari, ular faoliyatining eski qarama-qarshiliklar, jamiyat, kattalar va jamoa tomonidan o'smirlarga nisbatan ortib borayotgan talablar bilan o'smirlar real xatti-harakatlarning shakllari o'rtasidagi qarama-qarshiliklardir. Bu qarama-qarshiliklar ancha yuksak darajadagi psixik taraqqiyotni, ancha murakkab shakldagi faoliyat turlarini va shaxsning qator yangi psixologik sifatlarini tarkib toptirish orqali bartaraf qilinadi. Buning natijasida o'smirlarning psixik taraqqiyotining yanada yuksakroq bosqichga o'tishi amalga oshiriladi.

Tarbiyasi qiyin, injiq, xulqi salbiy bolalarning kelib chiqishi ijtimoiy sabablaridan tashqari pedagogik va psixologik sabablari ham mavjud. Yoshlarda nojo'ya xatti-harakatlar paydo bo'lishining sabablari va turtkilari har xildir. Qonunni buzishni yoki qoidaga xilof ish qilishi darajasiga qarab tarbiyasi qiyin o'smirlar jinoiy qonunbuzar va oddiy qoida buzar guruhlarga ajratiladi.

Shaxsning fazilatlari tarkib topishidagi nuqsonlar: a) axloqiy hislarning yetishmasligi;

b) o'qituvchi, sinf jamoasi, oila a'zolari bilan noto'g'ri muloqot;

v) ishyoqmaslik;

g) bo'sh vaqtni to'g'ri taqsimlay bilmaslik va boshqalar salbiy holatlarni vujudga

keltiradi.

Shuningdek, shaxsning o'quv faoliyatidagi kamchiliklari:

1) aqliy faoliyat usullaridan keng foydalana bilmaslik;

2) bilim, ko'nikma va malakalarni egallashdagi uzilishlar;

3) maktab faoliyatidagi tarbiyaviy yo'nalishdagi kamchiliklar;

4) o'qitishdagi nuqsonlar ham shular jumlamasiga kiradi.

O'smirlarning tipologik xususiyatlariga qarab ularni bir necha shartli guruhlarga ajratish mumkin.

Tarbiyasi qiyin o'smirlarning birinchi guruhi orsizlar yoki subutsizlar deyiladi. Bular o'z xatolarini bilib turib qonun va qoidalarni buzadilar, noma'qul ishlarni qiladilar. O'zlarining gunohkor ekanliklarini tan olmaydilar. Lekin yutuqlarini e'tirof qilishini xohlaydilar. Shaxsiy fikrlarini boshqa kishilarga

ma'qullashini va o'z talablarini o'zgaralar so'zsiz bajarishini juda yoqtiradilar. Ular betga chopar, o'jar, rahm-shafqatsiz, «zo'ravon» bo'ladilar.

Mustaqil fikrga ega bo'lmagan tengdoshlarini o'z atroflariga to'playdilar va birgalikda tartib buzishga undaydilar.

Ikkinchi guruhga mansub tarbiyasi qiyin o'smirlar yaxshi va yomonni tushunadiganlar, biroq mustaqil e'tiqodga, barqaror yuksak his-tuyg'uga ega emasliklari sababli «orqa qanot»da turib qoidani buzadilar. Ularning xatti-harakatlari tasodifiy voqelikka, ta'sir kuchiga va vaziyat xususiyatiga bog'likdir. Ular tashviqotga tez beriladiganlar, barcha narsalarga ishonadilar, qaysi yo'lga kirib qolganliklarini anglab yetadilar, biroq «kompaniya» fikriga qarshi borishga botina olmay ko'ngilsiz ishlarga qo'l uradilar. Ko'pincha tartibbuzarlar qilmishlariga tavba qilib, sinf jamoasi a'zolarini ishontiradilar, lekin ma'lum fursat o'tgandan so'ng bergan va'dalarini butunlay unutadilar.

Uchinchi guruhga mansub tarbiyasi qiyin o'smirlar shaxsiyatparastlik tufayli qonunbuzarlik, tartibbuzarlik yo'lga kirib qoladilar. Ular shaxsiy talablari va ehtiyojlarini qondirish uchun har qanday nojo'ya xatti-harakatlardan qaytmaydilar, odamlarga yaxshilik qilishni orzulaydilar. Biroq o'zlarining shaxsiy manfaatlarini ijtimoiy manfaatdan yuqori qo'yadilar. O'zlarining xoxishlarini taqiqlangan usullar bilan amalga oshiradilar, so'ng qilmishlariga afsus-nadomad chekadilar, ruhan eziladilar. Lekin mazkur kechinmalarni tez unutadilar.

Ularning shaxsiy ehtiyojlari har qanday yuksak hislardan, xoxishlardan ustun turadi. Axloqqa xilof xatti-harakatlar achinish hissi tarzida namoyon bo'ladi.

Injiq tabiatli qiyin tarbiyalanuvchilar jamoa va guruhlarda o'z o'rinlarini topa olmaydilar, ular arazchan, ginaxon bo'lib o'z guruh va jamoalariga qo'shilib ketavermaydilar, tortinib o'zlarini kamsitilgandek his qiladilar. Ular ham qiyin tarbiyalanuvchi yoshlarning bir turidir. Jamoa o'rtasida obro' qozonishni, hurmatga sazovor bo'lishni juda xohlaydilar. Lekin ulardagi tushkunlik kayfiyati, umidsizlik, o'z imkoniyati, aqliy quvvatga ishonchsizlik bunga imkon bermaydi. Ular maktab, sinf jamoasining qoida va qonunlarini buzishga harakat qilmasalar ham, lekin bu jamoaning ish faoliyati va muvaffaqiyatida, ta'lim-tarbiya jarayonida yetarlicha qiyinchiliklarning paydo bo'lishiga salbiy ta'sir ko'rsatadilar, jamoa ishini orqaga suradilar va jamoa ko'zlagan maqsadni amalga oshirishda qiyinchilik tug'diradilar.

Tarbiyasi qiyin o'smirlarni keltirib chiqaruvchi sabablar majmuasiga quyidagilar kiradi.

1. Bola rivojlanishidagi biologik nuqsonlar:

a) sezgi organlaridagi kamchiliklar;

b) o'qishga salbiy ta'sir etuvchi oliy nerv faoliyati va temperament xususiyatlarining mavjudligi;

2. Shaxsning psixik kamolotidagi kamchiliklar:

a) aqlning bo'sh rivojlanligi;

b) irodaning zaifligi;

v) hissiyotning kam rivojlanganligi;

g) zarur ehtiyoj va bilishga qiziqishlar mavjud emasligi;

d) o'smirdagi intilish bilan imkoniyatlarning nomutanosibligi.

2. Bola tarbiyasidagi nuqsonlar:

a) axloqiy xislatlarida uchraydigan kamchiliklar;

b) o'smirning o'qituvchi, sinf jamoasi va oila a'zolari bilan muloqotidagi zaifliklar;

v) mehnat tarbiyasidagi nuqsonlar;

g) bo'sh vaqtni taqsimlashdagi xatoliklar;

d) ijtimoiy muhit, oilaviy sharoitdagi ta'lim-tarbiyadagi nuqsonlar.

1. Bolaning bilim olish faoliyatidagi kamchiliklari:

a) bilimlar, maxsus ko'nikmalar va malakalarni egallashdagi o'zgarishlar;

b) ta'lim jarayonida aqliy mehnat usullari va operatsiyalarning yetishmasligi.

2. Maktab ta'limi va tarbiyasidagi kamchiliklar:

a) ta'lim jarayonida bilimlari va xatti-harakatlarini adolatsiz baholash, darslik va o'quv qo'llanmalariga nisbatan anglashilmovchiliklar, sinfda qoldirish va h.z.

b) maktab tarbiyaviy ishlaridagi kamchiliklar (o'qituvchining o'smirga xayrixoh emasligi, o'quvchining yakkalanishi, o'qituvchilar va o'quvchilar jamoasidagi nuqsonlar, pedagogik qarovsizlik, o'z o'rnini topa olmaslik).

3. Maktabdan tashqari muhitdagi nuqsonlar:

a) oilada pedagogik va psixologik bilimlarning yetishmasligi;

a) oilaning buzilishi va oilaviy nizolar;

v) ota-ona yoki oila a'zolarining shahvoniy hayotga va ichkilikka berilishi;

g) oila a'zolari o'rtasida sudlangan kishining uchrashi;

d) tengqurlarning salbiy ishlariga (haqorat qilishga, ichishga, chekishga, qo'li egrilikka) o'rgatish va h.z.; ye) madaniy-ma'rifiy, ishlab chiqarish va jamoatchilikning kamchiliklari (e'tiborsizlik va loqaydliklari).

Bu o'rinda yoshlarning g'oyaviy maslagini hisobga olish ham nihoyatda muhimdir. O'quvchi individualligini shaxs mazmuniga, avvalo uning g'oyaviy maslagi, ya'ni uning qizikishlari, ideallarini bilish kerak. Yoshlarga individual munosabatda bo'lishda ijtimoiy maslak sifatida ularning ijtimoiy qiziqishlarini bilish ayniqsa muhimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'tmish mutafakkirlari ta'lim-tarbiya haqida. 2-kitob, 1993.
2. To'raeva O. Oilaviy munosabatlar psixologiyasi. –T. 1994.
3. Musurmonov R., Musurmonova M. “O'quvchilarning darsga bo'lgan munosabatlarini klaster usulida o'rganish” O'quv-metodik qo'llanma, T.: “MALIK PRINT CO” 2022 y. 145 bet.

O'SMIRLAR RUHIYATIDAGI PSIXOLOGIK O'ZGARISHLAR

Yusupova Shodiya Avaz qizi
Toshkent shaxar Yakkasaroy tumani
127- o'rta ta'lim maktabi psixologi

Annotatsiya: Ushbu ilmiy maqola davr o'smirlari psixologiyasi haqida. Shuningdek, qizlar va o'smir bolalarda kechadigan psixologik o'zgarishlar ularning rivojlanishiga ta'siri haqida so'z boradi. O'smirlik davrining o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: O'smir, psixologiya, aqliy faollik. Jizzakilik, "men" konsepsiyasi, xarakter, xususiyat;

KIRISH

O'smirlik davriga o'tish sifat jihatdan yangi shakllanishlarning paydo bo'lishi bilan tavsiflanadi, ular o'z-o'zini anglashning yangi darajasi, "men-Kontsepsiya" ning shakllanishi deb tushuniladi. O'smirlik 11-12 yoshdan, 14-15 yoshgacha bo'lan davrni o'z ichiga oladi. Aksariyat o'quvchilarda o'smirlik yoshiga o'tish, asosan, 5-sinf dan boshlanadi. «Endi o'smir bola emas, biroq katta ham emas»- ayni shu ta'rif o'smirlik davrining muhim xarakterini bildiradi. O'smirlik bolalikdan kattalikka o'tish davri bo'lib, fiziologik va psixologik jismoniy jihatdan o'ziga xos xususiyatlari bilan xarakterlanadi. Bu bosqichda bolalarning jismoniy va psixik taraqqiyoti juda tezlashadi, hayotdagi turli narsalarga qiziqishi, yangilikka intilishi ortadi, xarakteri shakllanadi, ma'naviy dunyosi boyiydi, ziddiyatlar avj oladi. O'smirlik balog'atga yetish davri bo'lib, yangi xislar, sezgilar va jinsiy hayotga taalluqli chigal masalalarning paydo bo'lishi bilan ham xarakterlanadi. Bular ta'sirida o'smirning xarakteri, atrofdagi kishilar bilan muomalasi, jamiyatda sodir bo'layotgan voqealarga munosabati tez o'zgarib boradi. Ba'zan ijtimoiy masalalar to'g'risida noto'g'ri tassavvur va yangilish fikrlar hosil bo'lishi tufayli u muayyan tartib qoidalarga tanqidiy ko'z bilan qaraydi.

O'smirlik - bu inson hayotidagi muhim va qiyin bosqich, hayotning qolgan qismini ko'p jihatdan belgilaydigan tanlov vaqti. O'smirlik davri bolaning ijtimoiy faolligining jadal rivojlanishi va qayta tuzilishi bilan ajralib turadi. Bola hayotining barcha sohalarida kuchli siljishlar sodir bo'lmoqda, bu yoshni bolalikdan kamolotga "o'tish davri" deb bejiz aytishmagan. O'smirlik shaxsiyatning rivojlanish bosqichi, qaram, qo'riqlanadigan bolalikdan mustaqil hayotga o'tish jarayoni sifatida qaraladi,

bunda bola kattalar tomonidan o'rnatilgan maxsus qoidalarga muvofiq yashaydi. Bu vaqtda xulq-atvorning barqaror shakllari, xarakter xususiyatlari va hissiy reaksiya usullari shakllanadi va shakllanadi, ular kelajakda kattalar hayotini, uning jismoniy va ruhiy salomatligini belgilaydi. Shuning uchun ham o'smir shaxsining sog'lom rivojlanishiga to'sqinlik qilmaydigan, aksincha, xizmat qiladigan shartsharoitlarni ta'minlashda oila muhitining o'rni juda katta.

L.S. Vygotskiy neoplazmani aniq belgilashga muvaffaq bo'ldi - Bu ushbu o'zgarishlarning umumlashtirilgan natijasi, tegishli davrda bolaning butun aqliy rivojlanishi, bu keyingi bolaning aqliy jarayonlari va shaxsiyatining shakllanishi uchun boshlang'ich nuqtaga aylanadi. neoplazmalar bolaning shaxsiy rivojlanishiga ta'sir qiluvchi sharoitlarda chuqur o'zgarishlar bilan tavsiflanadi, ular psixologik xususiyatlar shaklida belgilanadi. Ko'pincha ular tananing fiziologiyasi, o'smirlarda kattalar va tengdoshlar bilan rivojlanadigan munosabatlar, kognitiv jarayonlarning Rivojlanish darajasi, aql va qobiliyatlar bilan bog'liq.

-Birinchi marta o'smirlik davrining psixologik xususiyatlarini S. Xoll tasvirlab berdi, u o'smirlik xatti-harakatlarining nomuvofiqligini ko'rsatdi (masalan, intensiv muloqot izolyatsiya bilan almashtiriladi, o'ziga ishonch o'ziga ishonchsizlik va o'ziga ishonchsizlikka aylanadi va hokazo.). U psixologiyaga o'smirlik g'oyasini rivojlanishning inqiroz davri sifatida kiritdi. -Voyaga etganlik hissi o'smirlik davrining boshlanishining psixologik belgisidir. Ta'rifga ko'ra, D.B. Elkonin, balog'at tuyg'usi - bu ongning yangi shakllanishi bo'lib, u orqali o'smir o'zini boshqalar (kattalar yoki o'rtoqlar) bilan taqqoslaydi, assimilyatsiya qilish uchun modellarni topadi, boshqa odamlar bilan munosabatlarini quradi va o'z faoliyatini qayta tashkil qiladi. O'smirlik davrining o'tish davri, albatta, biologik jihatni o'z ichiga oladi. Bu balog'atga etish davri bo'lib, uning intensivligi gormonal bo'ron tushunchasi bilan ta'kidlangan. Jismoniy, fiziologik, psixologik o'zgarishlar, jinsiy istakning paydo bo'lishi bu davrni, shu jumladan, har jihatdan eng tez o'sayotgan o'smir uchun juda qiyin qiladi.

O'smirlik quyidagi psixologik xususiyatlar bilan tavsiflanadi:

1. Voyaga etganlik tuyg'usining paydo bo'lishi va emansipatsiya reaksiyasi .

V.V. Kovalyovning ta'kidlashicha, bu balog'atga etish istagi, mustaqillik, o'zini kattalar vasiyligidan ozod qilish istagi, bolalarga tegishliligini inkor etish. O'smir o'z huquqlarini kengaytirishga va unga nisbatan kattalarning huquqlarini cheklashga intiladi shaxsiyat. Norozilik va itoatsizlik - bu o'smirning vositasidir kattalar bilan munosabatlarning oldingi turini o'zgartirishga intiladi.

2. Tengdoshlar bilan reaksiyalarni guruhlash

Tengdoshlar bilan muloqot o'smirlik davridagi etakchi faoliyat bo'lib, o'quv faoliyati fonga o'tadi. A.E.ning so'zlariga ko'ra. Lichkoning so'zlariga ko'ra, teng huquqlilik va hamkorlik asosida tengdoshlar guruhiga qo'shilish hozirgi davrning eng muhim muammosi: o'rtoqlar bilan doimiy muloqot o'smirning ular orasida munosib o'rin egallash istagini keltirib chiqaradi va xatti-harakatlarning asosiy motivlaridan biridir. faoliyat. Yigitlar guruhlarda muloqot qilishadi, ularning do'stligi juda hissiy, ko'plab tajribalarga to'la.

3. Qarama-qarshi jinsga qiziqishning paydo bo'lishi

A.V. Matyuxinaning ta'kidlashicha, jismoniy va jinsiy rivojlanish o'smirda boshqa jinsga qiziqish uyg'otadi va shu bilan birga ularning tashqi ko'rinishiga e'tiborni oshiradi. Juda hissiy sevgi-do'stlik munosabatlari mavjud. Javobsiz hamdardlik ko'pincha juda kuchli his-tuyg'ularning manbai bo'ladi. Ba'zi o'smirlarda ilk bor jinsiy aloqaning birinchi tajribasi ham sodir bo'ladi.

4. O'z-o'zini anglashni rivojlantirish

O'smir shaxsining eng muhim xususiyati, L.S.Vygotskiy ta'kidlaganidek, aks ettirishning tez rivojlanishi va uning asosida o'z-o'zini anglashdir. Aynan shu yoshda shaxsning o'zini o'zi qadrlashga yo'naltirilganligi paydo bo'ladi. O'smirning intilish darajasi o'z-o'zini hurmat qilish xususiyatiga bog'liq. O'z-o'zini hurmat qilish o'smirning boshqa odamlar bilan muloqot qilish jarayonida paydo bo'ladi va shakllanadi. M.V.Gamezo, "Agar baholash adekvat bo'lsa, unda adekvat o'z-o'zini hurmat qilish shakllanadi, lekin agar o'smir kam baholansa yoki ortiqcha baholansa, u holda o'zini-o'zi qadrlashning etarli emasligi shakllanadi" dedi. -Yuqorida aytilganlarga asoslanib, shuni aytishimiz mumkinki, o'smir o'zining jismoniy va jinsiy rivojlanishidagi kuchli o'zgarishlarni sezib, oilada va maktabda ijtimoiy faol, ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lish imkoniyatini his qilib, endi bola emasligini tushunadi. Ijtimoiy faollik deganda, V. G. Maralov bolaning ijtimoiy muammolarni hal qilish uchun ushbu yoshga xos bo'lgan faoliyatga qo'shilishi, aqliy faollik darajasini ko'rsatish qobiliyatini tushunadi. ijtimoiy ahamiyatga ega shaxsiy xususiyatlarni shakllantirish nuqtai nazaridan boshqalar va o'zi uchun muhim bo'lgan natijalarga erishishga hissa qo'shadi. T.V. Dragunovanning ta'kidlashicha, o'smirning o'ziga xos ijtimoiy faoliyati kattalar dunyosida mavjud bo'lgan qadriyatlar, me'yorlar va xatti-harakatlarning o'zlashtirilishiga ko'proq moyillikni anglatadi. O'smir kattalar hayotiga taqlid qilib qo'shilishga harakat qiladi. Birinchidan, u o'zi uchun qulayroq bo'lgan narsalarni qabul qiladi: tashqi ko'rinishi va xulqatvori.

Xulosa: o'spirin uchun tez o'zgarib turadigan yangi vaziyatda u ko'pincha o'z nuqtai nazarini yo'qotadi, qiyinchiliklarga duch kelganda, o'spirinda kuchli qarshilik hissi paydo bo'ladi, o'smirlar o'z his-tuyg'ularini zo'ravonlik bilan ifodalashga moyil bo'ladilar. o'smirning ruhiy holati, konflikt e'tiborni tortadi va rivojlanish holatlarining keskinligi. Bularning barchasi o'smirlik davridagi qiyinchiliklarning asosiy shartidir. Biz jamiyatni ushbu qiyinchiliklarga qarshi kurashish uchun turli xizmatlarni yaratishga majbur qiladigan qiyinchiliklar haqida gapiramiz. Biz deviant (deviant) xatti-harakatlar haqida gapiramiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Vygotskiy, L.S. Bolalik psixologiyasi (1930) L.S.Vigotskiy. - M.: Eksmo-press, 2000. - 1008 b.
2. Ostapenko G.S., Ostapenko R.I. Deviant xulq-atvori bo'lgan o'smirlarning shaxsiy xususiyatlarini tahlil qilish // Fan va ta'lim istiqbollari. 2013. No 1. S. 54-60
3. Rahmatjonqizi, N. (2023). PSIXOLOGIK YETUKLIKNING IJTIMOIIY-PSIXOLOGIK OMILLARI. Scientific Impulse, 1(6), 436-438.
4. Rahmatjonqizi, N. (2023). KASALLIKKA MUNOSABAT TIPLARI VA ULARNING TAHLILI. Scientific Impulse, 1(6), 439-443.
5. Назарова, З. (2023). ПСИХОСОМАТИК КАСАЛЛИКЛАРДА ПСИХОКОРРЕКСИЯ ВА ПСИХОПРОФИЛАКТИКА УСУЛЛАРИ. Новости образования: исследование в XXI веке.

INDUCTIVE APPROACH TO GRAMMAR TEACHING IN EFL CLASSROOM

Orifjonova Durdona Muzaffar qizi

*Fergana state university English language and literature faculty,
Department of English language teaching methodology, senior teacher*

Qòchqorova Zulfizar Abduxamidovna

[*orifjonovadurdona@gmail.com*](mailto:orifjonovadurdona@gmail.com)

Abstract: This research paper focuses on the important inductive approach to teaching a foreign language. The overall aim of this study is to provide learners with examples of the target grammatical structure and guide them to discover the rules and patterns through analysis and practice. This approach focuses on the principles of cognitive learning theory and suggests that learners can easily remember grammar rules when they actively engage in the learning process.

Key words: observation, patterns, examples, generalization, application, practice, discovery, analysis, synthesis.

Introduction

In this approach, the teacher begins with a set of examples that illustrate the target grammar point. These examples can be taken from authentic materials such as texts, dialogues, or other sources. Also, teachers target some activities that involve identifying patterns, completing sentences, or analyzing the use of structure in context. The inductive approach to grammar teaching in the EFL classroom involves presenting learners with examples of the target grammatical structure and guiding them to discover the rules and patterns through analysis and practice. This approach is based on the principles of cognitive learning theory, which suggests that learners can better recognize grammar rules when they do engage in the learning process. Furthermore, This process helps them develop a deeper analysis of the structure and its usage, as well as their ability to use their speaking and writing skills. The inductive approach to grammar teaching has several advantages. It can engage the learners in the lesson, and it helps to promote their critical thinking. Learners are required to analyze and use their knowledge in real-life contexts. It involves a more student-centered approach. However, it is important to note that the inductive approach may not be suitable for all learners or all grammar points. Some learners face some difficulties, particularly with complex or unfamiliar structures. Furthermore, the

inductive approach can be more time-consuming than traditional deductive methods because it requires learners to do activities throughout the whole lesson process. Furthermore, the inductive approach to grammar teaching in EFL classrooms involves using authentic materials and activities to teach grammar rules. This method, based on cognitive learning theory, helps learners identify patterns, complete sentences, and analyze structure usage. It promotes critical thinking, engages learners in real-life contexts, and is student-centered. However, it may not be suitable for all learners or grammar points, and may be more time-consuming than traditional deductive methods due to the need for continuous activities. When teaching grammar utilizing an inductive approach, it is essential to scaffold learning and offer students help. Students can be given more responsibility by teachers as they improve in interpreting and using grammar rules. To assist pupils in improving their language abilities, this can be accomplished by giving them feedback and guiding their practice exercises.

Moreover, some scientist works that For Johnson (1994: 126) grammar practice often fails to lead to acquisition because of the 'remoteness of the practice conditions to the real skill', to the 'production of real life'. And although explicit grammar teaching and focus on the accurate production of the 'form' of the structures can be very beneficial to learning, many researchers argue that it should be accompanied by meaningful grammar practice by shifting the focus to the actual 'message' which it conveys. Johnson proposes the use of language activities that prepare students for real life communication, activities which require grammar but in a way that turn our learners' attention away from the 'form' and make them focus more on the meaning, on the message that they want to convey. Also, The inductive approach is a more modern style of teaching where the new grammatical structures or rules are presented to the students in a real language context (Goner, Phillips, and Walters 135). The students learn the use of the structure through practice of the language in context, and later realize the rules from the practical examples. For example, if the structure to be presented is the comparative form, the teacher would begin the lesson by drawing a figure on the board and saying, "This is Jim. He is tall." Then, the teacher would draw another taller figure next to the first saying, "This is Bill. He is taller than Jim." The teacher would then provide many examples using students and items from the classroom, famous people, or anything within the normal daily life of the students, to create an understanding of the use of the structure. The students repeat after the teacher, after each of the different examples, and eventually practice the structures meaningfully in groups or pairs. (Goner, Phillips, and Walters 135-

136) With this approach, the teacher's role is to provide meaningful contexts to encourage demonstration of the rule, while the students evolve the rules from the examples of its use and continued practice (Rivers and Temperley 110).

Conclusion. In the classroom, the inductive approach to grammar teaching can be an effective way to promote learners understanding and application of grammar rules. Also, this approach can help them develop a more solid foundation in English grammar. Also, the inductive approach to grammar teaching in the EFL classroom offers several benefits for students, including promoting critical thinking and problem-solving skills. By using authentic materials, guiding students to discover grammar rules, creating meaningful activities, and providing support for students, teachers can effectively implement an inductive approach to grammar teaching.

REFERENCES:

- Erlam, Rosemary. (Summer 2003). "The Effects of Deductive and Inductive Instruction on the Acquisition of Direct Object Pronouns in French". *The Modern Language Journal*. Vol. 87, No. 2: pp. 242-260. 24 January 2009 <<http://www.jstor.org/stable/1193035>>.
- Fischer, Robert A. (March, 1979). "The Inductive-Deductive Controversy Revisited". *The Modern Language Journal*. Vol. 63, No. 3 pp. 98-105. 24 January 2009 <<http://www.jstor.org/stable/325777>>.
- Goner, Phillips, and Walters. (1995). *Teaching Practice Handbook: Structures: Grammar and Function*.
- Rivers, Wilga M., Temperley, Mary S. (1978). *A Practical Guide to the Teaching of English as a Second or Foreign Language*. Oxford University Press.
- Seliger, Herbert W. (1975). "Inductive Method and Deductive Method in Language Teaching: A ReExamination." *IRAL*. 13, pp. 1-18. <<http://www.jstor.org/stable/1212897>>.
- Erlam, Rosemary. (Summer 2003). "The Effects of Deductive and Inductive Instruction on the Acquisition of Direct Object Pronouns in French". *The Modern Language Journal*. Vol. 87, No. 2: pp

МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNING BILISH JARAYONI

Mamadiyorova Sevinch Bobomurot qizi

Toshkent Bucheon Universiteti 1- bosqich magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarning bilish jarayonlarini rivojlantirish va bolalarning bilish qobiliyatlarining yoshga oid rivojlanish xususiyatlari o'rganildi xamda bolalarning bilish qobiliyatlarini rivojlantirishda turli o'yinlardan foydalanish masalasi taxlil qilindi.

Kalit so'zlar: bilish jarayonlari, bolalar, maktabgacha yoshdagi qobiliyat, o'yin, psixika, xulq-atvor, aqliy taraqqiyot.

KIRISH

Bilish jarayonlari – bu shunday psixik jarayonlarki, ular shaxsga o'zini o'rab turgan atrof-muhitning ma'lum va muhim xususiyatlarini anglashga, tushunishga va ular ustida o'ziga zarur xulosalar chiqarib, o'z xulq-atvorini rejalashtirishga imkon beradi. Bu jarayonlar insonga juda yaqin va tanish. Chunki har birimiz ongimiz borligini, atrofda narsalar va hodisalarning ayrim alohida hamda yaxlit xususiyatlarini bilamiz. Bu narsa va hodisalar bizda har bir alohida sharoitda o'ziga xos hissiy-kechinmalarni keltirib chiqarishini ham bilamiz. Masalan, qorningiz och qolganda, yemishga bo'lgan talabingizni haqiqatan bor yoki yo'qligini birovlardan so'ramaysiz-ku? Yoki kitob mutoala qilayotgan shaxs shu kitobni rost bilan ham o'zi o'qiyotganligini boshqalardan so'ramaydi. Bunday ishlar o'z-o'zidan tabiiy jarayonlarday kechaveradi. Faqat imtihon paytida kechasi bilan mutoaala qilib, o'rganib chiqqan materialni nega hozir domla oldida eslay olmayotganligingiz sizni ko'proq qiziqtiradi va siz “Xotiram ustida ishlashim kerak” degan xulosaga kelasiz. Darxaqiqat, bilish jarayonlari ham ma'lum ma'noda boshqariladigan jarayonlar bo'lib, agar siz o'z imkoniyatlaringizni kengaytirish yoki iqtidor darajangizni orttirmoqchi bo'lsangiz, bu jarayonlarga oid ma'lum qoidalar va xususiyatlarni bilib olishingiz kerak. Inson ongi bir qarashda yaxlit narsa, aslida u ayrim alohida jarayonlardan iborat. Shuning uchun ham atrof-muhitni, o'zimizni bilishimizga imkon beruvchi ongni o'rganish uchun uni alohida psixik jarayonlarga bo'lib o'rgana boshlaganlar. Bu jarayonlar – sezgilar, idrok, xotira, diqqat, tafakkur, nutq va boshqalardir. Bu jarayonlar shu qadar bir-birlari bilan bog'liqki, birini ikkinchisiz tasavvur qilishning o'zi qiyin. Masalan, ko'rib idrok qilib turgan narsangizni fikrlamay ko'ringchi, uning mohiyatini bilasizmi? Diqqat bilan ko'rgan yoki o'qigan

tekstingizni eslab qolasiz. Yoki biror narsa to'g'risida fikrlash uchun bizga bir vaqtda ham ilgari idrok obrazlari, ham eslab qolish mahoratimiz, ham ichki nutqimiz, irodamiz va diqqat kerak bo'ladi. Hattoki, tasodifan qo'limizga kirib ketgan zirapchaga bergan reaksiyamiz ham oddiy oh-vohga o'xshash hissiyotlardan tashqari, o'sha narsaning bu yerda qanday paydo bo'lganligi kabi qator tafakkur jarayonlarini keltirib chiqaradi.

Muhokama va natijalar

Maktabgacha ta'lim uzluksiz ta'lim tizimining boshlang'ich bo'g'ini sifatida oldiga g'oyat dolzarb vazifalar belgilandi. Xususan bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlarini tatbiq etish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish masalalari shular jumlasidandir.

Jamiyatning hozirgi taraqqiyoti inson faoliyatining ma'naviy va moddiy sohalarida katta o'zgarishlar qilishni taqozo etmoqda. Bu shaxs omili, uning ijtimoiy-siyosiy faoliyati rolining ahamiyati ortib borayotganligi bilan belgilanadi. Zero, shaxs intellektual qobiliyatini rivojlantirmay, uni ma'naviy-axloqiy tarbiyalamay, shuningdek, imkoniyatlarining yangi qirralarini to'la ro'yobga chiqarmay turib ijtimoiy taraqqiyotga erishib bo'lmaydi. Jamiyat tomonidan shaxs imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun zarur shart-sharoit yaratilar ekan, o'z navbatida shaxs qobiliyati, imkoniyatlari ana shu jamiyatning ham ijtimoiy, ham iqtisodiy, ham madaniy jihatdan rivojlanishiga o'z hissasini qo'shadi. Ayni vaqtda shaxs qobiliyati, imkoniyatlarini rivojlantirish va uni yagona ijtimoiy maqsadga yo'naltirish o'ziga xos dolzarblik kasb etmoqda.

6-yoshli bola shaxsi shakllanishining dastlabki bosqichi.

Dastlab bola butunlay kattalarga bog'liq bo'ladi. Tengdoshlar bilan o'zaro munosabatlar ko'p jihatdan kattalarning bola bilan o'zaro munosabati xususiyatiga bog'liq. Kattalarga ergashib bolalar o'zini ismi bilan atay boshlaydilar. Ikkinchi yil oxiriga kelib o'zini ismi bilan chaqirish «men» kishilik olmoshi bilan almashinadi. «Men» tizimi – erta bolalikda paydo bo'luvchi markaziy hodisadir. Bola o'zini kattalardan ajratishni o'rganadi, o'ziga nisbatan mustaqil «men» sifatida munosabatda bo'la boshlaydi, ya'ni unda o'zini anglashning boshlang'ich shakli paydo bo'ladi. Rivojlanishdagi muvaffaqiyatlar bola xulq-atvorini o'ziga xos tarzda o'zgartiradi. Kattalar avvalgidek etakchi o'rin tutsada, bola o'z amaliy hayotining tor muhiti va u qadar katta bo'lmagan imkoniyatlari doirasida kattalar yordamisiz

harakat qilishga intiladi. Yangi tendensiyalar bola faolligini («men o‘zim») kuchaytiradi va kattalar bilan yangi munosabatlarning paydo bo‘lishiga olib keladi. Maktabgacha yoshda sensor idrok, ayniqsa, ko‘rish va eshitish orqali qabul qilish sezilarli rivojlanadi. Bola ongli ravishda rasm chizadi va musiqiy faoliyatda ishtirok eta boshlaydi. U unga qanday sur‘at yoki musiqa yoqishini, qaysilari yoqmasligini aytishi mumkin. Biroq u hali musiqani to‘liq va differensiyalangan holda qabul qilmaydi.

Maktabgacha yoshdagi bola rivojlanishida bu yoshning asosiy faoliyat turi bo‘lib hisoblangan o‘yin juda muhim ahamiyatga ega. O‘yin o‘zining barcha tur va ko‘rinishlarida (syujetli, rolli, qoidal, nutqiy, badiiy, musiqiy va boshqalar) bolaning jismoniy, eshitish, aqliy, estetik rivojlanishiga faol yordam beradi. Maktabgacha yoshdagi bolaning rivojlanishi ijtimoiy vaziyati xususiyatlari unga xos bo‘lgan faoliyat turlari, ayniqsa, syujetli-rolli o‘yinlarda aks etadi. Zarur bilim va qobiliyatsiz kattalar dunyosiga yaqinlashishga urinish bolani uning uchun imkoni bo‘lgan o‘yin shakliga olib keladi. Bola rivojlanishi uchun maktabgacha muassasalar tizimi, ayniqsa, bog‘cha yaxshi sharoit yaratadi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, psixik rivojlanish va maktabda o‘qishga tayyorgarlik darajasi bolalar bog‘chasida tarbiyalangan bolalarda bog‘chaga bormaydigan bolalarga nisbatan yuqori.

O‘quv faoliyatining mazmunini ilmiy tushunchalar, fan qonuniyatlari va ularga tayangan amaliy masalalarni hal etish uslubi tashkil etadi. Shunday qilib o‘qish – bu bilim, malaka va ko‘nikmalarga ega bo‘lishga yo‘naltirilgan jarayon.

O‘quv faoliyati aniq bir tuzilishga ega. Uning tarkibiy qismlari quyidagilar:

1) o‘qish vaziyati (yoki vazifalari), 2) o‘qish harakati, 3) nazorat, 4) baho.

Katta maktabgacha yosh davomida bolalarning o‘qishga munosabatida muayyan dinamika kuzatiladi. Dastlab ular o‘qishga umumiy holda ijtimoiy faoliyat sifatida intilishadi. Keyin esa ularni o‘quv ishining alohida usullari jalb etadi. Nihoyat, bola o‘quv faoliyatining ichki mazmuniga qiziqib, o‘quv-nazariy vazifalarni aniq-amaliy vazifalarga mustaqil o‘zgartiradi. Uning shakllanish qonuniyatlarini tadqiq etish zamonaviy bolalar va pedagogika psixologiyasi vazifalaridan biridir.

Olti yoshli bola asosan tashqi tomondan yorqin va emotsional jihatdan ta’sirli voqea, tasvir, hikoyalarni eslab qoladi. Lekin maktab hayoti shundayki, boshidanoq bolalardan materialni ixtiyoriy eslab qolish talab etiladi. O‘quvchilar kun tartibi, axloq qoidalari, uy vazifalarini maxsus eslab qolishlari, keyin esa ularga rioya etishlari lozim. O‘quv materialini eslab qolish alohida bilimni talab etadi. Usiz o‘quv xotirasi zaif va tartibsizligicha qolaveradi. Bola maxsus aniqlash, guruhlash va

taqqoslashni talab etuvchi narsani bevosita eslab qolishga harakat qilayotganida bu «yomon xotira» pand beradi. O‘quv materiali bilan ishlash usullarining shakllanishi «yaxshi xotira»ni yanada samaraliroq tarbiyalash yo‘li sifatida namoyon bo‘ladi. Bu jarayonda nutq ustida ishlash kabi xotiraning ixtiyoriy va ixtiyorsiz turlaridan oqilona foydalanish lozim. Tasavvur qobiliyatining rivojlanishi ikki bosqichda kechadi. Dastlab yaratiluvchi obrazlar real ob‘ektga yaqin tavsiflanadi (detallarga boy bo‘lmagan holda). 6- yoshli bola oxiri, keyin esa 7-yoshda ikkinchi bosqich boshlanadi. Avvalo, alomatlar va tarkibiy qismlar miqdori sezilarli tarzda oshadi.

Yaratuvchi (reproduktiv) tasavvur 6- yoshlilarda barcha faoliyatlarida rivojlanadi.

Tayyorlov guruh bolalarining biror predmetning kelib chiqishi va qurilishi shart-sharoitini ko‘rsatishga harakat qilishi - ularda ijodiy (produktiv) tasavvur rivojlanishida muhim psixologik asosdir. 6 yoshdagi bolalarning o‘z xattixarakatlarini ma‘lum vazifalarni ado etishga buysundira olishlari, tobora kuchayib borayotgan qiziqish va erishgan aqliy taraqqiyot darajalari ularni ma‘lum ta‘limiy dastur asosida tarbiyalash imkonini beradi. Maktabgacha ta‘limda to‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan tarbiyaviy ishlar bolalarda mehnat faoliyatining dastlabki belgilari xamda bilimga qiziqishni tarkib toptiradi. Maktabgacha ta‘lim xayotining ko‘p qirrali va sarmazmunligi 6 yoshli bolalar bilish faoliyatlarining kengayishiga hamda chuqurlashishiga yordam beradi. Bu esa asosiy bilish jarayonlari bo‘lgan idrok, tasavvur, xotira va tafakkur kabi jarayonlarning xarakterini o‘zgartirib yuboradi. Maktabgacha ta‘limgacha tarbiya yoshidagi bolalarda bu jarayonlar ularning o‘yin yoki biron amaliy faoliyatlari bilan birga namoyon bo‘ladi. Masalan, kichik yoshdagi bolalar biron narsa bilan mashg‘ul bo‘lib turganlarida uni idrok qiladilar, ilgari ham shu narsa bilan mashg‘ul bo‘lganlarini eslaydilar va uni analiz va sintez qilib ko‘radilar. 6 yoshdagi bolalarda esa bu asosiy bilish jarayonlari bir-biridan differensiallashgan (ajratilgan) bo‘ladi. Maktabgacha yoshdagi bola biron o‘yin faoliyati yoki biron narsa bilan mashg‘ul bo‘lishi jarayonidagina emas, balki bunday amaliy faoliyatdan tashqari ham biror narsa yoki xodisani idrok qilishi, tasavvur etishi, esida olib qolishi, esiga tushunishi hamda oddiy tarzda tafakkur qilishi mumkin. Shuning uchun bolaning maktabgacha yoshdagi davrida ana shu asosiy psixik jarayonlari va xususan tafakkur hamda nutq jarayonlari jadal rivojlanadi. Bolalar kattalar bilan bo‘lgan munosabatlarida narsa va xodisalar haqida elementar tushunchalar tizimini egallab olib, tafakkur qilishga o‘rgana boshlaydilar.

XULOSA

O'yin va maktabgacha ta'limdagi didaktik mashg'ulotlar jarayonida bolalarning aql idroki, xotira va tafakkuri o'sadi. Bular o'z navbatida, bolaning maktabda o'qiy olishi uchun psixologik zamin tayyorlaydi. Bunday zaminni tayyorlash va mustahkamlashda, albatta oilada hamda bolalar maktabgacha ta'lim muassasasida olib borilgan ta'lim tarbiya ishlari hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Arsenyeva M.S. "Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bolalar eksperimentining ahamiyati". Maktabgacha ta'lim. - 2012 yil - No 4.
2. Vaxrusheva L.N. "5-7 yoshli bolalarda bilish qiziqishlarni o'rgatish". M.: TC Sphere, 2012 yil.
3. Nemov R.S. "3 jildda psixologiya". - M.: Vados, 1995 yil. - 3-jild, 148-bet.
4. Poddyakov N.N. "Maktabgacha yoshdagi bolalarning aqliy rivojlanishining xususiyatlari" - M., 1996 y.
5. Poddyakov N.N. Sensatsiya: yangi etakchi faoliyatning ochilishi / N.N.
6. Malikaxon Qodirova, ЧЕЛОВЕК И СТРЕСС , Журнал Педагогики и психологии в современном образовании: No 1 (2020): Journal of Pedagogy and psychology in modern education.

“ELLIPS VA UNING XARAKTERISTIKALARI”

G`afforova Xosiyat Umar qizi Navoiy viloyat

Qiziltepa tuman 2 - son kasb hunar maktabi

Matematika fani o`qituvchisi

Isoqov Olim Qalandarovich Navoiy viloyat

Qiziltepa tuman 2 - son kasb hunar maktabi

Matematika va informatiak fani o`qituvchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada majburiy fan hisoblangan “Analitik geometriya” dan barcha o`quv yurtlari uchun bakalavr yo`nalishi bo`yicha “Matematika va informatika” bo`limida tahsil oladigan talabalar uchun “Ellips va uning xarakteristikalar” mavzusi batasil bayon etilgan. Shu bilan birga mazkur maqolada Tekislikda I tartibli tenglamalar faqat va faqat to`g`ri chiziqlarni ifodalashi, ammo tekislikda II tartibli tenglamalarga turli chiziqlar mos keladi va ular II tartibli chiziqlar deyilishi haqida so`z borgan. Ulardan biri ellips bo`lib hisoblanadi. Ellipsning grafigini qisilgan aylana kabi tasavvur etish mumkin. Ellipsning o`ziga xos xususiyati shundan iboratki, uning ixtiyoriy nuqtasidan fokuslar deb ataluvchi ikkita nuqtalargacha bo`lgan masofalar yig`indisi o`zgarmas sonidir. Ellipslar amaliyotda ko`p uchraydi va keng qo`llaniladi. Masalan, planetalar Quyosh atrofida ellips bo`yicha aylanadi. Ellipsning xususiyatlari uning kanonik tenglamasi bo`yicha o`rganiladi. Bunda uning eksentrisitet, direktrisa va fokal radiuslar kabi xarakteristikalaridan foydalaniladi. Shuni ta`kidlab o`tish kerakki, bizga maktabdan tanish bo`lgan aylana ellipsning xususiy bir holdir. Mazkur maqolada shular yoritib berilgan.

**Kalit so`zlar:** Ikki o`zgaruvchili II tartibli tenglamalar, tekislikdagi II tartibli chiziqlar, aylana, aylana markazi, aylana radiusi, aylananing normal tenglamasi, aylananing kanonik tenglamasi, aylananing umumiy tenglamasi, ellips, ellipsning fokuslari, ellipsning kanonik tenglamasi, ellipsning uchlari ellips o`qlari, fokal radiuslar, ellips eksentrisiteti, ellips direktrisalari.

IKKINCHI TARTIBLI CHIZIQLAR

1.1 II tartibli tenglama va chiziqlar.

Bu bobda har qanday I tartibli $Ax+By+C=0$ tenglama tekislikda biror to`g`ri chiziqni aniqlashini va aksincha, tekislikdagi har qanday to`g`ri chiziq I tartibli

tenglamaga ega bo'lishini bilamiz va II tartibli tenglama va chiziqlar haqida to'xtalamiz va misollarda ko'rib chiqamiz.

Endi tekislikda II tartibli tenglamalarni qaraymiz. Bu tenglamalarning umumiy ko'rinishi quyidagicha bo'ladi:

$$Ax^2+2Bxy+Cy^2+2Dx+2Ey+F=0 \quad (1.1.1)$$

Bunda (1.1.1) tenglamadagi A, B, C koeffitsiyentlardan kamida bittasi noldan farqli, ya'ni $A^2+B^2+C^2 \neq 0$ shart bajarilishi kerak. Aks holda (1.11) tenglama I tartibli tenglamaga aylanadi.

1.1.1-TA'RIF: Tenglamasi (1.1.1) ko'rinishda bo'lgan tekislikdagi chiziqlar **II tartibli chiziqlar** deb ataladi.

Biz quyida bunday chiziqlarning turlari bilan tanishib chiqamiz. Hozircha esa (1.1.1) tenglama har doim ham biror egri chiziqni ifodalashi shart emasligini misollar orqali ko'rsatamiz.

1.1.1-misol. (1.1.1) tenglamadan $A=1, C=-1, B=D=E=F=0$ holda hosil bo'ladigan II tartibli $x^2-y^2=0$ tenglama ikkita I tartibli $y=\pm x$ tenglamalarga ajraladi va ikkita to'g'ri chiziqni ifodalaydi.

1.1. 2-misol. $A=C=F=1, D=-1, B=E=0$ holda (1.1.1) tenglama

$$x^2+y^2-2x+1=0 \Rightarrow (x-1)^2+y^2=0$$

ko'rinishga keladi va uni faqat bitta $M(1,0)$ nuqta qanoatlantiradi.

1.1 3-misol. $A=C=F=1, D=B=E=0$ holda (1.1.1) tenglama $x^2+y^2+1=0$ ko'rinishga keladi va uni birorta ham nuqta qanoatlantirmaydi, ya'ni bu tenglama bo'sh to'plamni ifodalaydi.

1.2. Aylana va uning tenglamalari.

Bizga maktabdan tanish bo'lgan aylana ta'rifini eslaymiz.

1.2.1-TA'RIF: Berilgan $M(a,b)$ nuqtadan bir xil R masofada joylashgan tekislikdagi nuqtalar to'plami (geometrik o'rni) **aylana** deb ataladi. Bunda $M(a,b)$ nuqta aylananing **markazi**, R soni esa aylananing **radiusi** deyiladi.

Markazi $M(a,b)$ nuqtada va radiusi R bo'lgan aylananing tenglamasi

$$(x-a)^2 + (y-b)^2 = R^2 \quad (1.2.1)$$

ko'rinishda bo'lishini oldin ko'rib o'tgan edik. (1.2.1) aylananing **normal tenglamasi** deb ataladi va undan aylana II tartibli egri chiziq ekanligi ko'rinadi. Agar aylana markazi $O(0,0)$ koordinata boshida joylashgan bo'lsa, uning tenglamasi

$$x^2 + y^2 = R^2$$

ko'rinishda bo'ladi va u aylananing **kanonik tenglamasi** deyiladi.

Endi umumiy holdagi II tartibli (1.2.1) tenglama qaysi shartda aylanani ifodalashini aniqlaymiz. Qisqa ko'paytirish formulalardan foydalanib (1.2.1) tenglamani

$$x^2+y^2-2ax-2by+a^2+b^2-R^2=0 \quad (1.2.2)$$

ko'rinishga keltiramiz. Bu yerdan aylananing (3) tenglamasi (1.2.1) umumiy tenglamadan

$$A=C=1, B=0, D=-2a, E=-2b; \quad F=a^2+b^2-R^2$$

bo'lgan holda kelib chiqishini ko'ramiz..

Endi qanday holda (1.2.1) umumiy tenglama aylanani ifodalashini aniqlaymiz. (1.2.2)tenglamadan ko'rinadiki birinchi navbatda $B=0$ va $A=C$ bo'lishi kerak. Bu holda $A^2+B^2+C^2 \neq 0$ shartdan $A=C \neq 0$ ekanligi kelib chiqadi va (1) tenglama ushbu

$$Ax^2+Ay^2+2Dx+2Ey+F=0 \quad (1.2.3)$$

ko'rinishda bo'ladi. Bu tenglamani (1.2.1) ko'rinishga keltirish uchun uni $A \neq 0$ soniga bo'lamiz va to'liq kvadratlarni ajratamiz:

$$\begin{aligned} Ax^2 + Ay^2 + 2Dx + 2Ey + F = 0 &\Rightarrow x^2 + y^2 + 2\frac{D}{A}x + 2\frac{E}{A}y + \frac{F}{A} = 0 \Rightarrow \\ &\Rightarrow \left(x + \frac{D}{A}\right)^2 + \left(y + \frac{E}{A}\right)^2 + \frac{AF - D^2 - E^2}{A^2} = 0 \Rightarrow \\ &(x - a)^2 + (y - b)^2 = \frac{D^2 + E^2 - AF}{A^2}. \end{aligned} \quad (5)$$

Bunda $a=-D/A$ va $b=-E/A$ belgilash kiritilgan. Bu yerda $\Delta=D^2 + E^2 - AF$ ishorasiga qarab uch hol bo'lishi mumkin.

I hol: $\Delta < 0$. Bu holda (5) tenglama bo'sh to'plamni (mavhum aylanani) ifodalaydi, chunki uning chap tomoni doimo nomanfiydir.

II hol: $\Delta = 0$. Bu holda (5) tenglama faqat bitta $M(a,b)$ nuqtani (markazi shu nuqtada va radiusi $R=0$ bo'lgan aylanani) ifodalaydi.

III hol: $\Delta > 0$. Bunda $\Delta=R^2$ deb belgilash mumkin va (5) tenglama (2) ko'rinishni oladi, ya'ni aylanani ifodalaydi.

Demak, (1.2.3) ko'rinishdagi II tartibli tenglamada $D^2+E^2-AF=\Delta>0$ shart bajarilsa, u $M(a,b)$ markazining koordinatalari $a=-D/A$ va $b=-E/A$, radiusi esa

$$R = \frac{\sqrt{D^2 + E^2 - AF}}{|A|}$$

bo'lgan aylanani ifodalaydi va (1.2.3) *aylananing umumiy tenglamasi* deb aytiladi.

Masalan, $x^2+y^2-2x+6y-15=0$ tenglamani qaraymiz. Bu tenglamada

$$A=C=1, D=-1, E=3, F=-15, D^2+E^2-AF=1+9-(-15)=25>0.$$

Demak, bu tenglama markazi $M(1, -3)$ va radiusi $R=5$ bo'lgan aylanani ifodalaydi. Haqiqatan ham

$$x^2+y^2-2x+6y-15=0 \Rightarrow (x-1)^2-1+(y+3)^2-9-15=0 \Rightarrow (x-1)^2+(y+3)^2=25=5^2.$$

Berilgan $M(a,b)$ nuqtadan bir xil R masofada joylashgan tekislikdagi nuqtalar to'plami (geometrik o'rni) *aylana* deb ataladi. Bunda $M(a,b)$ nuqta aylananing *markazi*, R soni esa aylananing *radiusi* deyiladi.

Markazi $M(a,b)$ nuqtada va radiusi R bo'lgan aylananing tenglamasi

$$(x-a)^2+(y-b)^2=R^2$$

Tenglama ko'rinishida bo'ladi.

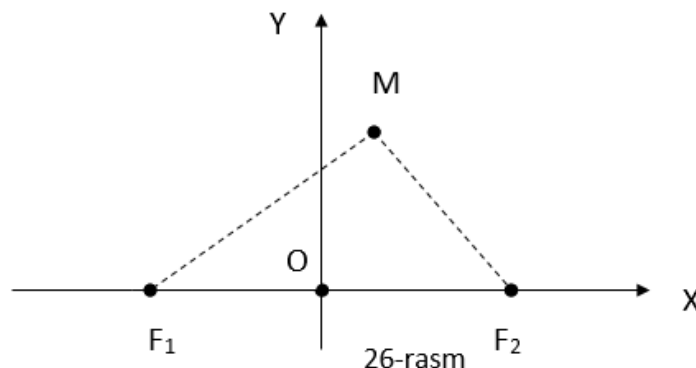
ELLIPSNING TENGLAMASI VA XARAKTERISTIKALARI

2.1. Ellips va uning kanonik tenglamasi.

Dastlab ellips ta'rifini keltiramiz.

2.1.1-TA'RIF: Berilgan ikkita F_1 va F_2 nuqtalargacha masofalarining yig'indisi o'zgarmas songa teng bo'lgan tekislikdagi nuqtalarining geometrik o'rni *ellips* deb ataladi. Bunda F_1 va F_2 nuqtalar ellipsning *fokuslari* deyiladi.

Ta'rif bo'yicha ellips tenglamasini keltirib chiqaramiz. Buning uchun F_1 va F_2 fokuslar orasidagi masofani $2c$, ellipsning ixtiyoriy $M(x,y)$ nuqtasidan fokuslarigacha bo'lgan masofalar yig'indisini $|MF_1|+|MF_2|=2a$ deb belgilaymiz. XOY Dekart koordinatalar sistemasini quyidagicha kiritamiz. OX o'qini F_1 va F_2 fokuslar orqali, OY o'qini esa fokuslar o'rtasidan o'tkazamiz (26-rasmga qarang). Bunda F_1 va F_2 fokuslar koordinatalar boshiga nisbatan simmetrik joylashadi va, belgilashimizga asosan $|F_1F_2|=2c$ bo'lgani uchun, $|OF_1|=|OF_2|=c$ bo'ladi. Shu sababli bu fokuslar $F_1(-c,0)$ va $F_2(c,0)$ koordinatalarga ega bo'ladi.

Bu holda, ikki nuqta orasidagi masofa formulasiga asosan,

$$|MF_1| = \sqrt{(x+c)^2 + y^2}, \quad |MF_2| = \sqrt{(x-c)^2 + y^2}$$

va, ellips ta'rifiga asosan,

$$|MF_1| + |MF_2| = \sqrt{(x+c)^2 + y^2} + \sqrt{(x-c)^2 + y^2} = 2a.$$

Bu tenglikni quyidagicha soddalashtiramiz:

$$\begin{aligned} \sqrt{(x+c)^2 + y^2} &= 2a - \sqrt{(x-c)^2 + y^2} \Rightarrow \\ \Rightarrow [\sqrt{(x+c)^2 + y^2}]^2 &= [2a - \sqrt{(x-c)^2 + y^2}]^2 \Rightarrow \\ \Rightarrow (x+c)^2 + y^2 &= 4a^2 - 4a\sqrt{(x-c)^2 + y^2} + (x-c)^2 + y^2 \Rightarrow \\ \Rightarrow 4a^2 - 4xc &= 4a\sqrt{(x-c)^2 + y^2} \Rightarrow (a^2 - xc)^2 = [a\sqrt{(x-c)^2 + y^2}]^2 \Rightarrow \\ \Rightarrow a^4 - 2a^2xc + (xc)^2 &= a^2(x-c)^2 + a^2y^2 \Rightarrow \\ (a^2 - c^2)x^2 + a^2y^2 &= a^2(a^2 - c^2). \end{aligned} \quad (6)$$

Yuqoridagi chizmadagi F_1MF_2 uchburchakdan uchburchak tengsizligiga asosan

$$|MF_1| + |MF_2| > |F_1F_2| \Rightarrow 2a > 2c > 0 \Rightarrow a^2 - c^2 > 0$$

Ekanligini ko'ramiz.

Shu sababli $a^2 - c^2 = b^2$ deb belgilab olish mumkin. Bu belgilashda (6) tenglama $b^2x^2 + a^2y^2 = a^2b^2$ ko'rinishga keladi. Bu tenglamani a^2b^2 ifodaga bo'lib, ushbu tenglamaga kelimiz:

$$\frac{x^2}{a^2} + \frac{y^2}{b^2} = 1 \quad (b^2 = a^2 - c^2) \quad (7)$$

2.1.2-TA'RIF: (7) tenglama ellipsning *kanonik tenglamasi* deyiladi.

Ellips kanonik tenglamasini tahlil etib, uning xususiyatlarini aniqlaymiz.

✓ Kanonik (7) tenglamada ellipsga tegishli har bir $M(x,y)$ nuqtaning koordinatalari kvadrati bilan qatnashmoqda. Shu sababli $M_1(-x,y)$, $M_2(-x, -y)$ va $M_3(x, -y)$ nuqtalarning koordinatalari ham (7) kanonik tenglamani qanoatlantiradi, ya'ni bu nuqtalar ham ellipsga tegishli bo'ladi. Bundan OX va OY koordinata o'qlari ellips uchun simmetriya o'qlari bo'lishi kelib chiqadi.

✓ (7) tenglamaga $x=0$ yoki $y=0$ qiymatlarni qo'yib va bunda hosil bo'ladigan tenglamalarni yechib, mos ravishda ellipsning OX yoki OY koordinata o'qlari bilan kesishish nuqtalarini topamiz:

$$x=0 \Rightarrow \frac{y^2}{b^2} = 1 \Rightarrow y^2 = b^2 \Rightarrow y = \pm b; \quad y=0 \Rightarrow \frac{x^2}{a^2} = 1 \Rightarrow x^2 = a^2 \Rightarrow x = \pm a.$$

Demak, ellips OX o'qini $A_1(-a,0)$ va $A_2(a,0)$, OY o'qini esa $B_1(0,-b)$ va $B_2(0,b)$ nuqtalarda kesib o'tadi. Bu nuqtalar ellipsning **uchlari** deyiladi. Ellips uchlari orasidagi $A_1A_2=2a$ va $B_1B_2=2b$ kesmalar mos ravishda ellipsning **katta o'qi** va **kichik o'qi**, $OA_1=OA_2=a$ va $OB_1=OB_2=b$ esa uning **katta yarim o'qi** va **kichik yarim o'qi** deyiladi.

(7) kanonik tenglamadan ellipsga tegishli ixtiyoriy $M(x,y)$ nuqtaning koordinatalari

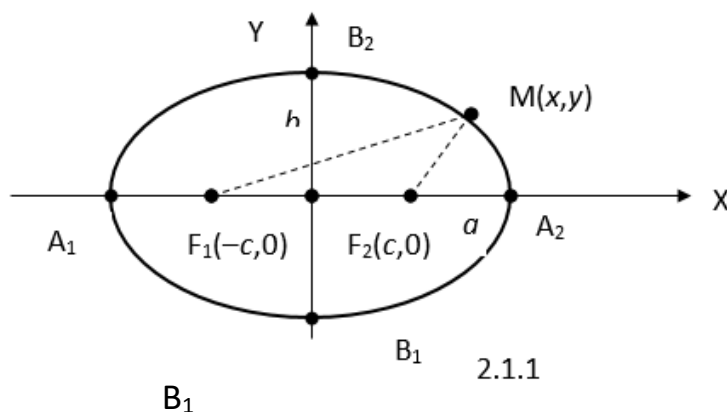
$$\frac{x^2}{a^2} = 1 - \frac{y^2}{b^2} \leq 1 \Rightarrow x^2 \leq a^2 \Rightarrow |x| \leq a, \quad \frac{y^2}{b^2} = 1 - \frac{x^2}{a^2} \leq 1 \Rightarrow y^2 \leq b^2 \Rightarrow |y| \leq b$$

tengsizliklarni qanoatlantirishini ko'ramiz. Demak, ellips OX o'qi bo'yicha $x=\pm a$ vertikal, OY o'qi bo'yicha esa $y=\pm b$ gorizontal to'g'ri chiziqlar orasida joylashgan chegaralangan egri chiziqdan iborat bo'ladi.

✓ Koordinata o'qlari ellips uchun simmetriya o'qlari bo'lgani uchun uning grafigini faqat birinchi chorakda aniqlash kifoya. Bu yerda $x \geq 0$ va $y \geq 0$ bo'lgani uchun (7) tenglamadan unga teng kuchli bo'lgan

$$y = \frac{b}{a} \sqrt{a^2 - x^2}$$

tenglamaga kelamiz. Bunda $x \in [0; a]$ bo'lib, x o'zgaruvchining qiymati 0 dan a ga qarab oshib borganda, y o'zgaruvchining qiymati b dan boshlab nolgacha kamayib boradi. Bu ma'lumot asosida dastlab ellips grafigini I chorakdagi qismini chizamiz, so'ngra uni simmetriya asosida II, III va IV choraklarga davom ettirib, ellips grafigini quyidagi 2.1.1-rasmdagidek bo'lishini topamiz:

2.2. Ellipsning xarakteristikalari.

Endi ellipsning ayrim xususiyatlarini ifodalovchi tushunchalar bilan tanishamiz.

2.2.1-TA'RIF: Ellipsning fokuslari orasidagi $2c$ masofani uning katta o'qi uzunligi $2a$ ga nisbati ellipsning *ekssentrisiteti* deb ataladi.

Ellipsning ekssentrisiteti ε kabi belgilanadi va ta'rifga hamda (7) kanonik tenglamaga asosan

$$\varepsilon = \frac{2c}{2a} = \frac{c}{a} = \frac{\sqrt{a^2 - b^2}}{a} = \sqrt{1 - \left(\frac{b}{a}\right)^2}. \quad (8)$$

Bu formuladan $0 \leq \varepsilon < 1$ ekanligi kelib chiqadi. Agar $\varepsilon = 0$ bo'lsa, (8) formuladan $a = b$ ekanligini ko'ramiz. Bu holda $a = b = R$ deb olsak, (7) kanonik tenglama $x^2 + y^2 = R^2$ ko'rinishga keladi, ya'ni aylana tenglamasini ifodalaydi. Demak aylana ekssentrisiteti $\varepsilon = 0$ bo'lgan ellipsdan iborat, ya'ni ellipsning xususiy bir holi ekan. Shunday qilib ellipsning ekssentrisiteti ε qiymati bo'yicha uning shakli haqida xulosa chiqarish mumkin. Bunda ε qiymati qanchalik nolga yaqin bo'lsa, ellipsning shakli shunchalik "dumaloqroq"; ε qanchalik birga yaqin bo'lsa, ellipsning shakli shunchalik "cho'zinchoqroq" bo'ladi.

2.2.2-TA'RIF: Ellipsning ixtiyoriy $M(x, y)$ nuqtasidan uning F_1 va F_2 fokuslarigacha bo'lgan $|MF_1| = r_1$ va $|MF_2| = r_2$ masofalar shu nuqtaning *fokal radiuslari* deyiladi.

Ellips ta'rifiga asosan $r_1 + r_2 = 2a$ bo'ladi. Ikki nuqta orasidagi masofa formulasiga asosan

$$r_1 = |MF_1| = \sqrt{(x+c)^2 + y^2}, \quad r_2 = |MF_2| = \sqrt{(x-c)^2 + y^2}.$$

Fokal radiuslarning bu ifodalarini kvadratga oshirib, so'ngra hosil bo'lgan ifodalarni hadma-had ayirib hamda $r_1 + r_2 = 2a$ ekanligini eslab, r_1 va r_2 uchun ushbu tenglamalar sistemasiga kelamiz:

$$\begin{cases} r_1^2 - r_2^2 = 4cx \\ r_1 + r_2 = 2a \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} (r_1 + r_2)(r_1 - r_2) = 4cx \\ r_1 + r_2 = 2a \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} r_1 - r_2 = \frac{2cx}{a} \\ r_1 + r_2 = 2a \end{cases} \Rightarrow \begin{cases} r_1 - r_2 = 2\varepsilon x \\ r_1 + r_2 = 2a \end{cases}$$

Bu tenglamalar sistemasini yechib, fokal radiuslar uchun quyidagi formulalarni olamiz:

$$r_1 = a + \varepsilon x \quad r_2 = a - \varepsilon x \quad (9)$$

2.2.3-TA'RIF: Tenglamasi $x = \pm a/\varepsilon$ bo'lgan vertikal to'g'ri chiziqlar ellipsning *direktrisalari* deyiladi.

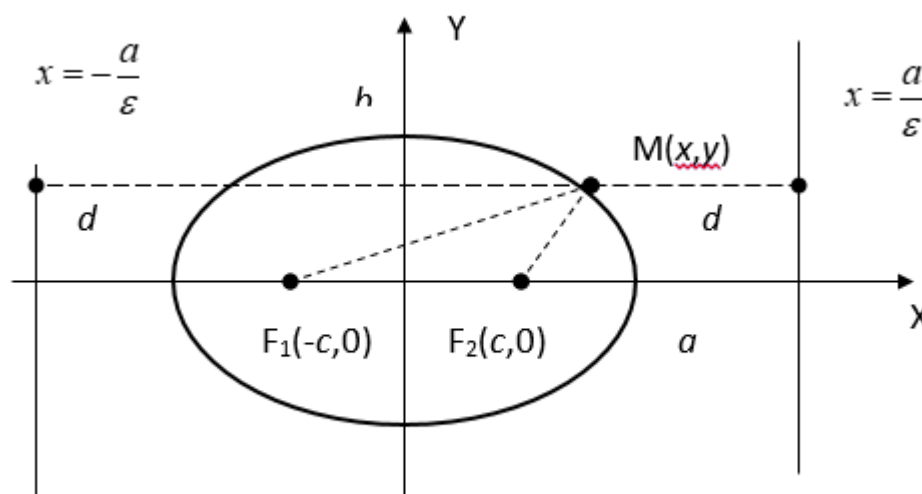

Ellipsning ixtiyoriy $M(x,y)$ nuqtasidan uning $x=-a/\varepsilon$ va $x=a/\varepsilon$ direktrisalarigacha masofalarni mos ravishda d_1 va d_2 deb belgilaymiz. Quyidagi chizmadan ko‘rinadiki $d_1=(a/\varepsilon)+x$ va $d_2=(a/\varepsilon)-x$. Bu tengliklar va (9) formulaga asosan quyidagi natijani olamiz:

$$\frac{r_1}{d_1} = \frac{a + \varepsilon x}{\varepsilon} = \varepsilon \frac{\frac{a}{\varepsilon} + x}{\frac{a}{\varepsilon} + x} = \varepsilon, \quad \frac{r_2}{d_2} = \frac{a - \varepsilon x}{\varepsilon} = \varepsilon \frac{\frac{a}{\varepsilon} - x}{\frac{a}{\varepsilon} - x} = \varepsilon \Rightarrow \frac{r_1}{d_1} = \frac{r_2}{d_2} = \varepsilon. \quad (10)$$

Shunday qilib ellipsning ixtiyoriy nuqtasidan uning OY o‘qiga nisbatan bir tomonda joylashgan fokusi va direktrisasigacha bo‘lgan masofalar nisbati o‘zgarmas son bo‘lib, doimo ε ekssentrisitetiga teng bo‘ladi.

Ellips va uning xarakteristikalari quyidagi 28-rasmda ko‘rsatilgan.

28-rasm

Misol: $x^2+4y^2=4$ tenglama ellipsni ifodalashini ko‘rsating va uning barcha xarakteristikalarini toping.

Yechish: Dastlab berilgan tenglamani ikkala tomonini 4 soniga bo‘lamiz:

$$\frac{x^2}{4} + \frac{y^2}{1} = 1.$$

Bu yerdan berilgan tenglama yarim o‘qlari $a=2$ va $b=1$ bo‘lgan ellipsni ifodalashini ko‘ramiz. Unda $c^2=a^2-b^2=3$ bo‘lgani uchun qaralayotgan ellipsning

fokuslari $F_1(-\sqrt{3},0)$ va $F_2(\sqrt{3},0)$ nuqtalarda joylashganligini ko'ramiz. Bu natijalardan foydalanib, ellipsning eksentrisiteti va direktrisalarni topamiz:

$$\varepsilon = \frac{c}{a} = \frac{\sqrt{3}}{2}; \quad x = \pm \frac{a}{\varepsilon} = \pm \frac{\sqrt{3}}{2} \cdot \frac{1}{2} = \pm \frac{\sqrt{3}}{4}.$$

Ellipsga tegishli $M(x,y)$ nuqtaning fokal radiuslari

$$r_1 = a + \varepsilon x = 2 + \frac{\sqrt{3}}{2}x, \quad r_2 = a - \varepsilon x = 2 - \frac{\sqrt{3}}{2}x$$

formular bilan topiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Вахвалов . S. V., Моденов P. S., Пархоменко A. S. Аналитик geometriyadan masalalar to'plami. Toshkent, 2006, 546 bet.
2. Ильин В. А. Позняк Э. Г. Аналитическая геометрия. М., Наука, 1981, с. 232.
3. Pogorelov A. V. Аналитик geometriya. Toshkent, O'qituvchi, 1983, 206-bet.
4. Постников М. М. Аналитическая геометрия. М., Наука, 1979. с. 336.
5. Цубербиллер О. Н. Задачи и упражнения по аналитической геометрии. Санкт-Петербург - Москва, Изд. Лан', 2003 г. стр. 336.
6. Клетеник Д. В. Сборник задач по аналитической геометрии. М. Наука. 1998,
7. Кравченко К. Решения задач по аналитической геометрии, [http:// www.a-geometr.v.narod.ru](http://www.a-geometr.v.narod.ru)

Elektron ta'lim resurslari

www.tdpu.Uz

www.lex.Uz

www.ziyonet.Uz

www.pedagog.uz

www.bilim.uz

XURSHID DAVRON NAZMIDA SHE'RIY SAN'ATLAR JILOSI

Ismoilova Sevinch Ismoil qizi

Termiz davlat universiteti

+998935176605

Annotatsiya: Mazkur maqolada O'zbekiston xalq shoiri Xurshid Davronning badiiy mahorati bilan bog'liq masalalar ilmiy o'rganilgan. Shoir she'rlarida bir vaqtda bir necha badiiy san'atlardan foydalanish va ularni badiiy-estetik jihatdan tahlil qilish ham ko'rsatib o'tilgan. Mahoratli shoirning badiiy tasvir vositalaridan ham keng ko'lamda foydalangani ham yoritilgan.

Kalit so'zlar; Metafora ,tashbih ,jonlantirish ,nido (apostrofa), ta'did, intoq, iltizom, mukarrar.

Sharq she'riyatida azaldan she'rning qonun-qoidalari shoir mahorati sirlari, badiiy san'atlar tasvir va ifoda vositalari hamda ularni qo'llash "ilmi sanoye" yoki "balog'at ilmi" da o'rganilgan bo'lib unda she'riy san'atning qimmatini baytda yaratilgan badiiy lavhalar, timsollarning yangiligi, betakrorligi bilan belgilangan.

“Badiiy san'atlar sharq mumtoz adabiyotining ham o'ziga xosligi, milliyligi, latofati, rango-rangligi va ta'sirchanligini ifodalovchi tasvir vositasidir.”

[1:354]

Bugungi zamonaviy o'zbek adabiyotida barakali ijod qilayotgan serqirra istedod egalaridan biri Xurshid Davrondir. U uchun she'r yozish uning ichki ehtiyojiga aylangan.

Erk guli bor derlar, buvijon,
Shul gul haqida menga so'ylab ber,
O , bolajon , bu sirni bilsang,
G'am kelar – u diling qisadi.

[2:35]

Bu misralarda nido san'ati **bolajon** , **buvijon** so'zlarida aks etgan.

Erib ketar xira tumanlar,
Kapalakdek uyg'onar yalpiz
Osmonda daryo bo'lib tuyular
O'tlar uzra chopqillaydi ko'z
Va tushlarga kirar adir bu oqshom

Ko'rinib turibdiki , she'rda o'xshatish , metafora va jonlantirish san'atlaridan foydalanilgan va bu san'atlar bir-biriga bog'lanib kelgan. Shoir ular vositasida aloqasiz tushuncha , hodisalarni uzviy birlashtirishga erishadi.

Shoir ijodida o'zbek adabiyoti taraqqiyotida yuksak o'rinda turgan shoir va adib Oybekka bag'ishlangan "Oybek" she'ri ham alohida mavqega ega. Ikkita to'rtlikdan iborat ikkinchi qismda dastlab o'tmishda shoirlar she'rni "qush tili" deyishgani eslatiladi. So'ngra Oybek she'rni "yulduz kiprigi"deya ta'riflagani ta'kidlab o'tiladi va "Oybek O'zbekistonning kiprigi edi," –deyiladi, ya'ni O'zbekiston ko'zga , Oybek uning kiprigiga o'xshatiladi.

She'r : "So'nggi dam boshida so'narkan osmon,

Shoir ko'zlarini berdi osmonga " - deb tugallanadi. She'rda Oybekning ko'zlari beg'ubor , katta osmonga o'xshatiladi. Bu chiroyli tashbeh Oybekning jismiga ham, hayot yo'liga ham juda mos keladi.

Bizlar qaysi o'g'ilmiz,

Aytgin, zamondosh o'rtoq,

To'g'ichmi, o'rtanchami,

Yo kenjami – o'ylab boq?!

Bu misralarda esa ta'did san'ati to'ng'ich , o'rtancha , kenja so'zlari vositasida yuzaga kelgan. Shu o'rinda muallifning maqsadi ayon bo'ladi. U ko'hna rivoyatlarni naql qilish orqali mustamlaka bo'lib yashashga ko'nikkan kishilar qalbida erk , ozodlikka intilish istagini uyg'otmoqchi bo'ladi.

"Xurshid Davron she'rlaridagi obrazlar, tashbeh, metaforalar voqelikning o'zidan olingan sun'iy tarzda to'qilmagan. Ularning aksariyati o'tmish bilan bog'liq ."

[3:15]

Bir chetida bahor-u,

Bir chetida saraton.

Bir yog'ida tun cho'kar,

Bir yog'ida balqar tong.

[4:8]

Ushbu satrlarda takrorlanib kelgan "Bir" so'zi iltizom san'atini yuzaga keltirgan.

Devor dedi : - Ortda men,

Demak, ey xalq , olg'a bos.

Mazkur misralarda esa mahoratli shoir intoq san'- atidan foydalangan , ya'ni jonsiz narsa devorning tilga kirishi shu san'atni yuzaga keltirgan.

O'layotgan otning qorachig'ida
Cheksiz-cheksiz yam-yashil qirlar
[5:23]

Quyidagi satrlarda **cheksiz** so'zining shu holatda takror kelishida **mukarrar** san'ati yuzaga kelgan.

Xulosa qilib aytganda, Xurshid Davron o'zining she'riyatida faqatgina o'xshatish asosidagi san'atlar bilan cheklanib qolmasdan, jonlantirish, takroriy san'atlardan ham foydalanadi, bu esa o'zbek adabiyotining zabardast vakillaridan biri bo'lgan X.Davronning yuksak badiiy mahoratga ega ekanligidan va tahsinga loyiq she'rlari bilan xalq qalbiga kirib borgan ijodkor ekanligidan darak beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. T.Boboyev. Adabiyotshunoslik asoslari. –Toshkent O'zbekiston – B-354
2. X.Davron .Bahordan bir kun oldin . She'rlar, rivoyat ,tarjimalar. Toshkent:Sharq 1997.B-35
3. Abdulla Ulug'ov . Qalb qandili: Adabiy-tanqidiy ocherk. Toshkent-Akademnashr 2013.B-15
4. X.Davron. Vatan haqidagi yetti rivoyat .Bobolar mozori – 1989. B-8
5. X.Davron .Bolalikning ovozi .Toshkent.G'.G'ulom nomidagi adabiyot va san 'at nashriyoti . 1986.B-23.

SHE'RIY SAN'ATLAR JOZIBASI

Ibragimova Dilovar

*Termiz davlat universiteti O'zbek filologiyasi
fakulteti 1-bosqich talabasi*

Anotatsiya: Mazkur maqolada ayrim she'riy san'atlarning shoir va yozuvchilar ijodida qo'llanilishi va o'rni haqida fikr yuritilgan. Ushbu ilmiy maqola she'riy san'atlarning badiiy -estetik jihatlarini tahlil qilinadi. Quyida keladigan fikrlar jamlanmasida iste'dodli , serqiraa ijodkor Sirojiddin Sayyid, mumtoz adabiyotning salotini Alisher Navoiy va shoirlar ustodi Mavlono Lutfiy ijodidan na'munalar keltirilish orqali badiiy san'atlar jozibasi aks ettirilgan.

Kalit so'zlar: Mubolag'a, she'riy san'atlar , irsoli masal , nazm , nasr, g'azal , tamsil, istiora, kinoya , ruju, tashbih, husni ta'lil , talmeh, tazod

Barchamizga ma'lumki qadim davrlardan beri adabiyot deb atalmish bo'stonning gullari yashnab, buloqlari yanada chuqurroq qaynashda davom etyapti .Adabiyot- bu mo'jizaviy xazina va mana shu xazinaning bisotini nasr va nazm deb atalmish siym-u zarlar tashkil qiladi. Keling unda ushbu xazinaning **nazm** deb atalmish bir qismiga e'tibor qarataylik.

Nazm -bu she'rlardir. She'rlarning jozibasi , go'zalligi eng asosiy negizi bu **she'riy san'atlar** hisoblanadi. She'rning qanchalik mazmunliligi, betakrorligi va yorqinligi albatta shoirning yuksak didi va mahoratiga bog'liqdir. Nazm go'zal bo'lishi uchun she'riy san'atlardan to'g'ri foydalanish ularni she'r mavzusiga xos va mos tarzda qo'llay olish ular orqali kitobxonning yuragiga joylashib olish hech gap emas. She'riy san'atlardan foydalanish qadim davrlardan qo'llanilib va rivojlanib kelmoqda, ayniqsa buyuk mutaffakkir ,g'azal mulkining sulltono bo'lmish **Alisher Navoiy** davrida va ulug' mutaffakkir **Mavlono Lutfiy** davrida eng yuqori cho'qqilarni zabt etdi. O'z she'rlari, g'azallari ,ruboiy va tuyuqlarni ularning go'zalligini, so'z va uning sehridan to'g'ri foydalanish yo'li bilangina namoyon qila olishgan.

Zamonmizning yetuk va didli shoirlarimizdan biri hisoblangan Sirojiddin Sayyid ham o'zining betakror va purma'no she'rlarida she'riy san'atlarga murojaat qilgan . Mumtoz va zamonaviy adabiyotimizda muhim o'rin tutgan va eng ko'p qo'llaniladigan bir qator san'atlarni sanab o'tadigan bo'lsak ular **tazod , talmeh , tashbih , istiora, husni ta'lil, mubolag'a ,irsoli masal , tamsil , kinoya , ruju** va

boshqa bir necha xil san'atlarni aytib o'tishimiz mumkin. Yuqorida keltirilganlar san'atlardan **husni ta'lil** va **mubolag'a** san'atlariga to'xtalib o'tamiz va Sirojiddin Sayyid she'rlarida ushbu san'atlarning qay darajada yuksak mahorat bilan qo'llanilganini aytib o'tamiz.

Husni ta'lil san'ati arabcha so'zdan olingan bo'lib "chiroyli dalillash" degan ma'noni anglatadi. Yanada tushunarliroq qilib aytadigan bo'lsak biror bir hodisani chiroyli qilib ta'riflab berish degani. Masalan turkiy adabiyot so'z san'atining ustoz va buyuk mutaffikiri **Alisher Navoiyning** quyidagi baytiga nazar solamiz.

Charx tong otkuncha yig'lar mehrin yeldin yoshirub,

Go'yi ul sargashtaning ham bir musofir yori bor .

Ya'ni dunyo tong otguncha , qorong'uda mehri va sevgisini yeldan ya'ni shamoldan yashirib yig'laydi, go'yo u sargashtaning ham musofirlikda bir yori bordur degan fikrlarni xusni ta'lil san'atidan foydalanib yozadi. Dunyo yig'isining sababi bor va dalili shundan iboratki uning yori bor va u yor undan uzoqlarda, shuning uchun u yor firoqida sog'inchdan kuyib yig'laydi. Biz esa charxni yor ya'ni inson obraziga , yoridan uzoqlarda ,sog'inchdan to'lg'anoyotgan tunlarini bezovtalik va ko'z yosh bilan o'tkazayotgan yosh oshiq yigit obraziga almashtiramiz . Oddiy voqeliklarni ham she'riy san'atlar jozibasidan foydalanib ajib badiiy ijod mahsuliga aylantira olamiz.

Endi muhim san'atlardan biri hisoblangan MUBOLAG'A san'atiga va uning Sirojiddin Sayyid ijodida qo'llanishiga to'xtalsak.

Mubolag'a bu arabcha so'zdan olingan bo'lib "**kuchaytirish**", "**kattalashtirish**" degan ma'nolarni bildiradi ya'ni bo'lmagan narsalarni bo'ldirish yoki voqelikni judayam orttirib yuborgan holda ifodalash san'atidir. Misol sifatida S.Sayyidning " Vatanim " she'ridan parcha keltirib ifodalaymiz.

Masalan :

Quloq solsam shivirlagay

Xatto toshlaring .

Oy-u quyosh, kamalaklar

Ko'z-u qoshlaring

Beshigimni tebratgandir

Qaldirg'ochlaring,

Oy-u quyosh ko'rpa solgan

Ayvonim ,Vatan.

Ushbu she'r na'munasida ham Mubolag'a san'ati qo'llanilgan.

Agar nazmdagi jumalarga e'tibor beradigan bo'lsak, inson aqliga sig'maydigan o'xshatish va mubolag'alar qo'llangan. Ya'ni toshlar, oy, quyosh, kamalak shivirlamaydi, bola beshigini qaldirg'och tebratolmaydi mana shu kabi voqeliklarni mubolag'aga ajoyib qilingan solingan na'munalarini ko'rishimiz mumkin shoir ijodida.

Bundan tashqari yana misol keltiradigan bo'lsak S.Sayyid o'zining "Uyingdagi beshiklaring" she'rida Mubolag'a san'atining yorqin na'munalariga murojaat qilgan.

Buncha munglig' bu dunyoning soylari,
Soylarida yig'lab borar oylari.
Sarg'aymishdir ko'nglim qolgan joylari,
Yulduzlari kumush-kumush yig'laydi.

Ushbu parchani muhokama qiladigan bo'lsak, hayotiy faktlar va na'munalar ko'zi bilan qarajak, bu dunyoning soylari munglig' bo'lmaydi, oylar hech qachon yig'lamaydi, ko'ngil bu mavhum tushuncha va u hech qachon sarg'aymaydi. She'rning go'zalligi va ta'sirchanligini oshirish uchun mana shunday ajoyib mubolag'a na'munalaridan foydalangan, serqirra ijodkorimiz Sirojiddin Sayyid.

Ushbu san'at faqat she'r va g'azallarda emas balki dostonlarda ham o'z ifodasini topgan. Masalan milliy dostonimiz "Alpomish"ni oladigan bo'lsak unda juda ham ko'p mubolag'a san'atidann qo'llanilgan. Alpomishni chuqurga tushib ketganida uni oti Boychibor o'z dumini tashlab qutqarib olishi, yoki yoshgina yetti yoshar bolaning o'n to'rt botmonli yoyni ko'tarib otishi, do'sti Qorajon bilan salomlashganda uning qovurg'alarini sindirib yuborishi bularning barchasi aqlga sig'mas hodisa ekanligi bir tomondan kitobxonni shoshirib qo'ysa, ikkinchi tomondan asarning qiziqarliligini va voqealar rivojining tez su'ratlarda qizg'in borishini ta'minlaydi.

Firoq isitmasi andoq tanimdan o't chiqorur,
Ki gar tabib iligim tutsa, barmog'i qabarur

(LUTFIY)

Mavlono Lutfiyning ushbu g'azalida ham Mubolag'a san'atining ajoyib na'munasi ko'rsatilgan. Ya'ni firoq, ayriliq isitmasidan jonimdan o't ya'ni olov

chiqar , ushbu dardimni bilish uchun qo'limni ushlagan tabibning qo'li jarohatlanur degan aqlga sig'mas mubolag'alar keltirib o'tadi.

Mubolag'a san'ati nafaqat qadim davr mumtoz adabiyotida balki hozirgi zamonaviy adabiyotimizda ham keng qo'llanilib kelinmoqda. Sababi ushbu san'at asar qizg'inligini, voqealar rivojining keskirligini oshiradi. Hozirgi kunda ushbu san'at hajviy asarlarda , keng qo'llanilib kelinmoqda. Ushbu san'atning badiiy adabiyotimizda o'rni juda beqiyos. Nafaqt mubolag'a balki boshqa san'atlar ham badiiy adabiyotimiz uchun muhim rol o'ynaydi va nasr va nazmning poydevori desak mubolag'a bo'lmaydi.

Foydalanilgan manbalar:

Anvar Hojiahmedovning “Mumtoz badiiyat malohati” asari. “Шарк”
Нашриети Тошкент-1999

TOG'AY MURODNING "OT KISHNAGAN OQSHOM" ASARINING BADIY TAHLILI

Sa'dullayeva Ruxshona

O'zbekiston - Finlandiya Pedagogika

Instituti filologiya fakulteti o'zbek tili va adabiyoti yo'nalishi

1-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar: Usarova Laylo

Annotatsiya: asardagi syujet tushunchasi, sheva tilining o'ziga xosligi va asarning subyektiv holati.

Kalit so'zlar: syujet, tugun, yechim, voqealar rivoji, kulminatsiya, sheva tili va bir nechta badiiy unsurlar.

Adabiyotimizda xalqchil, ommabop, har doim sevib o'qiladigan asarlar ko'p. Lekin ular orasida xalqning tiliga mos keladigan, xalq ichida yozilganlari juda kam. Bilamizki, milliy adabiyotimizning serqirra ijodkori Tog'ay Murod aynan shunday yozuvchilardan. U Surxon vohasida tug'ilgan. Va aynan asarlarida sheva tili ustunlik qiladi. Tog'ay Murodning mashhur asarlari ko'p. Lekin uning bir asari men uchun haqiqiy " hayot kitobi" desam adashmagan bo'laman. Bu kitob "Ot kishnagan oqshom" deb nomlangan. Nomining o'zida yozuvchining tafkkurini his qildim. Bu asarni o'zimning ta'birimcha badiiy tahlil qilmoqchiman. Bu asar orqali yozuvchi adabiyotimizga milliylik ruhini kiritgan. Ushbu asarda sevgi, yurt, millat kabi tushunchalar bo'yab-bejalmasdan, balki tabiiy, oddiy, kamraron tarzda ifodalangan. Insonlar va hayvonlar o'rtasidagi munosabatlar, tuyg'ular, umumiy olganda ichki kechinmalar kitobxonlar qalbiga bir atom bombasidek kirib boradi va kitobxon qalbini "tiriltiradi". Asar kompozitsiyasi juda murakkab emas. Shunchaki oddiy. Lekin shunchalik mahorat bilan yozilganki, kitobxon yengil qabul qiladi, mag'zini tez chaqadi.

Asar syujeti ham o'ziga xos. Oddiy bo'lgan murakkab syujet. Undagi tugun, voqealar rivoji, kulminatsiya, konflikt, yechim, singari syujet unsurlari asarda mahorat bilan ko'rsatib berilgan. Meni hayratga solgan jihati shundaki syujet unsurlari bir vaqtda voqealarni bog'lab, asarning darajasini oshirgan. Asaridagi obrazlar ham o'ziga xos. Har bir yozuvchi asarida obrazlarni o'zgacha nomlab asarning qiymatini oshirsa, Tog'ay Murod personajlarning ismini xalq ichidan, oddiy insonlar orasidan tanlaydi. Bu holat asarning qiymatini bir necha yuz ming barobar

ko'targan. Ya'ni xalq orasida har doim ham bir-biriga mos juftliklarning ismlari o'zgacha qo'yilmaydi. Tog'ay Murod shu jarayondan qochgan holatda asarlaridagi qahramonlarni nomlagan. Albatta, oddiy insonlar taqdirini yoritgan asar. Asardagi Ziyodulla chavandoz obrazi orqali konkret tarzda xo'rlangan va xorlangan xalq obrazi gavdalantirilgan.

"Birodarlar, biz hamisha adolat, adolat deymiz. Tildan qo'ymaymiz. Adolatsizlikni ko'rib, xunibiyron bo'lamiz. Hayotdan, taqdiridan noliymiz. Adolat yo'q, adolat osmonda. Yo'q, birodarlar, adolat yerda. Oyoqlarimiz ostida! Adolat tuproqqa qorishib yotibdi! Adolatni kim bunday xor qilyapti? Biz o'zimiz!..[1] Bu mening e'tiborimni tortgan jumlar. Ha, albatta, adolat insonlar tomonidan o'rnatilib, insonlar tomonidan yoqotiladi. Tog'ay Murod ham xuddi shu holatni tasvirlab bermoqchi bo'lgan va buning uddasidan chiqqan. Men bu asarni bir kitobxon sifatida o'qir ekanman, ot va inson o'rtasidagi munosabatlar meni to'lqinlantirib yubordi. Voqealar ko'z o'ngimda bevosita jonlandi. Bu ijodkorning yutug'idir. Bir ijodkorning asarini minglab kitobxonlar hissiz, asardagi qandaydir holatni o'ziga ta'sir ettirmasdan o'qigandan ko'ra bittagina kitobxon qalbi jo'shib, hissiyot bilan, goh yig'lab, goh kulib o'qigani ming marta afzal. Mana bu yozuvchining chinakam yutug'i. Tog'ay Murod asarlarida men buni his qildim.

"Obro'yimiz ketib qolishidan, yo amalimizdan ayrilib qolishdan qo'rqamiz. Qo'y, qo'ya ber, to'g'ri gap tuqqaniga yoqmaydi, deya qo'l siltaymiz...[2] Oddiygina bir jumlada oddiy insonning ma'naviyatini ko'rishimiz mumkin. Yozuvchi buni birgina ibora orqali ochib bera olgan. U qisqa yozgan, lekin ixcham va lo'nda ifodalagan. Zero, Tilab Mahmudov aytganidek qisqa yozish ona tili kambag'alligidan emas, boyligidan darak.

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.A. Ulug'ov "Adabiyotshunoslik nazariyasi" Toshkent - 2017
- 2.G'. G'ulom nashriyot matbaa uyi
- 3.T. Murod "Ot kishnagan oqshom" asari
Gulinoz Anvarovna taqrizi

PROCESSING OF DATA OBTAINED BY REMOTE SENSING OF THE EARTH

S.M.Shukurova

associate professor (PhD) of the "Aeronautical Systems" department. Tashkent State Transport University, Faculty of Aviation Transport Engineering

Sh.X.Satimov

master student of "Aeronautical Systems" department. Tashkent State Transport University, Faculty of Aviation Transport Engineering

Abstract. Processing of data obtained by remote sensing of the Earth is a critical component of the use of satellite-based sensors for environmental monitoring and research. Remote sensing data processing involves the conversion of raw sensor data into meaningful and actionable information, which can be used to study and monitor the Earth's environment. This article will provide an in-depth overview of the processing of remote sensing data, including the steps involved, the challenges and limitations, and the advancements in technology and techniques.

Key words: raw sensor, measurements, Earth's surface, atmospheric correction, image enhancement.

Introduction

Remote sensing data processing begins with the acquisition of raw sensor data from satellite-based sensors. These sensors capture electromagnetic radiation reflected or emitted from the Earth's surface and atmosphere, which is then converted into digital data. The raw sensor data may include images, spectral measurements, and other types of data, depending on the specific sensor and its capabilities. The processing of remote sensing data involves several key steps, including pre-processing, image enhancement, feature extraction, and classification. Each of these steps plays a crucial role in converting raw sensor data into useful information for environmental monitoring and research.

Pre-processing of Remote Sensing Data

The pre-processing of remote sensing data involves several important tasks, including geometric correction, radiometric correction, and atmospheric correction. Geometric correction is necessary to remove distortions and inaccuracies in the sensor data caused by factors such as sensor orientation, Earth's topography, and atmospheric effects. Radiometric correction is used to remove variations in brightness and contrast caused by sensor calibration errors and atmospheric

conditions. Atmospheric correction is necessary to remove the effects of the Earth's atmosphere on the sensor data, allowing for accurate measurements of surface properties.

Image Enhancement

Image enhancement techniques are used to improve the visual quality of remote sensing images and make them more suitable for analysis and interpretation. Image enhancement may involve tasks such as contrast stretching, histogram equalization, and spatial filtering to improve the clarity and interpretability of remote sensing images.

Feature Extraction

Feature extraction involves the identification and extraction of specific features or patterns from remote sensing data. This may include tasks such as edge detection, texture analysis, and object delineation to identify and extract features such as land cover types, vegetation density, and urban infrastructure from remote sensing images.

Classification of Remote Sensing Data

Classification is a critical step in remote sensing data processing, as it involves the categorization of pixels or image objects into different classes or categories based on their spectral or spatial properties. Classification techniques may include supervised or unsupervised methods, where training samples or statistical algorithms are used to assign pixels to specific classes such as land cover types, land use categories, or environmental features.

Challenges and Limitations of Remote Sensing Data Processing

While remote sensing data processing offers many advantages for environmental monitoring and research, there are also several challenges and limitations that need to be considered. For example, the processing of large volumes of remote sensing data requires significant computational resources and specialized software tools, which may not be readily available to all researchers and stakeholders. Additionally, the interpretation of remote sensing data requires specialized skills and knowledge of environmental processes, which may limit the accessibility and usability of the processed data.

Furthermore, remote sensing data processing is susceptible to errors and uncertainties caused by factors such as sensor noise, atmospheric effects, and variations in surface properties. These errors can affect the accuracy and reliability of the processed data, requiring careful validation and quality control measures to ensure the integrity of the results.

Advancements in technology and techniques have led to significant improvements in the processing of remote sensing data. For example, the development of advanced image processing algorithms and machine learning techniques has allowed for more efficient and accurate extraction of features from remote sensing data. Additionally, the availability of cloud computing resources and open-source software tools has made it easier for researchers to access and process large volumes of remote sensing data. Ongoing research and development efforts are focused on addressing the challenges and limitations of remote sensing data processing. For example, efforts are underway to improve the accuracy of atmospheric correction techniques, develop standardized validation procedures for remote sensing products, and enhance the interoperability of remote sensing data formats and standards.

Conclusion

The processing of data obtained by remote sensing of the Earth is a complex and multi-faceted task that plays a crucial role in environmental monitoring and research. The steps involved in remote sensing data processing, including pre-processing, image enhancement, feature extraction, and classification, are essential for converting raw sensor data into meaningful information for studying and monitoring the Earth's environment. While there are challenges and limitations associated with remote sensing data processing, ongoing advancements in technology and techniques are continuously improving the capabilities of this important tool for environmental research and management. By addressing these challenges and leveraging new technologies, remote sensing data processing can continue to provide valuable insights into the Earth's dynamic processes and support informed decision-making for environmental conservation and management.

The list of used literature

1. Anderson, M. G., & Bates, P. D. (2018). *Modeling Methods for Marine Science*. Cambridge University Press.
2. Rosenzweig, M. L., & Abramsky, Z. (2019). *Ecological Disturbance: A Comprehensive Framework for Understanding Natural and Anthropogenic Effects on Terrestrial and Aquatic Systems*. Cambridge University Press.

TARIXIYLIK JIHATDAN O'ZBEK TILI LEKSIKASI. UMUMIY VA CHEGARALANGAN LEKSIKA

Uzoqova Zarina

G'ijduvon tuman 2- son Kasb-hunar maktabining

Ona tili fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Soʻz va iboralarni zamonaviy qatlamga kirishida ularning nutqda oz-koʻp ishlatilishi yoki bu qatlam soʻzlari til jamoasining barcha aʼzolari nutqida barovar ishlatilishini hisobga olish yaramaydi, Masalan, terminologik leksikaga oid soʻzlarning isteʼmol doirasi chegaralangan.

Kalit soʻzlar: Oʻzbek, Soʻz va iboralarni, nutq, zamon, eski soʻz, qatlam, leksiya, yangi soʻz, lugʻat.

Oʻzbek tili leksikasining chegaralangan qatlami: 1) zamonga koʻra; 2) territoriyaga koʻra; 3) ijtimoiy holatga koʻra uchga boʻlib oʻrganiladi,

Tilda ayrim soʻzlar eskirib isteʼmoldan chiqsa, maʼlum talablar asosida yangi soʻzlar paydo boʻladi.

Hozirgi oʻzbek adabiy tili nuqtai-nazaridan eskirgan soʻzlarning jami eski qatlam (eski leksika), yangi soʻzlar jami yangi qatlam (yangi leksika) deyiladi,

Bu ikki qatlamdan tashqari, lugʻat sostavida adabiy til uchun, odatdagi, eskilik va yangilik boʻyogʻiga ega boʻlmagan soʻzlar qatlami ham bor Bu qatlam zamonaviy qatlam yoki neytral qatlam deyiladi.

Demak, zamon nuqtai-nazaridan oʻzbek tili leksikasi uch asosiy qatlamga boʻlinadi.

1. Zamonaviy qatlam
2. Eski qatlam
3. Yangi qatlam,

Eskilik va yangilik boʻyogʻiga ega boʻlmagan soʻzlar zamonaviy qatlam deyiladi. Oʻzbek tili leksikasining asosini shu qatlimga oid soʻzlar tashkil etadi.

Soʻz va iboralarni zamonaviy qatlamga kirishida ularning nutqda oz-koʻp ishlatilishi yoki bu qatlam soʻzlari til jamoasining barcha aʼzolari nutqida barovar ishlatilishini hisobga olish yaramaydi, Masalan, terminologik leksikaga oid soʻzlarning isteʼmol doirasi chegaralangan. Ammo, ular zamonaviy hisoblanaveradi.

Funksional-normativ, ya'ni zamonaviy soʻzlar bilan bir qatorda hozirda kam iste'mol boʻlib qolgan eski qatlam ham uchrab turadi. Eskirgan soʻzlarga ikki tip hodisa:

1. Hozirgi til nuqtai-nazaridan soʻz ham, u nom boʻlib predmet, hodisa ham eskirgan iste'moldan chiqqan mirshab, amir, arbob. Bunday soʻzlar istorizmlardir.

2. Narsa va hodisaning, tushuncha yoki tasavvurlarning oʻzi emas, balki uning nomi eskirgan boʻladi. Handasa (geometriya), sarf (morfologiya), nahv (sintaksis). Bunday soʻzlar arxaizmlardir,

Demak, eskirgan soʻzlar ikki koʻrinishga ega:

1. Istorizmlar; 2. Arxaizmlar

Davr oʻtishi bilan muayyan paytda zamonaviy hisoblangan baʼzi predmetlar qoʻllanishdan qoladi. Natijada, bu narsi va hodisalarni ifodalovchi soʻzlarni ishlatish ham susayayadi va asta-sekin til lugʻat sostavining aktiv qatlamidan passiv qatlamga oʻtadi.

Shu sababli bu tip soʻzlar oʻtmish davr fakti-istorizm deb yuritiladi. Istorizmlarning leksik frazeologik koʻrinishlari mavjud.

Eskirib iste'moldan chiqqan oʻz sinonimiga ega boʻlmagan soʻzlarga leksik istorizmlar deyiladi: omoich, choʻri, yuzboshi. Istorizmlarning yuzaga kelishi tabiat va jamiyatdagi oʻzgarishlar, yangilanish va eskirishlar bilan aloqadordir. Istorizm eski lugʻat birligidir. Bu tip soʻzlar hozirgi davr kishisi uchun tushunilishi qiyin boʻladi. Ularni maxsus izohlar orqali anglash mumkin.

Uzbek tili leksikasidagi istorizmlarga misollar:

- ijtimoiy-siyosiy hayot bilan bogʻliq soʻzlar: podshoh, qul, quloq, batrak.
- mansab, amal unvonlar nomi: amin, arbob, zakotchi, udaychi, shotir.
- baʼzi hujjat nomlari: vasiqa, sanad, vakfnoma 4) maktab va maorif: mulla, xalfa, mudarris, haftiyak
- uy-roʻzgʻor buyumlari nomi: charh duq kajava, juvoz.
- oʻlchov, pul birliklari nomi: botmon, qadoq, tanob, arshin, tanga, qora pul.
- kiyim-kechak nomlari: choriq, kimxob, qalami, quloh va boshqalar.

Istorizmlarning bundan tashqari frazeologik semantik turlari ham mavjud.

Eskirib iste'moldan chiqqan, oʻz ekvivalentiga ega boʻlmagan iboralarga frazeologik istorizmlar deyiladi: madrasa tuprogʻini yalamoq, issiq-sovuq qilmoq, tarki dunyo qilmoq, soʻfi qilmoq va h.k.

Soʻzning yangi maʼnosi

Soʻz material tomondan eskirmay, maʼno tomondan eskiradi. Bunda soʻz Yangi davrda yangi maʼnoda qoʻllanaveradi. Uning oldingi maʼnosi oʻtmishga tegishli boʻlib qoladi. Bu semantik istorizm deyiladi:

rais-boshliq, tashkilot xodimi Soʻzning eski maʼnosi rais-diniy rasm-rusum nazoratchisi arbob-fan sohasida beriluvchi unvon

saroy-madaniy tadbirlar joyi oqsoqol-keksa, hurmatli boy-badavlat, serob, moʻl arbob-qishloq oqsoqoli, arestokrat

saroy-xon, podsho qarorgohi oqsoqol-mahalla boshligʻi boy-feodal sinf vakili Chogʻiashtiring: Boy choʻchib oʻzini chetga oldi (O). Dasturxonlar mevalarga boy. (M. Alaviya).

Istorizmlar koʻproq oʻtmish haqida hikoya qiluvchi zamonaviy asarlarda uchraydi. Bu bilan davr ruhi, koloriti beriladi

Istorizmlarda uslubiy boʻyoq soʻz koʻchma majoziy maʼnolarda qoʻllansagina paydo boʻladi. M: Oʻzi xon, soyasi sultom bu kishini. Bu student alifni kaltak deydi.

ARXAIZMLAR

Eskirib isteʼmoldan chiqqan, ammo oʻz ekvivalentiga, sinonimiga ega boʻlgan soʻzlarga arxaizmlar deyiladi. Masalan, ulus (xalq), firqa (partiya), bitik (kitob), tilmoch (tarjimon).

Istorizmda predmet ham, nomi ham eskirgan boʻladi, arxaizmda esa predmet yoki hodisa zamonaviy boʻlib, ning utiish nomi eskiradi. Natijada, predmet yoki hodisa Yangi bilan yuritiladi. Tilda soʻzlarning arxaiklashishi asta sekin amalga oshadi, Arxaizmlarning zamonaviy dublet (sinonim)i bu soʻz ustidan funksional-normativ jihatidan gʻolib chiqqan soʻzdir.

Tilda eskirish turli koʻrinishda namoyon boʻladi; soʻz yoki soʻz maʼnolaridan biri eskirishi mumkin. Yoki soʻzning biror morfem boʻlagi eskirishi mumkin. Xuddi shunigdek tilda frazeologik iboralarning eskirishi kuzatiladi.

Shunga koʻra arxaizmlar, eng avvalo, uch katta guruhga bulinadi:

1) leksik arxaizmlar; 2) grammatik arxaizmlar; 3) frazeologik arxaizmlar,

LEKSIK ARXAIZMLAR

Narsa va hodisalarning nomlaridan biri eskiradi: ulus (xalq), yozuq (gunoh) kabi.

Leksik arxaizmlar eskirgan hodisaning xarakterlga koʻra. Oʻz navbatida ikkiga boʻlinadi:

1) leksik arxaizmlar; 2) semantik arxaizmlar

Leksik arxaizm soʻzning, soʻz vazifasining zskirishi boʻlsa semantik arxmizm koʻp manoli soʻz maʼnolaridan birining eskirishidir. Bunda soʻz shakli eskirmaydi,

balki so`z semantik tarkibidagi semalardan biri eskiradi. So`z qobig`i endi o`sha ma`noni anglatmaydigan, ifodalamaydigan bo`lib qoladi. O`sha ma`noni anglatish so`zning hozirgi emas, o`tmish vazifasi hisoblanadi. Natijada so`zning o`sha manosi eskirgan, endilikda unutilgan bo`ladi. Masalan, afandi so`zi o`qituvchi ma`nosiga ega bo`lgan. Ammo bu ma`no hozir eskirgan. Anjuman so`zi bir kasb egalarining o`ziga xos yig`ilishi ma`nosini ifodalagan. Ozod so`zi bolalarni darsdan javob berilishi ma`nosini ifodalagan; Bolalar o`qishlarini to`xtatib domlaga qaradilar. – Ozod!–deb yubordi domla (S. A.)

Semantik arxaizmlar so`z va uning leksik ma`nosi bilan bog`liq bo`lganligi uchun uni leksik-semantik arxaizmlar deb ham yuritiladi.

Leksik arxaizmlarga so`zning shakliy va talaffuz xususiyatlari bilan aloqador bo`lgan leksik-fonetik leksik-orfografik shunmgdeq aktsentopogik arxaizmlar ham kiradi.

Aktsentologik arxaizm so`z urg`ularidagi o`zgarishlar natijasida sodir bo`ladi. So`z urg`usi vaqt o`tishi bilan boshqa bo`ginga ko`chadi. Urguning oldingi holati eskiradi: simvol, epigraf so`zlari rus tilida avvallari simvol, epigraf deb talaffuz qilingan. Bu talaffuz hozir eskirgan, arxaik hisoblanadi.

Eskirish so`zining butun tarkibida emas, balki uning morfematik qismida yuz berishi mumkin. Bunday eskirish grammatik arxaizmni tug`diradi. Bu haqda to`liq ma`lumot E. Kilichevning S. Ayniy asarlarida grammatik arxaizmlar, O`TA, 1969. 1 son maqolasida berilgan.

Eskirib iste`moldan chiqqan, ammo o`z ekvivalenti, sinonimiga ega bo`lgan morfologik shakllarga grammatik arxaizmlar deyiladi: -?a (-ga), -din (-dan); ulamoga, jondin;

-gan (-gan)(-mish (-gan); borg`an, bormish;

-gi (gi): burung`i zamonlar;

-ur (-ar): kelur, borur;

-g`ay, -gay {-sing borg`ay.borgay;

-Qani orqamdan yur. Senga aygadurgan yana bir so`zim bor! (O. Yoqubov).

Grammatik arxaizm so`zga, ya`ni so`z tarkibiga aloqador bo`lganligi uchun leksik grammatik arxaizm deb ham yuritiladi

Eskirib istemoldan chiqqan, ammo o`z sinonimiga ega bo`lgan frazeologik iboralar, frazeologik arxaizmlar deyiladi: Jismini dol aylamoq (qaddini bukmoq), fotiha olmoq (javob so`ramoq), gasadduqot qilinmoq (o`ldirilmoq) kabi.

Arxaizm va istorizmlar o`zaro quyidagi belgilari bilan farq qiladi:

- arxaizmlar hozir mavjud narsalarning, istorizmlar esa o`tmish narsa-hodisalarning atamasidir;
- arxaizmlarning sinonimi mavjud, istorizmlarning sinonimi yo`q;
- istorizm birdan-bir yakka nom, uning o`rnini bosuvchi so`z yo`q. Arxaizm qo`sh nomning eskirib qolganlaridan biri, eskirgani;
- arxaizm nominativ hamda uslubiy vazifa bajaradi istorizm nominativ vazifa bajaradi;
- arxaizmlarning paydo bo`lishi til taraqqiyoti qonunlari asosida bo`ladi, istorizmlar jamiyatning ijtimoiy, siyosiy, madaniy taraqqiyoti tarixiga ko`ra paydo bo`ladi,

Arxaizm va istorizmlarni yaqinlashtiruvchi belgi ularning har ikkalasi ham eskirgan, nonormativ leksika ekanligidadir.

Arxaizm va istorizmlardan xronizmlarni farqlash lozim Xronizm biror voqelik nomini vaqti kelib boshqasi bilan almashtirishdir.

YANGI QATLAM

Til leksikasiga eskirish xususiyati bilan bir qatorda yangilanish ham xosdir. Jamiyatning rivoji, ob`yektiv borliq, iibatdagi o`zgarishlar yangi so`z va atamalarni tug`diradi.

Yangi so`zlar qatlami tilshunoslikda yangi leksika deb ham yuritiladi.

Ob`yektiv ehtiyoj tufayli va til qonun-qoidalariga mos ravishda yaratilgan yangi so`zlar til leksikasini boyitadi.

Yangi so`zlar quyidagi yo`llar bilan yaratiladi:

- affiksatsiya, so`z o`zaklarga yasovchi qo`shimchalar qo`shish bilan: reketchi, saylovchi tadbirkor, hujumkor.
- kompozitsiya; O`zakka o`zak qo`shish bilan: yodnoma, kitobsevar, cho`lquvar, bozor iqtisodi.
- so`zlarni juftlash asosida: ishchi-yoshlar, ilmiy-nazariy, hisobotsaylov.
- o`zbekcha qisqartma so`zlarni yaratish asosida: BuxDU. boshbuh BMT.
- traditsion so`zlarni yangi ma`noda qo`llash asosida: millat, vatan, ziyorat, mehnat, ozodlik.
- so`z o`zlashtirish asosida: bakalavr, magistr, fermer.
- kalka asosida: ekranlashtirish, radiomarkaz, shanbaliq radioto`lqin.

Yangi so`zlar tilda dastlab neologizm sifatida paydo bo`ladi. Neologizm (yunoncha:

yangi so`z demak) o`zida yangilik bo`g`ini saqlagan so`zlarga neologizmlar deyiladi. Masalan: fazogir, kitobsevar, hushyorlik jamiyati, fidokorlar partiyasi.

Yangi soʻz oʻz yangilik boʻyogʻini yoʻqotsa, tilda faol qoʻllanib, odatiy soʻzlar qatoriga oʻtadi: 1930 yillarda paydo boʻlgan traktor, mashina, sovxoz, zveno kabi soʻzlar faol soʻzlarga aylanib ketdi. Ayrimlari eskirib ham qoldi: MTS, patefon, sovxoz, rayjrokom.

Demak neologizm nisbiy tushunchadir. Oʻz paydo boʻlish doirasi, muhitiga koʻra neologizmlar ikkiga boʻlinadi:

1. Umumtil (umumnutq neologizmlari);
2. Individual nutq neologizmlari.

Individual nutq neologizmlari alohida shaxslar, adiblar tomonidan favqulodda yaratilgan soʻzlardir. Shu tufayli tilshunoslikda bu tip soʻzlar okkazionalizmlar deb yuritiladi, Bunday neologizmlarga M.Shayxzoda tomonidan yaratilgan Toshkentnoma, fazoshumul, nuriston, ipaklashsin, Gʻ.Gʻulomning yalovkash, sharofobod kabilarni kiritish mumkin, Neologizmlar umumadibiy leksikani toʻldirib, boyitib turadi.

Neologizm tilga singib ketishi uchun ikki yetakchi talabga javob bermogʻi kerak.

1. Yangi soʻz – neologizm tushunarli boʻlishi, maʼnosi aniq, tinglovchiga tez etib boradigan boʻlmogʻi kerak.
2. U tilda mavjud va yashovchan modellar asosida yaratilmogʻi lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Begmatov E. Hozirgi oʻzbek tilining leksik qatlamlari. – T: Fan, 1985 y.
2. Begmatov E. Boboyeva. A. Asamididnova M. Nutq madaniyati va adabiy norma. – T: Fan, 1973 y.
3. Joʻrayev B. Oʻzbek adabiy tili va oʻzbek dialektlari, Toshkent, 1963.
4. Tojiyev Y. Oʻzbek nutqi madaniyati va uslubiyati asoslari- T 1994.
5. Shomaqsudov A. Oʻzbek tili stilistikasi. – T . 1981.
6. Joʻrayev B. Oʻzbek adabiy tili va oʻzbek dialektlari, Toshkent,1963 y. 7. Tursunov U va boshqalar. Hozirgi oʻzbek adabiy tili, Toshkent, 1992.

FRANTSUZ TILINI O'RGANISHNING ENG YAXSHI USULI

Hayotova Dilora

*G'ijduvon tuman 2- son Kasb-hunar maktabining
Fransuz tili fani o'qituvchisi*

Annotatsiya: Fransuz tili dunyodagi eng chiroyli tillardan biri, badiiy va muhabbat tili. O'rta asrlarda mashhurlikka erishdi va hozirgi kungacha o'z mavqeini yo'qotmadi. Hozirda fransuz tili dunyodagi eng ko'p gapiriladigan tillarning o'ntaligiga kiradi.

Kalit so'zlar: fransuz tili, o'qituvchilar, o'quvchilar, qo'lanma

Siz o'qituvchilar va o'qituvchilar yordamiga murojaat qilmasdan, ixtisoslashtirilgan kurslarga ko'p pul sarf qilmasdan fransuz tilini o'rganishingiz mumkin. Bugungi kunda yangi boshlanuvchilar uchun fransuz tili bo'yicha ko'plab o'z-o'zini o'rganish uchun qo'llanma va qo'llanmalar mavjud. Sizga faqat chet tilini o'rganish metodologiyasini tushunishingiz, vaqtingizni tartibga solishingiz va eng muhimi - Balzak va Stendal tillarida gaplashishga katta xohishingiz bor.

Til o'rganish uchun motivatsiya

Motivatsiya - bu muvaffaqiyatli tilni egallashning muhim omillaridan biri. Ba'zilar uchun Frantsiyaning tili va madaniyatiga qiziqish turtki bo'lib xizmat qilishi mumkin, boshqalari uchun - muvaffaqiyatli martaba yoki shaxsiy hayotni tashkil qilish istagi, chunki hozirda ko'plab rus qizlari chet elliklarga uylanishmoqda.

Tilni tez va samarali o'rganish uchun siz vaqt oralig'ini aniq belgilashingiz kerak. Masalan, "Bir hafta ichida frantsuzcha" deb nomlangan qo'llanmalar mavjud. Bunday jozibali sarlavhalarga ishonmang. Chet tilni to'liq o'zlashtirish uchun bir necha oy kerak bo'ladi. 3-4 oylik mashg'ulotdan so'ng, odam fransuz tilida so'zlash, o'qish va yozishni boshlashi, so'ngra u bilan takomillashtirishni davom ettirishi mumkin.

O'quv qo'llanmasini tanlash

Keyingi qadam o'quv qo'llanmasini to'g'ri tanlashdir. Internetda kitob do'koniga kelganingizda yoki darslikka buyurtma berganingizda, unda so'z boyligini boyitish uchun kerakli grammatik materiallar va yaxshi so'z birikmalari mashqlari bo'lishi kerakligini unutmang. O'quv qo'llanmasining majburiy komponenti - tavsiya etilgan qo'llanmadagi matnlar va dialoglarni o'z ichiga olgan audio materiallar.

Frantsuz tilini tezda o'rganish uchun siz o'zingizni frantsuz madaniyati dunyosiga singdirishingiz kerak. Buning uchun siz frantsuz tilidagi badiiy filmlarni tomosha qilishingiz kerak (dastlabki bosqichda subtitr bilan mumkin), ajoyib frantsuz qo'shiqlarini tinglashingiz, asl tilidagi kitoblarni o'qishingiz kerak (yangi boshlanuvchilar uchun taniqli asarlar mos keladi, masalan, Charlz Perroning ertaklari, siz nashr etishingiz mumkin parallel ruscha tarjima bilan).

Internet tilni o'rganishda yaxshi yordamchi bo'lishi mumkin. Siz bu erda o'z tilingizni bilish va muloqot qilish uchun frankofon mamlakatlaridan penpallarni topishingiz mumkin.

Chet tilni o'rganishni boshlash bilan muntazam mashg'ulotlar o'tkazish zarurligini unutmaslik kerak. Amaliyot uchun kuniga kamida 30 daqiqa vaqt ajrating.

Tilni kundalik darajada faqat o'z-o'zini o'rganish uchun qo'llanma yordamida o'rganish mumkin. Qoida tariqasida, bunday qo'llanmalardagi materiallar ma'lum mavzularga ko'ra tabriklash, tanishish, oila haqidagi hikoya, bayramlar, sayohatlar va boshqalar bo'yicha bo'linadi. Ular eng keng tarqalgan so'zlashuv iboralari va dialoglarini taqdim etadilar, ularning yordamida siz nutq tilini juda yaxshi darajada egallashingiz mumkin. Bundan tashqari, agar xohlasangiz, o'zingizning bilimingizni oshirishingiz, frantsuz adabiyoti va san'ati asarlari bilan tanishishingiz va ona tilida so'zlashuvchilar bilan muloqot qilishingiz mumkin. Asosiysi, istak, sabr va matonat bilan tilni o'zlashtirish unchalik qiyin emasligini yodda tuting.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Andreychikova A.P, Ubaydullayev M, Yusupova N.A "Fransuz tili fonetikasi" O'zbekiston 1992-y
2. Bled E, Bled O. Orthographe, Grammaire, -Paris HACHETTE, 2009
3. www.google.uz
4. www.ziynet.uz

ДИНИТРОЗИРОВАНИЕ БИС-КАРБАМАТА МЭЭ-1

Машаев Элдор

Старший преподаватель Ташкентского химико-технологического института

Махсумов Абдухамид

Профессор Ташкентского химико-технологического института

Икрамов Абдувахоб

Профессор Ташкентского химико-технологического института

Аннотация. В данной научно-исследовательской работе представлен ресурсосберегающий, экономичный, малозатратный и экологически чистый метод синтеза N,N'-динитрозо- N,N' – гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] с высоким выходом. Также были изучены некоторые физико-химические свойства спектральными методами анализа. Выявлены функциональные группы нитрозозамещённого бис-карбамата, что свидетельствует о структуре молекулы.

Ключевые слова: Бис-карбамат, синтез, электрофил, нитрозо, муравьиная кислота, нитрит натрия, бензол, спектроскопия.

Введение. В сельском хозяйстве производные крезол карбаматов нашли применение как гербициды, пестициды, дефолианты, фунгициды, инсектициды, нематоциды, бактерициды и мн. др. Особый интерес представляют использование этих класс соединений в медицине в качестве противоопухолевых, антидиабетических, снижающих плохой холестерин, антиаритмических, противовоспалительных и других лекарственных средств [1-4].

В связи разносторонней применения бис-карбаматов авторами данной статьи были синтезированы бис-карбаматы серии МЭЭ [5-15]. Изучены свойства, параметры, структура и внедрены в разных областях химической, нефтяной и сельско-хозяйственной промышленности [16-27]. Продолжая данные исследования было найдено ресурсосберегающее, экономичное, малозатратное и экологичный метод синтеза производных на основе крезолило карбаматов. Целью данной работы является синтез N,N'-динитрозо- N,N' – гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] и изучение некоторых физико-химических свойств.

Материалы и методы исследования. Синтез N,N'-динитрозо-N,N'-гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] (1). К 3,85 г (0,01 моль) растворенного в 50 мл муравьиной кислоты, постоянно перемешивая при температуре 0-5 °С, по порциям добавляют 0,65 г нитрита натрия в избытке в течение 3,0-3,5 часов. После окончания выливают в стакан, добавляют воды, выпавший осадок отфильтровывают, промывают бензолом и сушат на пластинках "Silifol". Выход продукта - 3,82 г (86,4% от теоретического); Т. пл = 330 °С (разл.)

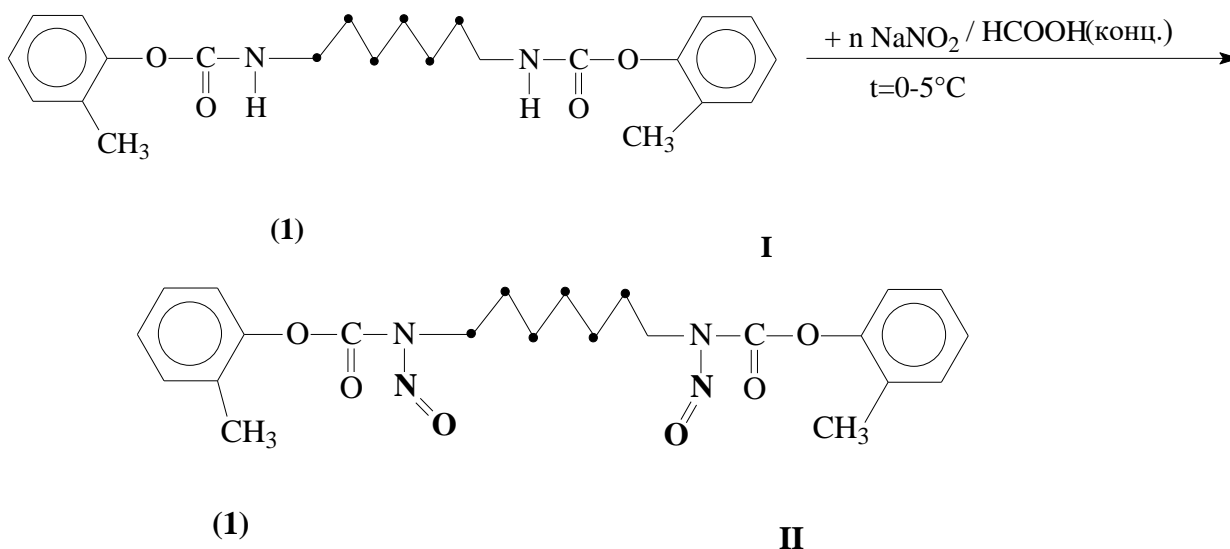
Найдено, %	C-59,66	H-5,70	N-12,53
Вычислено для C ₂₂ H ₂₆ N ₄ O ₆ / %	C-59,74	H-5,88	N-12,66

Результаты исследования и их обсуждение. В результате реакции N,N'-динитрозирования производного бис [(орто-крезолило) - карбамата] нитритом натрия (в избытке) в муравьиной кислоте получены соответствующие N,N'-динитрозирования производного бис [(орто-крезолило) - карбамата] с выходом 86,4 % (табл.1).

Таблица 1
Физико-химические параметры соединений (1).

Структурная формула	Выход, %	Т.пл., °С	R _f	Брутто формула	Элемент. анализ, %		M _м
					Вычис	Найд.	
					N	N	
	86,4	330(разл)	0,71	C ₂₂ H ₂₆ N ₄ O ₆	12,66	12,53	442,29

N,N'-динитрозирование протекает по механизму электрофильного замещения (S_E):

Атакующим агентом является нитрозный ион $\overset{\oplus}{\text{N}}\text{O}$, так как азотистая кислота, являющаяся наиболее распространенным агентом. В свободном виде не существует, то для проведения процесса использует нитрит натрия и сильную кислоту (HCOOH), образуя при этом азотистая, присоединяя протон, генерирует ион $\overset{\oplus}{\text{N}}\text{O}$:

N,N'-динитрозирование ведется при охлаждении (0-5 °C) реакционной смеси. Повышение температуры нежелательно, так как это уменьшает выход целевого продукта, а иногда сказывается на направлении реакции. Идентификация N,N'-динитрозирование проводят по полосам поглощения N-нитрозо групп. Характерна очень сильная полоса поглощения в области 1528-1442 cm^{-1} для $>\text{N}-\text{N}=\text{O}$.

Строение синтезированного соединения (1) установлено методом ИК-спектроскопии и данными элементного анализа (табл.2).

Таблица 2

ИК – спектральные данные соединений (1)

Структурная формула	ИК спектры, ν , cm^{-1}

	1528-1441	1717	752-720	770-735	1436-1378	2872 1248

Заключение. Выявлено что метод синтеза N,N'- динитрозо- N,N' – гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] является ресурсосберегающим, экономичным, мало затратным, экологически чистым и с высоким выходом 86,4 %. Выявлены функциональные группы нитрозозамещённого бис-карбамата в области 1528-1442 см⁻¹, что свидетельствует о наличии >N-N=O группы в структуре молекулы.

Список литературы

1. Махсумов А.Г., Самадов С.Ж., Назиров З.Ш. Технология производства производного бис-[(орто-аминоацетилфенокси)-карбамата] и его свойства // Химия. – Алматы, 2008. – № 2. – С. 163-170.
2. Хотамова М.С. Гексаметилен бис-[(алкил)карбаматлар] хосилаларини чиқиндисиз олиш синтези ва технологик усулларини ишлаб чиқариш // автореферат дис. кандидат., Ташкент, 2007, - 7-12 б.
3. Мельников Н.Н. Пестициды // Химия, технология и применение - Москва. 1987-№4-С.20-25.
4. Махсумов А.Г., Закиров У.Б., Атаходжаева М.А. Изучение фармакологических свойств производных пропаргилкарбаматов // Физиологически активные вещества. – Киев, 1981. – Вып. 13. – С. 50-52.
5. Махсумов Абдухамид Гафурович, Абдукаримова Саида Абдужалиловна, Машаев Элдор Эргашвой Угли, and Азаматов Уткирбек Рашидович. "Синтез и свойства производного - N,N' quote -гексаметилен бис-[(орто-крезолило) -карбамата] и его применение" Universum: химия и биология, no. 10-2 (76), 2020, pp. 33-40.
6. Машаев Э.Э., Махсумов А.Г., Исмаилов Б.М., Мухиддинов Б.Ф. Нефт махсулотлари асосида N,N'-гексаметилен бис [(мета-крезолило)-карбамат] синтези ва қўлланилиши «O'ZBEKISTON NEFT VA GAZ JURNALI» –Т., №1/2023.январ, феврал, март. - С.35-38.

7. Сафаров Т.Т., Махсумов А.Г., Машаев Э.Э., Кодиров О.О. Синтез N,N'-гексаметилен бис-[(орто-крезолило) -карбамата] и изучение физико-химических параметров // Композиционные материалы. 2022. №4. С.47-50.

8. Махсумов Абдухамид Гафурович, Машаев Элдор Эргашвой Угли, Холбоев Юсубжон Хакимович, Уразов Фируз Бахтиярович, and Зохиждонов Сирождидин Аскаржон Угли. "N,N'-гексаметилен бис [(м-крезолило) -карбамат] и его физико-химические свойства" Life Sciences and Agriculture, no. 1 (9), 2022, pp. 7-11.

9. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Toshmatov D.A., Mirzaaxmedova M.A., Urazov F.B. N,N'-geksameten bis-[(o-krezolilo)-karbamat]ning sintezi mexanizmi va xossalari // Universal journal of academic and multidisciplinary research. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 48-54.

10. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Shapatov F.U., Azamatov O'.R., Ismailov B.M. N, N'-geksameten bis-[(o-, m-krezolilo)-karbamat] larning o'tkir toksikligini o'rganish // Universal journal of medical and natural sciences. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 53-61.

11. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Shapatov F.U., Azamatov O'.R., Ismailov B.M. N,N'-geksameten bis-[(m-krezolilo)-karbamat]ning IQ-spektrlarini o'rganish // Universal journal of technology and innovation. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 164-171.

12. Mashayev, E., Ismailov, B., Ergashev, J., Omonov, S., & Makhsumov, A. (2023). Research of N,N'-hexamethylene bis-[(o-cresolyl)-carbamate] in international chemicals databases. В International Bulletin of Applied Science and Technology (Т.3, Выпуск 11, сс. 397–401). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10209951>

13. Eldor Mashaev Ergashvoy ogli, Feruz Shapatov Utaganovich, & Bakhtiyar Kenjaev Ismatovich. (2023). In silico and in vivo study of acute toxicity of the substance of the MEE series. Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing, 1(8), 46–48.

14. Eldor Mashaev, Bakhodir Mukhiddinov, Tursinay Kongratbaeva, and Nargiza Jovlieva, "Application of BIS-Carbamates of the MEE Series as Corrosion Inhibitors of Metal Equipment of Oil Refineries", AJEMA, vol. 1, no. 10, pp. 57–59, Dec. 2023.

15. E. E. Mashaev, A. G. Makhsumov, F. U. Shapatov "Study of the biostimulatory properties of MEE series bis-carbamates", Vol. 2 No. 11 (2023): International Journal of Agrobiotechnology and Veterinary Medicine, pp. 1–4.

16. Eldor Mashaev, Utkirbek Azamatov, Abduhamid Makhsumov, and Boburbek Ismailov, "Synthesis and Study of Reducing the Corrosive Activity of Motor Fuels Using Additives of the MEE Series", AJEMA, vol. 1, no. 10, pp. 75–78, Dec. 2023.

17. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, and Askar Parmanov, “Synthesis and spectral analysis of orthocresolylo carbamate”, *Best.Jour.Inno.Sci.Res.Dev.*, pp. 645–649, Dec. 2023.

18. Eldor Mashaev, Husniddin Rahimov, Shoyunus Obidov, and Feruz Urazov, “Study of the Purity and Composition of the MEE-1 Molecule Using TLC and MS Spectroscopy”, *CAJMNS*, pp. 175-178, Dec. 2023.

19. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, Sherbek Jo'raqulov, “Synthesis Technology and Physicochemical Properties of Bis-Carbamate MEE-1”, *Euro.J.Ph.Ch.Ma.*, vol. 25, pp. 5–9, Dec. 2023.

20. E.E. Mashaev, I.R. Asqarov, M.M. Xojimatov, and M.M. Muminjonov, “Classification of bis-carbamates of the MEE series based on the nomenclature of goods of foreign economic activity of the republic of Uzbekistan”, *JNCI*, vol. 42, no. 2, pp. 97–103, Dec. 2023.

21. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, Bahodir Fakhriddinov, Askar Parmanov. "Study of the structure of bis-carbamates of the MEE series using NMR and Mass spectral analysis methods" *Science and innovation*, vol. 2, no. 12, 2023, pp. 87-91. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10360683>

22. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Иброхим Абдугафуров. “In silico исследование бис-карбаматов серии МЭЭ на органоспецифической канцерогенности для крыс”. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 95-99.

23. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Мухиддинов Баходир. “In silico изучение экотоксичности бис-карбаматов серии МЭЭ”. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 100-103.

24. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Шодиев Абдурасул. “Прогнозирование острой токсичности бис-карбаматов серии МЭЭ на крысах”. *Образование наука и инновационные идеи в мире*, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 104-108.

25. E. Mashaev, A. Makhsumov, Bahodir Fakhriddinov, and F. Khudoyberdiev, “Study of the biological activities of bis-carbamates of the MEE series for the agricultural industry”, *ERUS*, vol. 2, no. 16, pp. 803–807, Dec. 2023.

26. Eldor Mashaev, Umidjon Beshimov, & Abduhamid Makhsumov. (2023). Mass spectroscopic study of bis-carbamate MEE-1 by in silico method. *World scientific research journal* (с. 108–113). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10394286>

27. Мухиддинов Б.Ф., Махсумов А.Г., Машаев Э.Э., Исмаилов Б.М. Применение N,N'-гексаметилен бис [(о, м-крезолило) -карбаматов] в качестве антиоксидантов для моторных топлив “O‘ZBEKISTON NEFT VA GAZ” *ilmiy-texnika jurnali*, 4/2023, 50-53 b.

ДИИЗОПРОПИЛИРОВАНИЕ ДИНАТРИЙ ЗАМЕЩЁННОГО БИС-КАРБАМАТА

Машаев Элдор

*Старший преподаватель Ташкентского химико-технологического
института*

Махсумов Абдухамид

Профессор Ташкентского химико-технологического института

Максумова Ойтура

Профессор Ташкентского химико-технологического института

Аннотация. В данной научно-исследовательской работе представлен ресурсосберегающий, экономичный, малозатратный и экологически чистый метод синтеза N,N'- диизопрпилило- N,N'- гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] с высоким выходом. Также были изучены некоторые физико-химические свойства методом элементного анализа, что свидетельствует об элементном составе молекулы.

Ключевые слова: Бис-карбамат, синтез, йодистый изопрпил, спирт, иодид натрия, диметилформаид, диссоциация.

Введение. Интенсивно развивающаяся в настоящее время химия производных карбаматных соединений привлекает внимание многих исследователей, как у нас в Узбекистане, так и за рубежом [1-3]. Это связано с одной стороны с теми богатыми возможностями разнообразных химических превращений. Которые представляют собой бис карбаматные группировки в молекулах органических соединений, а с другой стороны, с ценными для практического использования. Свойствами самых органических соединений бис-крезол карбаматными группами. Имеются много примеров, когда введение бис-карбаматных крезолных группировок приводило к появлению гаммы различного ряда биологической, физиологической и фармакологической активности, а также способности ингибировать коррозию металлов, образовывать олигомеры и многое другое [4-10].

В связи разносторонней применения бис-карбаматов авторами данной статьи были синтезированы бис-карбаматы серии МЭЭ [11-19]. Изучены свойства, параметры, структура и внедрены в разных областях химической, нефтяной и сельско-хозяйственной промышленности [20-27]. Продолжая

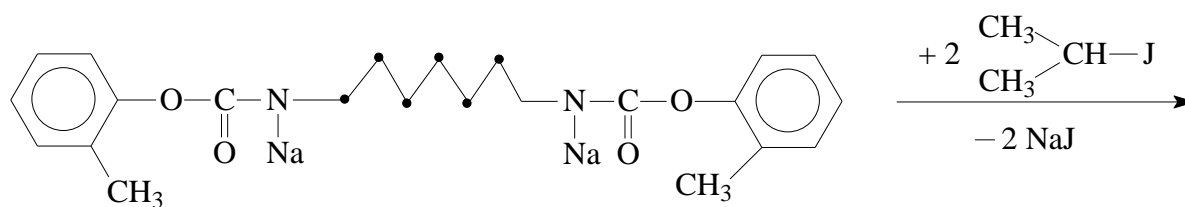
данные исследования было найдено ресурсосберегающее, экономичное, малозатратное и экологичный метод синтеза производных на основе крезололо карбаматов. Целью данной работы является синтез N,N'- диизопропилило-N,N'- гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] и изучение некоторых физико-химических свойств.

Материалы и методы исследования. Синтез N,N'- диизопропилило-N,N'- гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] (2). Помешают 4,37г (1) в 20 мл ДМФА при перемешивании по каплям добавляют 3,15 мл (0,02 моль) йодистого изопропила, смесь перемешивают в течение 10 часов при нагревании на кипящей водяной бане, охлаждают и промывают 20мл воды, осадок охлаждают и промывают 30 мл воды, осадок отделяют, перекристаллизовывают из 50%-ного спирта, сушат и получают (2) с выходом – 91,2% (от теоретического); Тем.пл.=134-135 °С; $R_f=0,75$;

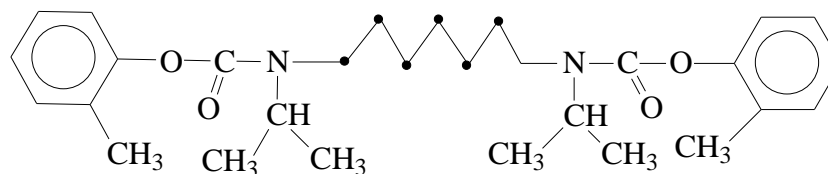
Найдено, %	C-71,67	H-8,55	N-5,83
Вычислено для $C_{28}H_{40}N_2O_4$, %	C-71,76	H-8,60	N-5,97

Результаты исследования и их обсуждение. Получение N,N'- диизопропилило замещённого N,N' – гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] т.е. (2). Изопропилирование >N-H в карбаматах алкилгалогенида представляет несомненный интерес для выяснения реакционно способности N-H содержащих соединений.

Нами проводились реакции алкилирования, взаимодействием N,N'- динатрий производных N,N' – гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата], с йодистым изопропила в абсолютно сухом бензоле при температуре 27-35 °С и при перемешивании в течении 3-3,5 часов по схеме:

(1)

(2)

Протекание реакции алкилирования исключительно по атому азота N,N'-объясняется, по видимому сравнительно легкой диссоциации натрия у этого атома вследствие наличия у соседнего карбонильных групп. Выход продукта (2) 91,2%; Т.пл.=134-135 °С; R_f =0,75:

Физико-химические параметры полученного продукта (2) приведены в табл.1.

Таблица 1

Физико-химические параметры соединений (2)

Структурная формула	Выход, %	Т.пл., °С	R _f	Брутто формула	Элемент. анализ, %		M _M
					Вычис.	Найд.	
					Z	Z	
	91,2	134-135	0,75	C ₂₈ H ₄₀ N ₂ O ₄	5,97	5,83	468,63

Заключение. Выявлено что метод синтеза Получение N,N'-диизопропилило замещённого N,N' – гексаметилен бис [(орто-крезолило) -карбамата] является ресурсосберегающим, экономичным, мало затратным, экологически чистым и с высоким выходом 91,2 %. Рассчитаны и выявлены элементы следующими процентами: С-71,67; Н-8,5; N-5,83, что свидетельствует о наличии элементов в структуре молекулы.

Список литературы

1. Махсумов А.Г., Сулаймонов Б.И., Бурхонов И.Б., Бекчанов Д.Ш. Синтез безотходных технологий получения производных бромзамещенных арил-бис-карбаматов и их химические свойства // Наука, Образование, Техника. – Киргизия, 2009. – № 1 (2). – С. 45-47.
2. Махсумов А.Г., Атаходжаева М.А. Синтез и антимикробная активность бром-ПЭ пиразолил-N-метилкарбаматов // Химико-фармацевтический журнал. – 1988. – № 4. – С. 431-433.
3. Sutoris V., Sunak J., Cipinova H. Получение этиниловых эфиров и карбаматов и изучение их пестицидного действия // Chem.vesti.– 1969.– №11 (23).– С. 47-48.
4. Махсумов А.Г., Жагфаров Ф.Г., Арипджанов О.Ю., Машаев Э.Э., Азаматов У.Р. "Синтез и свойства производных мета-крезолило-карбаматов, их биологическая активность" НефтеГазоХимия, №3, 2022, 52-59 с. doi:10.24412/2310-8266-2022-3-52-59
5. Махсумов Абдухамид Гафурович, Абдукаримова Саида Абдужалиловна, Машаев Элдор Эргашвой Угли, and Азаматов Уткирбек Рашидович. "Синтез и свойства производного - N,N' quote -гексаметилен бис-[(орто-крезолило) -карбамата] и его применение" Universum: химия и биология, no. 10-2 (76), 2020, pp. 33-40.
6. Машаев Э.Э., Махсумов А.Г., Исмаилов Б.М., Мухиддинов Б.Ф. Нефт махсулотлари асосида N,N'-гексаметилен бис [(мета-крезолило)-карбамат] синтези ва қўлланилиши «O'ZBEKISTON NEFT VA GAZ JURNALI» –Т., №1/2023.январ, феврал, март. - С.35-38.
7. Сафаров Т.Т., Махсумов А.Г., Машаев Э.Э., Кодиров О.О. Синтез N,N'-гексаметилен бис-[(орто-крезолило) -карбамата] и изучение физико-химических параметров // Композиционные материалы. 2022. №4. С.47-50.
8. Махсумов Абдухамид Гафурович, Машаев Элдор Эргашвой Угли, Холбоев Юсубжон Хакимович, Уразов Фируз Бахтиярович, and Зоҳиджонов Сирожиддин Аскаржон Угли. "N,N'-гексаметилен бис [(м-крезолило) -карбамат] и его физико-химические свойства" Life Sciences and Agriculture, no. 1 (9), 2022, pp. 7-11.

9. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Toshmatov D.A., Mirzaaxmedova M.A., Urazov F.B. N,N'-geksametilen bis-[(o-krezolilo)-karbamat]ning sintezi mexanizmi va xossalari // Universal journal of academic and multidisciplinary research. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 48-54.

10. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Shapatov F.U., Azamatov O'.R., Ismailov B.M. N, N'-geksametilen bis-[(o-, m-krezolilo)-karbamat] larning o'tkir toksikligini o'rganish // Universal journal of medical and natural sciences. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 53-61.

11. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Shapatov F.U., Azamatov O'.R., Ismailov B.M. N,N'-geksametilen bis-[(m-krezolilo)-karbamat]ning IQ-spektrlarini o'rganish // Universal journal of technology and innovation. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 164-171.

12. Mashayev, E., Ismailov, B., Ergashev, J., Omonov, S., & Makhsumov, A. (2023). Research of N,N'-hexamethylene bis-[(o-cresolyl)-carbamate] in international chemicals databases. В International Bulletin of Applied Science and Technology (Т.3, Выпуск 11, сс. 397–401). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10209951>

13. Eldor Mashaev Ergashvoy ogli, Feruz Shapatov Utaganovich, & Bakhtiyar Kenjaev Ismatovich. (2023). In silico and in vivo study of acute toxicity of the substance of the MEE series. Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing, 1(8), 46–48.

14. Eldor Mashaev, Bakhodir Mukhiddinov, Tursinay Kongratbaeva, and Nargiza Jovlieva, “Application of BIS-Carbamates of the MEE Series as Corrosion Inhibitors of Metal Equipment of Oil Refineries”, AJEMA, vol. 1, no. 10, pp. 57–59, Dec. 2023.

15. E. E. Mashaev, A. G. Makhsumov, F. U. Shapatov “Study of the biostimulatory properties of MEE series bis-carbamates”, Vol. 2 No. 11 (2023): International Journal of Agrobiotechnology and Veterinary Medicine, pp. 1–4.

16. Eldor Mashaev, Utkirbek Azamatov, Abduhamid Makhsumov, and Boburbek Ismailov, “Synthesis and Study of Reducing the Corrosive Activity of Motor Fuels Using Additives of the MEE Series”, AJEMA, vol. 1, no. 10, pp. 75–78, Dec. 2023.

17. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, and Askar Parmanov, “Synthesis and spectral analysis of orthocresolyl carbamate”, Best.Jour.Inno.Sci.Res.Dev., pp. 645–649, Dec. 2023.

18. Eldor Mashaev, Husniddin Rahimov, Shoyunus Obidov, and Feruz Urazov, “Study of the Purity and Composition of the MEE-1 Molecule Using TLC and MS Spectroscopy”, CAJMNS, pp. 175-178, Dec. 2023.

19. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, Sherbek Jo'raqulov, “Synthesis Technology and Physicochemical Properties of Bis-Carbamate MEE-1”, Euro.J.Ph.Ch.Ma., vol. 25, pp. 5–9, Dec. 2023.

20. E.E. Mashaev, I.R. Asqarov, M.M. Xojimatov, and M.M. Muminjonov, “Classification of bis-carbamates of the MEE series based on the nomenclature of goods of foreign economic activity of the republic of Uzbekistan”, JNCI, vol. 42, no. 2, pp. 97–103, Dec. 2023.

21. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, Bahodir Fakhridinov, Askar Parmanov. "Study of the structure of bis-carbamates of the MEE series using NMR and Mass spectral analysis methods" Science and innovation, vol. 2, no. 12, 2023, pp. 87-91. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10360683>

22. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Иброхим Абдугафуров. “In silico исследование бис-карбаматов серии МЭЭ на органоспецифической канцерогенности для крыс”. Образование наука и инновационные идеи в мире, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 95-99.

23. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Мухиддинов Баходир. “In silico изучение экотоксичности бис-карбаматов серии МЭЭ”. Образование наука и инновационные идеи в мире, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 100-103.

24. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Шодиев Абдурасул. “Прогнозирование острой токсичности бис-карбаматов серии МЭЭ на крысах”. Образование наука и инновационные идеи в мире, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 104-108.

25. E. Mashaev, A. Makhsumov, Bahodir Fakhridinov, and F. Khudoyberdiev, “Study of the biological activities of bis-carbamates of the MEE series for the agricultural industry”, ERUS, vol. 2, no. 16, pp. 803–807, Dec. 2023.

26. Eldor Mashaev, Umidjon Beshimov, & Abduhamid Makhsumov. (2023). Mass spectroscopic study of bis-carbamate MEE-1 by in silico method. World scientific research journal (сс. 108–113). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10394286>

27. Мухиддинов Б.Ф., Махсумов А.Г., Машаев Э.Э., Исмаилов Б.М. Применение N,N'-гексаметилен бис [(о, м-крезолило) -карбаматов] в качестве антиоксидантов для моторных топлив “O‘ZBEKISTON NEFT VA GAZ” ilmiy-texnika jurnali, 4/2023, 50-53 b.

ДИХЛОРИРОВАНИЕ БИС-КАРБАМАТА МЭЭ-1

Машаев Элдор

Старший преподаватель Ташкентского химико-технологического института

Махсумов Абдухамид

Профессор Ташкентского химико-технологического института

Пулатов Хайрулла

Профессор Ташкентского химико-технологического института

Аннотация. В данной научно-исследовательской работе представлен ресурсосберегающий, экономичный, малозатратный и экологически чистый метод синтеза N,N'-дихлорзамещенного N,N' – гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] с высоким выходом. Также были изучены некоторые физико-химические свойства методом элементного анализа, что свидетельствует об элементном составе молекулы.

Ключевые слова: Бис-карбамат, синтез, влажный глинозем, гипохлорит кальция, эфир, спирт, диссоциация.

Введение. Многочисленные исследования в области производных карбаматов и бис-карбаматов, проводимых в настоящее время, побеждаются не только теоритическими, но и практическими потребностями. С этой точки зрения, производные карбаматов и бис-карбаматов представляют несомненный интерес как вещество, обладающие различной технической, биологической и фармакологической активностью. Они успешно применяются почти во всех отраслях народного хозяйства, в частности, в технике в качестве ускорителей вулканизации резин, в качестве термостабилизаторов полимеров, присадок к смазочным маслам используются как исходные продукты для производства полимеров, как ингибиторы коррозии [1-4].

В связи разносторонней применения бис-карбаматов авторами данной статьи были синтезированы бис-карбаматы серии МЭЭ [5-15]. Изучены свойства, параметры, структура и внедрены в разных областях химической, нефтяной и сельско-хозяйственной промышленности [16-27]. Продолжая данные исследования было найдено ресурсосберегающее, экономичное, малозатратное и экологичный метод синтеза производных на основе крезолило карбаматов. Целью данной работы является синтез N,N'-дихлорзамещенного

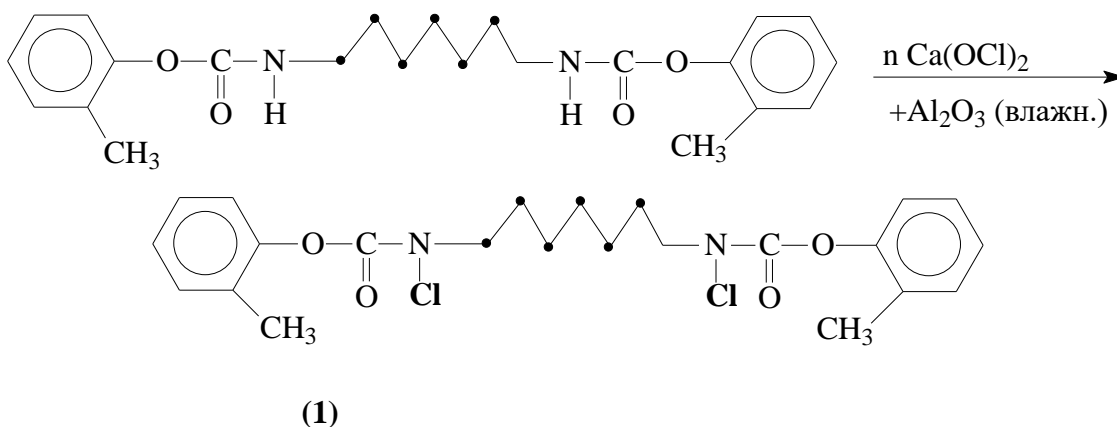

N,N' – гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] и изучение некоторых физико-химических свойств.

Материалы и методы исследования. Помешают 3,85 г (0,01 моль) 60мл CCl_4 25 г влажного глинозема и по каплям прибавляют 6,0 г гипохлорита кальция при температуре 40 °С в течение 1 часов. Реакционную массу оставляют на 24 часов. Отфильтровывают промывают эфиром, спиртом, сушат и получают (1) с выходом – 4,41 г (94,3% от теоретического); Т.пл.=121-122 °С; $R_f=0,73$;

Найдено, %	C-67,73	H-6,66	N-7,03	Cl-18,04
Вычислено для $C_{22}H_{26}N_2Cl_2O_4$ / %	C-67,86	H-6,73	N-7,19	Cl-18,21

Результаты исследования и их обсуждение. Получение N,N'-дихлорзамещенного N,N' – гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] (5). Разработан эффективный, доступный, дешевый, экологически чистый метод осуществления N,N' -дихлорирования производного бис-карбамата гипохлоритом кальция во влажном Al_2O_3 . Схема химической реакции протекает по следующему:

Эти реакции представляют интерес для многих специалистов-химиков, фармакологов, биологов, биохимиков, биооргаников, микробиологов и многих других из-за наличия жизненно важного, высокореакционного центра (N-H-группы) в составе производного бис-карбамата, необходимого для проведения реакций нуклеофильного и электрофильного замещения.

Выход продукта (1) и физико-химические параметры приведены в табл.1.

Таблица 1

Физико-химические параметры соединений (1)

Структурная формула	Выход, %	Т.пл., °С	R _f	Брутто формула	Элемент. анализ, %				M _м
					Вычи с.		Най д.		
					N	C	N	C	
	94,3	121-122	0,73	C ₂₂ H ₂₆ Cl ₂ N ₂ O ₄	7,19	18,21	7,03	18,04	389,36

Для доказательства строения синтезированного N,N'-дихлор замещенного N,N' – гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] сняты ИК-спектры проведены элементный анализ и качественные реакции с раствором AgNO₃.

Заключение. Выявлено что метод синтеза Получение N,N'-дихлор замещенного N,N' – гексаметилен бис [(орто-крезолило) - карбамата] является ресурсосберегающим, экономичным, мало затратным, экологически чистым и с высоким выходом 94,3 %. Рассчитаны и выявлены элементы следующими процентами: C-67,73; H-6,66; N-7,03; Cl-18,04, что свидетельствует о наличии элементов в структуре молекулы.

Список литературы

1. Мельников Н.Н., Басканов Ю.А. Синтез и физиологическая активность на растениях изопропиловых эфиров некоторых арилкарбаминовых кислот // Журнал общей химии. – 1954. – № 24. – С. 376-379.
2. Вязьмин С.Ю., Березина С.Е., Ремизова Л.А., Домнин И.Н., Гляйтер Р. Синтез новых сопряженных диенов, содержащих карбаматных группы, и изучение их свойств // Журнал органической химии.- Москва. 2002.-№6- с.817-829.

3. Карманова Л.П., Кучин А.В., Королева А.А. Химия, технология получения биорегулятор // 17-й Менделеевский съезд по общей и прикладной химии. – Казань, 2003. – С. 243.

4. Moszynski W. Пестицидная активность ариловых эфиров N-арил-карбаминовой кислоты // *Organica.pronauk.ingot.org*. – 1980. – P. 53-58.

5. Махсумов Абдухамид Гафурович, Абдукаримова Саида Абдужалиловна, Машаев Элдор Эргашвой Угли, and Азаматов Уткирбек Рашидович. "Синтез и свойства производного - N,N' quote -гексаметилен бис-[(орто-крезолило) -карбамата] и его применение" *Universum: химия и биология*, no. 10-2 (76), 2020, pp. 33-40.

6. Машаев Э.Э., Махсумов А.Г., Исмаилов Б.М., Мухиддинов Б.Ф. Нефт махсулотлари асосида N,N'-гексаметилен бис [(мета-крезолило)-карбамат] синтези ва қўлланилиши «O'ZBEKISTON NEFT VA GAZ JURNALI» –Т., №1/2023. январ, феврал, март. - С.35-38.

7. Сафаров Т.Т., Махсумов А.Г., Машаев Э.Э., Кодиров О.О. Синтез N,N'-гексаметилен бис-[(орто-крезолило) -карбамата] и изучение физико-химических параметров // *Композиционные материалы*. 2022. №4. С.47-50.

8. Махсумов Абдухамид Гафурович, Машаев Элдор Эргашвой Угли, Холбоев Юсубжон Хакимович, Уразов Фируз Бахтиярович, and Зоҳиджонов Сирожиддин Аскаржон Угли. "N,N'–гексаметилен бис [(м-крезолило) -карбамат] и его физико-химические свойства" *Life Sciences and Agriculture*, no. 1 (9), 2022, pp. 7-11.

9. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Toshmatov D.A., Mirzaaxmedova M.A., Urazov F.B. N,N'-geksametilen bis-[(o-krezolilo)-karbamat]ning sintezi mexanizmi va xossalari // *Universal journal of academic and multidisciplinary research*. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 48-54.

10. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Shapatov F.U., Azamatov O'.R., Ismailov B.M. N, N'-geksametilen bis-[(o-, m-krezolilo)-karbamat] larning o'tkir toksikligini o'rganish // *Universal journal of medical and natural sciences*. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 53-61.

11. Maxsumov A.G., Mashayev E.E., Shapatov F.U., Azamatov O'.R., Ismailov B.M. N,N'-geksametilen bis-[(m-krezolilo)-karbamat]ning IQ-spektrlarini o'rganish // *Universal journal of technology and innovation*. 2023. Vol.1, Issue 7, pp. 164-171.

12. Mashayev, E., Ismailov, B., Ergashev, J., Omonov, S., & Makhsumov, A. (2023). Research of N,N'-hexamethylene bis-[(o-cresolyl)-carbamate] in international chemicals databases. В *International Bulletin of Applied Science and*

Technology (Т.3, Выпуск 11, сс. 397–401). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10209951>

13. Eldor Mashaev Ergashvoy ogli, Feruz Shapatov Utaganovich, & Bakhtiyar Kenjaev Ismatovich. (2023). In silico and in vivo study of acute toxicity of the substance of the MEE series. *Web of Medicine: Journal of Medicine, Practice and Nursing*, 1(8), 46–48.

14. Eldor Mashaev, Bakhodir Mukhiddinov, Tursinay Kongratbaeva, and Nargiza Jovlieva, “Application of BIS-Carbamates of the MEE Series as Corrosion Inhibitors of Metal Equipment of Oil Refineries”, *AJEMA*, vol. 1, no. 10, pp. 57–59, Dec. 2023.

15. E. E. Mashaev, A. G. Makhsumov, F. U. Shapatov “Study of the biostimulatory properties of MEE series bis-carbamates”, Vol. 2 No. 11 (2023): *International Journal of Agrobiotechnology and Veterinary Medicine*, pp. 1–4.

16. Eldor Mashaev, Utkirbek Azamatov, Abduhamid Makhsumov, and Boburbek Ismailov, “Synthesis and Study of Reducing the Corrosive Activity of Motor Fuels Using Additives of the MEE Series”, *AJEMA*, vol. 1, no. 10, pp. 75–78, Dec. 2023.

17. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, and Askar Parmanov, “Synthesis and spectral analysis of orthocresolylo carbamate”, *Best.Jour.Inno.Sci.Res.Dev.*, pp. 645–649, Dec. 2023.

18. Eldor Mashaev, Husniddin Rahimov, Shoyunus Obidov, and Feruz Urazov, “Study of the Purity and Composition of the MEE-1 Molecule Using TLC and MS Spectroscopy”, *CAJMNS*, pp. 175-178, Dec. 2023.

19. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, Sherbek Jo'raqulov, “Synthesis Technology and Physicochemical Properties of Bis-Carbamate MEE-1”, *Euro.J.Ph.Ch.Ma.*, vol. 25, pp. 5–9, Dec. 2023.

20. E.E. Mashaev, I.R. Asqarov, M.M. Xojimatov, and M.M. Muminjonov, “Classification of bis-carbamates of the MEE series based on the nomenclature of goods of foreign economic activity of the republic of Uzbekistan”, *JNCI*, vol. 42, no. 2, pp. 97–103, Dec. 2023.

21. Eldor Mashaev, Abduhamid Makhsumov, Bahodir Fakhriddinov, Askar Parmanov. "Study of the structure of bis-carbamates of the MEE series using NMR and Mass spectral analysis methods" *Science and innovation*, vol. 2, no. 12, 2023, pp. 87-91. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10360683>

22. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Иброхим Абдугафуров. “In silico исследование бис-карбаматов серии МЭЭ на органоспецифической

канцерогенности для крыс”. Образование наука и инновационные идеи в мире, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 95-99.

23. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Мухиддинов Баходир. “In silico изучение экотоксичности бис-карбаматов серии МЭЭ”. Образование наука и инновационные идеи в мире, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 100-103.

24. Машаев Элдор, Махсумов Абдухамид, and Шодиев Абдурасул. “Прогнозирование острой токсичности бис-карбаматов серии МЭЭ на крысах”. Образование наука и инновационные идеи в мире, vol. 35, no. 2, Dec. 2023, pp. 104-108.

25. E. Mashaev, A. Makhsumov, Bahodir Fakhridinov, and F. Khudoyberdiev, “Study of the biological activities of bis-carbamates of the MEE series for the agricultural industry”, ERUS, vol. 2, no. 16, pp. 803–807, Dec. 2023.

26. Eldor Mashaev, Umidjon Beshimov, & Abduhamid Makhsumov. (2023). Mass spectroscopic study of bis-carbamate MEE-1 by in silico method. World scientific research journal (сс. 108–113). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10394286>

27. Мухиддинов Б.Ф., Махсумов А.Г., Машаев Э.Э., Исмаилов Б.М. Применение N,N'-гексаметилен бис [(о, м-крезолило) -карбаматов] в качестве антиоксидантов для моторных топлив “O‘ZBEKISTON NEFT VA GAZ” ilmiy-texnika jurnali, 4/2023, 50-53 b.

INKLYUZIM TA'LIM

Nabiyev Fazliddin Farxodjon o'g'li

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Inklyuziv ta'lim ijtimoiy modelga asoslanadi va u muammoni bolada emas, balki dastur va metodologiyada deb hisoblanadi.

Kalit so'zlar: jamiyat, davlat, bola huquqlari, ta'lim tizimi

Abstract: Inclusive education is based on the social model, which considers the problem not in the child, but in the program and methodology.

Key words: society, state, child rights, education system

Kirish: Hukumat O'zbekistonda alohida ta'limga muhtoj bo'lgan bolalar uchun inklyuziv ta'limni rivojlantirishga qaratilgan hujjatlarni tasdiqladi. Jumladan, umumta'lim maktablarida alohida ta'limga muhtoj bo'lgan bolalar uchun boshlang'ich tayanch korreksion sinflarni ochish tartiblari belgilandi.

Asosiy qism: Har qanday jamiyatda kelajak vorislari bo'lmish farzandlarni mas'uliyatni his etadigan, ularni davlat taraqqiyoti va gullab-yashnashiga salmoqli ulush qo'shadigan munosib fuqarolar bo'lib etishishlariga katta umid bilan qaraladi. Dunyoga "O'zbek modeli" deb nom olgan rivojlanish yo'li bilan tobora ko'proq tanilayotgan O'zbekistonda ham bolalar huquqlarini himoya qilishga juda katta e'tibor berilmoqda. Mamlakatimizda maktab, litsey, gimnaziya, kollej kabi bilim dargohlari bilan birgalikda turli maxsus maktab internatlar, mehribonlik uylari faoliyat ko'rsatayotganligi ham fikrimizning isbotidir. Ko'plab davlatlarda bo'lgani kabi O'zbekistonda ham imkoniyati cheklangan bolalar uchun maxsus tashkillangan maktablar bor. Ularning vazifasi bolalarni maxsus o'quv yurtlariga tayyorlashdir. Bolalarni himoya qilish xalqaro tashkiloti Konvensiya tizimiga o'zining asosiy maqsadi etib bola huquqlarini asos etib oladi. Bola huquqlari xalqaro Konvensiya hamma bolalarning ehtiyojini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan ta'lim tizimini yaratish g'oyasini ilgari surdi. Chunki har bir bolada – u sog'lommi yoki nogironmi – takrorlanmaydigan xarakter, qiziqish, imkoniyat va bilimga ehtiyoj bor. Hamma bolalarning ehtiyojlarini hisobga olgan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilib olgan ta'lim tizimi inklyuziv ta'lim deyiladi. Inklyuziv ta'lim nogiron bolalarni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish hamda umumta'lim maktablarini nogiron

bolalarga moslashtirishni ko'zda tutadigan, ijtimoiy adolat va tenglikni bosh maqsad qilib olgan jarayondir.

Bunday ta'lim tizimiga ba'zi bir o'zgartirishlar kiritishni taqazo etadi. Bunda har bir bolaning ehtiyojini hisobga olgan holda o'quv rejalari tayyorlanadi, uslubiyotning psixologik muammolari bilan bog'liq tomonlari to'g'ri yo'lga qo'yiladi. Inklyuziv ta'lim hamma bolalarni, shu jumladan, nogiron bolalarni ham o'zlari xohlagan maktabda o'qishi mumkin, deb xulosa chiqaradi. Bolaning nogiron bo'lib qolishiga jamiyat, undagi muhit, tushunmovchiliklar, yo'l qo'yilgan xatolar sababchi bo'lgan. Demak, uning o'qishi uchun ham shu jamiyatning o'zi jon kuydirishi shart. Bola huquqlari xalqaro Konvensiyadan kelib chiqib, yaxshi maktab ta'limini uch xil ibora bilan ta'riflash mumkin, ya'ni:

- mos keluvchi;
- rivojlantiruvchi;
- inklyuziv;

Konvensiyaning 6-moddasida shunday satrlar bor: "Tirik qolish va rivojlanish". Bu modda mos keluvchi ta'limga taalluqli. Rivojlantiruvchi ta'lim 29-moddada ko'rsatilgan: "Ta'lim shaxsning yuqori darajada rivojlanishiga, iqtidorli, aqliy va jismoniy qobiliyatlarini o'stirishga yo'naltirgan bo'lishi, bolani erkin jamiyatda faol yashashga tayyorlash kerak". 2-va 28-moddalar inklyuziv ta'limga tegishli bo'lib, ularda kamsitishning olsini olish, ta'lim hamma uchun qobiliyatiga yarasha ekanligi belgilab qo'yilgan. Maxsus ehtiyojli bolalar, boshqa bolalar, o'qituvchi va tarbiyachilar faoliyati inklyuziv ta'limda o'ziga xos o'rin tutadi. Bunday ta'lim tufayli maxsus ehtiyojli bolalar:

- jismoniy va ruhiy ehtiyojlarini qondiradilar;
- ijtimoiy xulq va o'ziga-o'zi xizmat ko'rsatish malakalarini yaratadilar;
- ularning imkoniyatlarini hisobga olgan o'quv materiallarini o'zlashtiradilar;
- tengqurlari bilan turli o'yinlarda ishtirok etib rivojlanadilar;
- jismoniy tarbiya darslarida shaxmat-shashka o'yinlari, turli sport musobaqalarida vaqtni kuzatuvchi hakam yoki darvozabon bo'lishlari mumkin;
- do'stona muhitda do'st orttiradilar;
- turli ko'ngilochar va bayramona dasturlarda ishtirok etadilar. Boshqa bolalar esa;
- do'stona muhitni yaratadilar;
- maxsus ehtiyojli bolalarga g'amho'rlik qiladilar, ularni turli o'yinlarga jalb qiladilar;
- sinf tadbirlarida ishtirok etadilar;

- tozalik va ozodalikni ta'minlaydilar;
- jamoa oldida ma'suliyat hissini rivojlantiradilar;
- didaktik va o'yin vositalarini tayyorlashda birgalikda ishtirok etadilar;
- o'qituvchi va tarbiyachilar bolalarni bir-birlarining ichki dunyolarini tushunishga o'rgatadilar;
- har bir bolaning qobiliyati va imkoniyatini hisobga oladilar;
- har bir bolada hayotiy malaka va mustaqillikni shakllantiradilar;
- ishlarni tahlil qiladilar va baholaydilar;
- ota-onalarga amaliy yordam ko'rsatadilar;
- barcha bolalarga birdek bilim berib, tarbiyalaydilar;

Demak; inklyuziv ta'lim maxsus ehtiyojli, nogiron bolalar ham faqat maxsus maktablarda emas, balki sog'lom bolalar o'qiydigan umumta'lim maktablarida ham ta'lim-tarbiya olishlari mumkin ekanligini e'tirof etadi. Buning uchun esa maktab ham, o'qituvchi-tarbiyachilar ham inklyuziv ta'lim tizimiga tayyor bo'lishi, maktab darajasi, jismoniy sharoit va o'qishga imkon omillari shu ta'lim talablariga to'la javob berishi kerak. Maktab darajasida integratsiyani muvaffaqiyatli kiritishga bir necha o'zaro bog'liq omillar ta'sir ko'rsatadi. Markaziy omil o'quv dasturiga kiritish imkoniyatidir. Shuningdek, binolarning jismoniy joylashuvi, o'qish uchun imkoniyat va moliyalashgan imkon ham asosiy omillardandir.

Inklyuziv ta'limda maktabdagi jismoniy sharoit ham katta o'rin tutadi. Oddiy qilib aytadigan bo'lsak, barcha maktablar eshigiga o'quvchilar zinapoyalar orqali kirib boradilar. Lekin bu zinapoyalardan maxsus aravachalarda yuradigan nogiron bolalar ko'tarila olmaydilar, hatto qo'ltiqayoqda yuradigan bolalar ham, qiynalishlari mumkin. Demak, zinapoyalardan ham , eshiklardan ham sog'lom bolalar bilan birga nogiron bolalar ham bemalol o'tishlari uchun qulay sharoit yaratilishi shart. Bundan tashqari, sinf xonalari va laboratoriyalardagi maxsus o'rindiq hamda moslamalar ham nogiron bolalarga mos bo'lishi kerak. O'qishga imkon yaratish ham juda muhimdir. Yozish qobiliyatlarida buzilish mavjud bo'lgan bolalarga tovush va tasvirni kattalashtirish etarli bo'lmaydi. Bunda o'quvchilar imo-ishora yoki Brayl xatini puxta o'rganishlari kerak. Aqliy nuqsoni bor bolalar soddalashtirilgan yozma yoki og'zaki informatsiyani olishlari kerak. O'quv rejasini bunday differensiyalash o'qituvchilarda o'z ishlariga ijodiy yondashishni taqozo etadi. Maktab ma'muriyati buning uchun o'qituvchilarga imkon yaratib berishi kerak. Bunday ijodiy yondashuv o'quv rejasiga qattiq talab qo'yilgan joylarda birmuncha qiyinchilik tug'dirishi mumkin. "Bolalarni qutqaring" (Buyuk Britaniya) tashkiloti, uning boshqa mamlakatlardagi tashkilotlari inklyuziv ta'limdagi asosiy

to'siqlarni xalq ta'limi tizimi va maktablarga qo'yadi. Bizning fuqarolik jamiyatiga qadam qo'yayotgan davlatimizda bunday to'siqlarni o'z-o'zini boshqarishning milliy modeli bo'lgan mahallalarda hal etish mumkin. E'tiborsizlik (1), yashirish (2), mablag' masalasi (3), sharoitga moslashmaslik (4), kambag'allik (5), sinfda o'quvchilar sonining ko'pligi (6), kamsitish (7), qaramlilik (8), kutilmagan holatlar (9) kabi to'siqlarni mahallalarda bemalol bartaraf etsa bo'ladi, yoki bu muammolarni hal etishni quyidagi jadval asosida shunday taqsimlash mumkin (sxemaga qarang).

Bir qancha davlatlar tajribasi, jumladan, Norin (Qirg'iziston) va Qo'qon shaxarlaridagi inklyuziv ta'lim loyihasining tajribasi maxsus ehtiyojli bolalarni sog'lom tengqurlari bilan birgalikda o'quv-tarbiya ishlarida har tomonlama faol ishtirok etishlari mumkinligini tasdiqladi.

Inklyuziv ta'lim alohida yordamga muhtoj bolalarni normal rivojlanishdagi bolalar bilan teng huquqlilik asosida ta'lim olishidir. Bunday ta'limning diqqat markazida imkoniyati cheklangan bola turadi. Bunday ta'limning diqqat markazida imkoniyati cheklangan bola turadi. Integratsiya tushunchasi ingliz tilidan olingan bo'lib, "integrative" – qo'shiluvchi, birlashuvchi, "integratsion" – qo'shilish, birlashish degan ma'nolarni anglatadi. Inklyuziv ta'lim esa integratsiyani o'z ichiga oladi. Demak, barcha bolalarning ehtiyojlarini hisobga oladigan, huquq va qobiliyatlarini hurmat qiladigan, ijtimoiy adolat hamda tenglikka erishishni maqsad qilib olgan ta'lim tizimi inklyuziv ta'lim deyiladi. Inklyuziv ta'limning ijtimoiylashuvida nogiron bo'lgan hamda sog'lom bolalar o'rtasidagi o'zaro aloqa va munosabat ko'zda tutiladi. Har bir imkoniyati cheklangan bolani umumta'lim muassasalariga da'vat qilinganda bolada qo'rquv yuzaga keladi. Sababi shunda-ki, ular alohidalikka o'rganib qolishgan. Ya'ni o'z tengdoshlari bilan munosabatga kirishishdan cho'chidi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati;

1. Pedagogika. // M.To'xtaxodjayeveaning umumiy tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Faylasuflari Milliy jamiyati, 2010.
2. Ibragimov X.I., Abdullayeva Sh.A. Pedagogika nazariyasi. - T.: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti, 2008.
3. Yuzlikayeva E., Axmedova M., Qurbonova G., Sh.Tashmetova. Umumiy pedagogika. – T.: TDPU, 2012.

HOZIRGI KUNDA JAMIYATDAGI HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MUNOSABATLAR

Nabiyev Fazliddin Farxodjon o'g'li
Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada hozirgi kunda bizning hamjamiyatimizda fuqorolarning huquqiy ong va ularning munosabatlari haqida qisqacha ma'lumotlar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: yo'l patrul xodimi, Aflotun, qadimgi Bobil

Abstract: This article provides brief information about the legal consciousness of citizens and their relations in our society today.

Key words: road patrol officer, Plato, ancient Babylon

Kirish. Harbir davlat borki unda qonunlar, huquq va majburiyatlar bolib, ular davlat va jamiyat o'rtsida yuzaga keladigan huquqiy munosabatlarni tartibga soladi. Ushbu qonunlar turli tuman bo'lib , jamiyatning turli sohalarida qo'llaniladi. Bu qonunlar fuqaqrolar osoyishtaligini ta'minlashгаа qaratilgan bo'lsada ammo hozirgi kunda ayrim fuqarolarning bu qonunlarga beparvolik bilan qarash holatlarini kuzatish mumkin , (ko'chada yo'l patrul hodimiga manaviy va jismoniy zarar yetkazish , hodimlariga vakolat doirasidan tashqaridagi vazifalarni yuklatayotgan boshliq , voyaga yetmasdan turib atrof muxitga va o'z sog'ligiga beparvolik qiliayotgan yoshlar yoshlar)_ shular jumlasidandir . Ho'sh bu nimaning oqibatidan ? yuqorida sanab o'tgan holatlar uchun albatta yuridik jazo mavjud ammo bu jazo haqida o'zi umuman qilayotgan ishlarining oqibati haqida fikr yuritish nafaqat yoshlarimiz balki katta yoshdagi ayrim insonlarda ham kuzatilmoqda va bularning hammasi jamiyatimizdagi huquqiy ongning pasligidandir. Hosh uni qanday oshirish mumkin ? ozi qonunlar nima ? qonunlar nega bizga kerak ?

Bizga ma'lumki dastlabki qonunlar qadimgi Bobilga borib taqaladi va (Hamurapi qonunlari) nomi bilan mashhur. Bu qonunlar ozining qattiyligi bilan nom qozongan bo'lib uni mabudlar irodsi bilan yaralgan deb ishonishgan va bu qonunlarga yuzlanadigan bo'lsak unda fuqarolar manfaati ustunligini shu qatorda bu qonunlar fuqarolar uchun chiqarilganini ko'rishgimiz mumkin, masalan : qulif buzari o'g'ri agar jinoyat vaqtida ushlansa buzayotgan eshigining tagiga ko'mib tashlangan. Bu esa davlatda ogirlik holatlatlari sonining kamayishiga juda katta yordam bergan .

Qadimgi davlatlar orasida ozining beqiyos sanat va madaniyati hamda falsafasi bilan ajraib turgan Yunoniston inson qadir qimmatini, uning (Induid) sifatida musaqil bir shaxs ekanligini ilgari surgan. Shu bilan bir qatorda “tartibli jamiyat uchun sifatli qoidalar kerak” tamoilini ham ko’zdan qochirmagan.

Barchamizga mashhur yunon faylasufi va shoiri Aflotun (Platon) aytganidek : Qonunni bilmaganlar va uning mohiyatini anglamaganlar qonunlarni bemani deb atashni hohlab qoladilar. Aflotun bu jumla orqali jamiyatda qonunlarni hamma bilishini agar bilmasa bu oxir oqibatta davlatga norozilik hisini uyg’otishini ilgari suradi. Qonunlarning sifati haqida ham aflotun nazaryasiga quloq solamiz : Qonunlarning qanchalik muhim va yaroqliligini ular yaratilgandan keyin jamiyat uchun olib kelgan foyda yoki ziyonidan anglash mumkin . Demak qonunlar xalq uchun yaratilgani va faqat xalq foydasiga ishlashi zarurligini anglatadi .

Konstitutsiyamizning 2 – moddasini eslaylik: XALQ DAVLAT HOKIMYATINING BIRDAN BIR MANBAIDIR DAVLAT O’RGANLARI VA MNSABDOR SHAXSLAR JAMIYAT VA FUQAROLAR OLDIDA MASULDIRLAR . Bundan ko’rishimiz mumkinki xalq davlat uchun muhim va davlat xalq uchun javobgar, xalq manfaatidan ustun chunki davlatning asosiy boyligi bu uning aholisi hisoblanadi .

Endi Respublikamiz fuqarolar va davlatga nazar solsak .Bizga malumki davlat va undagi tashkilotlar oz huquqlaridan to'la to'kis foydalanadi, biroq huddi shunday holatni fuqarolarning aksariyatidagina korishiz mumkin . Zero biz ikki taraflama aloqani yani, jamiyat va davlat ortasidagi aloqanin shakillantirmas ekanmiz, huquqlarimizning poymol qilinishiga tayyor turishimiz lozim . Bunday bo’lmasligi uchun esa oz huquq va majburiyatlarimizni anglashimiz shubhasiz shart va zarurdir . Bizning oz huquq va erkinliklarimizni yaxshi bilmasligimiz ayrim qo’shtirnoq ichidagi hukumat rahbarlarining o’z mansabini suvistemol qilishiga hamda koplak korrupsion holatlarga sabab bolmoqda .

Ozbekiston Respublikasida qonunlar uch turda organiladi bular davlatning asosiy qonuni konstitutsiyada keltirilgan qonunlar, qonun osti aktlari va konstitutsiyaviy qonunlar. Bulardan bizga keraglisi konstitutsiyada keltirilgan qonunlar va qonun osti aktlari, konstitutsiyaviy qonunlar bo’lsa O'zbekiston Respublikasida amalda bo'lgan barvcha qonunlar, qarorlar va qonun osti aktlariga o'zgartirish vca qoshimchalar kiritish vazifasini bajarish uchun yaratilgan qonunlar .

Ho’sh biz bularning hammasini bilishimiz shartmi ? axir sud jarayonidagi sudyalalar ham adashgmaslik uchun o’z yo’nalishidagi qonunlarga ko’z yugurdirgan holda ish olib boradilar . bizda esa bunga ehtiyoj , mavjut emas . Biz davlat

organlaridan oz huquqlarimizni qonuniy ravishda isbotlashini eo'rashimiz zarur bunda ularning aytilgan og'zaki malumotlari emas balki rasmiy huquqiy hujjatlarga tayanishimiz lozim zero og'zaki malumotlar hechqanday yuridik kuchga ea emas va ularga tayanib ish ko'rish bizni ng o''z hohishimiz . Masalan ; siz biron davlat idoradsida faoliyat yuritasiz va sizdan vakolatingngizdan tashqari narsa qilishingizni so'rashyabdi yoki oyligigiz belgilangandan miqtordan pas chiqyabdi bu holatdasiz buning sababini va bu sabab huquqiy asosga ega ekanligiga ishonch hosil qilishinggiz zarur yoki do'kondan olgan mahsulotingngiz yaroqli emasligini sezsang giz uni qayta topshirish huquqiga degasiz agar sotuvchi maxsulot unga tegishli emasligini aytsa savdo cheki yordamida uni isbotlash imkoniga egasiz

Ammo mavjut huquqiy hujjatlar bilan tanishish oirqali fuqarolar oz huquqiy bilimlarini oshirishlari bilan bir qatorda huquqiy madaniyatlarini ham yukasltirishlari mumkin zaro huquqiy ong qanchalik yuqoyi bo'lsa huquqiy madaniyat ham shunchalik yuqori bo'ladi

Davlat huquqiy ongni yuksaltirishi uchun esa mavjut huquqiy hujjatlar ni xalq ommasiga chuqurroq yoyishi . Yangi qonunlar yuzasidan ko'proq madaniy marifiy tadbirlar shu jumladan koplav huquqiy musobaqalar ,ko'rik tanlovlar o'tkazishi lozim , zero fuqarolar o'z huquqlarini bilish,mas ekan jamiyatiz yuksalishi dargumon chunki oz huquqini anglash ozlikni abglash bilan barobar

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. 2009-yil X.T.Odilqoriyev. "Davlat va huquq nazaryasi". Darslik. "Sharq" nashriyoti.
2. 1998-yil U.Tadjixanov. A.Saidov. "Huquqiy madaniyat" 1-tom darslik. Akademiya nashriyoti
3. 2011-yil N.Saburov. Sh.Saydullayev. "Davlat va huquq nazariyasi" darslik TDYI nashriyoti.
4. <https://lex.uz/ru/docs/-4149765>.

KONSTITUTSIYA-XALQCHIL DAVLAT, BARQAROR TARAQIYYOT VA FAROVON HAYOT ASOSI!

Andijon davlat pedagogika instituti talabasi

Nabiyev Fazliddin

E-mail.fazliddinnabiyev19@gmail.com

Biz jamiyatimizda bunday huquqiy madaniyatnishaqllantirishimiz kerakki, unga muvofiq Konstitutsiya va qonunlarga amal qilish, boshqalarning huquq vaerkinliklari,sha'niva qadr-qimmatini xurmat qilish majburiyat emas, balki kundalikqoida va odatgaaylanishishart. Muxtasar qilibaytganda,fuqarolarimiz qonunlarnibuzishda ko'ra, ularga amalqilishdan manfaatdor bo'lishlari lozim.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti - Shavkat Mirziyoyev

Mamlakatimizda amalga oshirilgan konstitutsiyaviy islohotlar insonning sha'ni,qadr-qimmat,huquq va erkinliklari bundan buyon barcha sohalarada ustuvor ahamiyat kasb etishini qat'iy qoidaga aylantirish, bir so'z bilan aytganda, "inson qadri uchun" g'oyasini hamda bugungi islohotlarning bosh tamoyili bo'lgan "Inson – jamiyat – davlat" degan tamoyilni konstitutsiyaviy qoida sifatida muhrlashga, xalq parvar davlat barpo etishga, inson huquq va manfaatlari himoyasini kuchaytirishga qaratilgani bilan ahamiyatlidir.

Ma'lumki, o'tgan davr mobaynida Respublikamiz iqtisodiy-siyosiy, ijtimoiy hayotidagi o'zgarishlar, islohotlar, qanchadan-qancha bunyodkorlik ishlari amalga oshirilayotganligi hamda bevosita Konstitutsiyamizga bog'liqligi, huquqiy fuqarolik jamiyati qurishda hukumatimizning Konstitutsiya va qabul qilingan qonunlar asosida faoliyat olib borayotganligi, mustaqilligimiz bilan bir qatorda Konstitutsiyamizning qabul qilinganligini ham har yili nishonlanishi bejiz emas, albatta.

Shuni ta'kidlash lozimki, jamiyatimizda har qaysi oila va fuqarolarimiz hayotida qanday ijobiy o'zgarishlar sodir bo'layotgan bo'lsa, bularning barchasini Konstitutsiyamizda belgilab qo'yilgan talab va qoidalarning hayotimizdagi amaliy ifodasi deb, qabul qilishimiz kerak albatta. Zero, Konstitutsiyamiz tarixan sinalgan umum insoniy, umumbashariy qadriyatlarni o'zida mujassam etgan hujjatdir. Asosiy qonunimiz eng rivojlangan, taraqqiy topgan davlatlarning tarixiy tajribasiga tayangan holda yaratilgandir.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyatni yuksaltirishda shaxsiy manfaatlar hamda jamiyat manfaatlari o'rtasidagi muvozanatni saqlash g'oyalarini aholi ongiga singdirish ishlarini doimiy olib borish lozimdir. Shuningdek, yoshlarni qonunlarga itoatkorlik ruhida tarbiyalash, maktab davridan ularda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirish eng muhim masalalardan biri bo'lib turibdi, fuqarolarda huquqiy ong va huquqiy madaniyatni rivojlantirish uchun albatta birinchi navbatda Konstitutsiyada belgilangan normalarni bilishdan boshlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 15-moddasida, shunday satrlar mavjud:

- O'zbekiston Respublikasida O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi va qonunlarining ustunligi so'zsiz tan olinadi;

- Davlat, uning organlari, mansabdor shaxslar, jamoat birlashmalari, fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarga muvofiq ish ko'radilar.

Demak, har bir shaxsda qonunlarga va odob-axloq qoidalariga hurmat bilan qarashni shakllantirish Konstitutsiyada ham belgilab qo'yilgan. Mustaqillik qomusi

- O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi qabul qilinganligiga 31 yil to'lmoqda.

“Konstitutsiya”, deganda nimani tushunamiz? Konstitutsiya – davlatning asosiy qonuni hisoblanadi. Konstitutsiya davlat tuzilishini, hokimiyat va boshqaruv organlari tizimini, ularning vakolati hamda shakllantirilish tartibi, saylov tizimi, fuqarolarning huquq va erkinliklari, jamiyat va shaxsning o'zaro munosabatlari, shuningdek, sud tizimini hamda davlat va jamiyatning o'zaro munosabatlarini belgilab beradi.

O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Sharq va G'arb, Janub va Shimolning 97 ta mamlakati to'plagan ilg'or konstitutsiyaviy tajribani hisobga olib yaratilgan.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasini tayyorlash, muhokama etish, qabul qilish va uning amal qilishi yo'lidagi 10 ta huquqiy qadam eng muhim tarixiy voqealar sifatida sanab o'tish mumkin.

birinchi huquqiy qadam – o'zbek tiliga davlat tili maqomi berilishi, ikkinchi huquqiy qadam – Prezidentlik instituti ta'sis etilishi va yangi davlat ramzlarini tayyorlash bo'yicha komissiya tuzilishi bilan bog'liqligi, uchinchi huquqiy qadam –“Mustaqillik deklaratsiyasi”ning e'lon qilinishi, to'rtinchi huquqiy qadam – Konstitutsiyaviy komissiyaning tashkil etilishi, beshinchi huquqiy qadam – Birinchi Prezidentimizning Hindistonga 1991 yilgi

tashrifi bilan chambarchas bog‘liqligi, oltinchi huquqiy qadam – Davlat mustaqilligining e‘lon qilinishi, yettinchi huquqiy qadam – 1991 yil 29 dekabrda Prezident saylovi va Davlat mustaqilligi to‘g‘risidagi referendumning o‘tkazilishi, sakkizinchi huquqiy qadam – birinchi Konstitutsiya loyihasining ilk bor matbuotda umumxalq muhokamasi uchun e‘lon qilinishi, to‘qqizinchi huquqiy qadam – Konstitutsiya loyihasining ikkinchi marta matbuotda umumxalq muhokamasi uchun e‘lon qilinishi, o‘ninchi huquqiy qadam – Konstitutsiya loyihasining qabul qilinishi bo‘lganligi alohida ta’kidlash joiz.

Ana shunday mashaqqatli yo‘l natijasida shakllantirilgan Konstitutsiyamiz qabul qilingan sana – 8 dekabrni mana qatorasiga 31 yil xalqimiz munosib bayram sifatida kutib oladi.

Konstitutsiyamizdan xalqimizning uzoq o‘tmish davrlardan buyon shakllanib kelayotgan milliy tafakkuri, muqaddas qadriyatlari o‘z aksini topgan, xalqimiz ko‘nglida ustuvor bo‘lgan adolat, haqiqat, imon, olijanobliq bag‘rikenglik mardlik kabi ulug‘ xislatlar o‘rin olgan, albatta.

Konstitutsiyaviy komissiya tomonidan Konstitutsiyaning g‘oyaviy mag‘zi, ya‘ni konsepsiyasi ustida ish boshlab yuborildi. Natijada, 1992-yil bahorida Konstitutsiya loyihasining 149 ta moddadan iborat yangi taxriri ishlab chiqildi va u 1992-yil 26-sentabrda umumxalq muhokamasi uchun matbuotda e‘lon qilindi. Konstitutsiya loyihasining umumxalq muhokamasi nihoyatda keng ko‘lamli bo‘lib, yuksak ijodiy ko‘tarinkilik va ishchanlik kayfiyatida o‘tdi.

U jamiyatimizda chinakam demokratiya qaror topishining yorqin namoyishi bo‘ldi. O‘z ruhi va mazmuni jihatidan muhokama davlat va jamiyat hayotining o‘ta muhim masalalari bo‘yicha butun xalqning umumiy suhbatiga aylanib koldi. Loyiha qizg‘in hamda manfaatli muhokamasi xalqimizning o‘zi mustaqil O‘zbekiston Asosiy Qonunining bevosita ijodkori bo‘lganligini ko‘rsatdi. Qariyb ikki oy davom etgan umumxalq muhokamasidan so‘ng bildirilgan taklif va mulohazalar umumlashirildi va loyiha ushbu taklif va mulohazalar asosida qayta tuzatilib, 1992-yil 21-noyabrda muhokamani davom ettirish uchun ikkinchi marotaba matbuotda e‘lon qilindi.

Konstitutsiya loyihasining umumxalq muhokamasi O‘zbekiston xalqining irodasini bevosita aniqlash, shuningdeq muhokama davomida to‘plangan boy materiallarni har tomonlama chuqur o‘rganish va umumlashirish, uni davlatning

mujassam Asosiy Qonuni sifatida ifodalash imkonini berdi. Asosiy Qomusimiz mustaqilligimizning mevasi, mahsuli sifatida dunyoga keldi.

1992-yil 8-dekabrda o'n ikkinchi chaqiriq O'zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o'n birinchi sessiyasida muqaddima, 6 bo'lim, 26 bob, 128 moddadan iborat O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilindi. Konstitutsiya qabul qilingan kun 8-dekabr mamlakatimizda umumxalq bayrami sifatida dam olish kuni, deb e'lon qilindi.

Respublikamizda davlat hokimiyati xalq manfaatlarini ko'zlab, konstitutsiya hamda uning asosida qabul qilingan qonun-qoidalar vakolat berilgan idoralar tomonidan amalga oshirilishligi, jamiyat va davlat hayotning muhim masalalari xalq muhokamasiga taqdim etilishi, respublikada demokratiya umuminsoniy tamoyillarga asoslanishini, ularga ko'ra inson, uning hayoti erkinligi, sha'ni, qadr-qimmat va boshqa daxlsiz huquqlari oliy qadriyat hisoblanishi, O'zbekiston Respublikasida Konstitutsiya va qonunlarning so'zsiz tan olinishi kabi munosabatlar o'z aksini topgan. Shuning uchun ham eng oliy qadriyat inson, uning hayoti, qadr-qimmat to'g'risidagi tamoyil Konstitutsiya darajasida mustahkamlab qo'yilgan. Konstitutsiyamizda fuqarolarimizni nafaqat O'zbekiston hududida, balki uning tashqarisida ham huquqiy himoya qilish va ularga homiylik ko'rsatish, ularning yashash huquqi har bir insonning uzviy huquqi ekanligi, hech kim qonunga asoslanmagan holda hibsga olinishi yoki qamoqda saqlanishi mumkin emasligi, jamiyat va davlat ishlarini boshqarishda bevosita o'z vakillari orqali ishtirok etish huquqiga ega ekanligi, mulkdor bo'lish, mehnat qilish, dam olish, bilim olishligi kafolatlangan.

Konstitutsiyamiz o'zining tub mohiyati falsafasi, g'oyasiga ko'ra yangi hujjat bo'lib, unda jamiki dunyoviy ne'matlar orasida eng ulug'i-inson degan fikr ilgari surildi.

Konstitutsiyamizda davlat iste'molchilarning huquqi ustunligini hisobga olib, iqtisodiy faoliyat, tadbirkorlik va mehnat qilish erkinligini barcha mulk shakllarining teng huquqliligini va huquqiy jihatdan bab-baravar muhofaza etilishini kafolatlaydi.

Konstitutsiya jamiyatimiz hayotining barcha yo'nalishlarini kompleks tartibga solish hamda mamlakatimizni demokratik rivojlantirish yo'lida eng muhim huquqiy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Konstitutsiyaga kiritilgan yangi normalar barcha sohalarni taraqqiy ettirishga, shu jumladan, davlat hokimiyatining yanada samarali tashkil qilinishiga yordam beradi.

O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi 2023-yil 30-aprel kuni o'tkazilgan O'zbekiston Respublikasi referendumida umumxalq ovozi berish orqali qabul qilindi.

Yangi tahrirdagi Konstitutsiyaga 27 ta yangi modda kiritilib, moddalar soni 128 tadan 155 taga oshdi. Konstitutsiyamizning amaldagi 275 ta normasi 434 taga ko'paydi, ya'ni amaldagi Konstitutsiya 65 foizga yangilandi.

O'zbekistonda so'nggi yillarga qadar davlat byudjeti ochiqligi va uning ustidan jamoatchilik nazoratini o'rnatish haqida gap-so'z bo'lishi ham mumkin emas edi. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev amalga oshirgan islohotlar natijasida byudjet ochiqligini ta'minlashga qaratilgan amaliy ishlar qilindi. Bir qator hujjatlar qabul qilindi. Fuqarolar nafaqat davlat byudjeti ustidan nazorat o'rnatmoqda, balki mablag'larni sarflashda ham ishtirok etmoqda.

Yangilangan Konstitutsiyaning 148-moddasida O'zbekiston Respublikasining Davlat byudjetini shakllantirish hamda ijro etish tartib-taomillari ochiqlik va shaffoflik prinsiplari asosida amalga oshirilishi, shuningdek fuqarolar va fuqarolik jamiyati institutlari O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjetining shakllantirilishi hamda ijro etilishi ustidan jamoatchilik nazoratini amalga oshirishi kabi yangi norma bilan huquqiy mustahkamlandi.

Konstitutsiyaga kiritilayotgan ushbu modda odamlar byudjet qanday shakllanishi, qanday sarflanishi ustidan nazorat o'rnatish olishlariga xizmat qiladi. Bu nimasi bilan muhim?

Ko'pchilik odamlarda davlat yoki mahalliy byudjetlar qanday shakllanishi haqida umumiy tasavvur ham yo'q. "Davlatning puli" deb ataladigan ushbu mablag'lar aslida xalqning o'zi to'lagan soliqlar evaziga yig'ilgan pullardir. Tabiiyki, xalq o'z puli qanday va qayerga sarflanayotgani ustidan nazorat qilishga haqqi bor. Kiritilgan ushbu modda aynan mana shu huquqni kafolatlaydi.

Mahallada mavjud bo'lgan muammolarni hal etish bo'yicha ayrim murojaatlarga tegishli mansabdor shaxslar tomonidan "rejaga kiritildi, moliyalashtirish bo'lsa bajaramiz" degan javoblar berilishi hech kimga sir emas. Ushbu javoblarni olgan fuqarolar mahalladagi muammolar yechimini yillab kutib turardi. Shunday holatlarni keskin ravishda oldini olish maqsadida yangi tahrirdagi Konstitutsiyamizga byudjetga oid alohida yangi modda kiritildi. Eng avvalo, davlat byudjetini shakllantirish hamda ijro etish tartib-taomillari ochiqlik va shaffoflik prinsiplari asosida amalga oshirilishi belgilandi. Xususan, Davlat byudjeti va davlat maqsadli jamg'armalari byudjetlari, soliq va byudjet siyosatining asosiy yo'nalishlari loyihalari, Davlat byudjeti va davlat maqsadli

jamg'armalari byudjetlari ijrosi to'g'risidagi hisobotlar, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Hisob palatasining xulosalarini joylashtirishni nazarda tutuvchi "Ochiq byudjet" axborot portali ishga tushirildi.

Ochiq byudjet – bu fuqarolarning turli darajadagi byudjetlar to'g'risida tushunishlari uchun mavjud bo'lgan ma'lumotlarni shakllantirishga qaratilgan davlat siyosati.

Alohida qayd etish joizki, fuqarolarning byudjet jarayonida ishtirok etish tartibi ham paydo bo'ldi. Ya'ni tashabbusli byudjet – aholining tashabbuslarini hisobga olgan holda byudjet mablag'larining muayyan bir qismini sarflash bo'yicha ularning bevosita ishtirokida qarorlar qabul qilish hamda qabul qilingan qarorlarning amalga oshirilishini kuzatish amaliyoti joriy etildi.

Ushbu amaliyot orqali aholi o'zini qiynayotgan muammolar, shu jumladan mahalladagi muammolar (yo'llar, bolalar maydonchalar va boshqa shu kabi muammolarga yechib bo'lib kelmoqda.) byudjetga kiritish va ularni tezlik bilan hal qilish imkoni yaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2020.
2. Davlat tili haqida (yangi tahriri). O'zbekiston Respublikasining Qonuni.– T.: O'zbekiston, 1997.
3. Kadrlar tayyorlash milliy dasturi. – T.: Sharq, 1997.
4. Ta'lim to'g'risida. O'zbekiston Respublikasining Qonuni. – T.: O'zbekiston,
5. Mirziyoev Sh.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: O'zbekiston, 2016.
6. Mirziyoev Sh.M. Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq farovonligining garovi.–T.:O'zbekiston, 2017.

ONA TILINI O'QITISH JARAYONIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH TAMOYILLARI

Xaydarova Xurshidaxon Shukurjonovna
Dang'ara tumani 1-sonli kasb-hunar maktabi,
ona tili va adabiyoti fani o'qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu ilmiy maqolada pedagogik faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan, ya'ni yoshlarning ma'naviy, badiiy va ahloqiy madaniyatini shakllantirishga, ijodiy mahorat, nafosat va badiiy didni o'stirishga, fikr doirasini kengaytirishga, mustaqillik va tashabbuskorlikni tarbiyalash kabi bilimlarni olish muammolarini yoritishga, ona tili darslarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlariga bag'ishlangan. Maqola bo'lajak o'qituvchilarning kommunikativ madaniyatini shakllantirishda so'zning o'rnini va ahamiyati haqida bo'lib samimiylik, ravon nutq va kommunikatsiya ta'lim jarayonini tashkil etishning asosiy bo'g'ini hisoblanadi.

Kalit so'zlar: kommunikatsiya, kommunikativ madaniyat, kommunikativ kompetensiya, nutqiy muloqot, ravon nutq, samimiylik, pedagogik mahorat.

O'qituvchi kasbiy faoliyati davomida nutqidagi so'z qudratini takomillashtirib boradi. U o'zbek tilining boy imkoniyatlaridan unumli foydalanish orqali so'z boyligini go'zal, ravon, ifodali, ta'sirchan bo'lishiga intiladi. Zero, go'zal va ta'sirchan so'zlay bilish ham san'at. Bu san'atdan bebahra bo'lgan o'qituvchining kasbiy mahorati shakllanmaydi. Qaysi fanni o'qitishdan qat'iy nazar, o'qituvchining asosiy quroli so'z boyligidir, u so'z qudrati asosida kommunikativ qobiliyatini namoyish etadi. Pedagogning so'zi va ishi ham bir bo'lishi kerak. So'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazish o'qituvchining madaniy saviyasida va o'qituvchi muloqotida muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki, insonning "aql-zakovati, fikr-tuyg'ulari, bilimi va madaniyat saviyasi, tafakkuri ma'lum darajada so'zda ifoda etiladi."¹

Muomala madaniyatida so'z aqldan kuch, tildan ixtiyor oladi" (Aziz Yunusov). So'z bilan og'zaki ta'sir o'tkazishni amalda o'z pedagogik faoliyatida qo'llovchi o'qituvchi o'z hissiyotlarini, ijodiy ta'sirlanishini boshqarish ko'nikmalariga ega bo'lishi va o'z his-tuyg'ularini faqat ta'lim-tarbiyaviy maqsadni amalga oshirish

---

¹ Til va adabiyot ta'limi (O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligining ilmiy metodik jurnali). 2008 yil 1-son. 3-6 b

uchun ifodalashi hamda o'quvchi qalbini noo'rin so'zlar bilan jarohatlab qo'ymasligi, so'zlarni aniq ifodalashda pedagogik takt normalaridan chiqib ketmasligi lozim. O'qituvchining imo-ishoralari va yuz harakatlari so'z bilan og'zaki ta'sir qilishni kuchaytiradi. Yuz harakatlari va imo-ishoralar nutqda ovozning balandpastligi bilan mos kelishi kerak. Ogohlantiruvchi so'zlar, notiqlik san'ati asosida ta'sir etish, vazifani ijro etishga undovchi buyruqlar, ta'qiqlangan iboralarni ishlatmaslik, hazil orqali fikrini anglatish, o'quvchining erkin mulohazalarini ma'qullash yoki nojo'ya harakatlari uchun ayblash so'zning og'zaki ta'sir etuvchi komponentlaridir.² So'z bilan imo-ishoraning va yuz harakatlarining birligi ma'lum qilinayotgan axborot hajmdorligi va ta'sirchanligini kuchaytirishi lozim. Yangi pedagogik texnologiyalarga bag'ishlangan adabiyotlar va maqolalarda bir qator oqitish usullari haqida soz yuritilmoqda. Bu usullar innovatsion metodlar sifatida taqdim etilmoqda. Shulardan ona tili darslarida bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan qo'llanishi mumkin bolgan ayrim metodlar xususida so'z yuritimiz.

1. Modulli talim texnologiyasi. Bu o'quvchilarda darslik, ilmiy-ommabop va qo'shimcha adabiyotlar bilan mustaqil ishlash ko'nikmalari, ijodiy va mustaqil fikrlashni rivojlantirish maqsadida o'tkaziladi. Modulli ta'lim texnologiyasining o'ziga xos jihati o'rganilayotgan mavzu bo'yicha o'quvchilarning mustaqil va ijodiy ishlariga imkon beradigan modulli dastur tuzishdir.

2. Hamkorlikda o'qitish texnologiyasi, uning asosiy g'oyasi o'quv topshiriqlarini va faqat birgalikda bajarish emas, balki o'quvchilarni hamkorlikda o'qishga orgatadi, ular o'rtasida hamkorlik, o'zaro yordam va fikr almashinishi vujudga keltirish.

3. Muammoli ta'lim texnologiyasi. Muammoli vaziyat yaratish, savollar qo'yish, masalalar va topshiriqlarni taklif qilish, muammoli vaziyatni yechishga qaratilgan muhokamani uyushtirish va xulosalar to'g'riligini tasdiqlashdir.

4. Interfaol metod texnologiyasi. O'quvchilarning ijodkorligiga tayanish, darsda erkin bahs-munozara sharoitini tug'dirish. Buning uchun sinf kichik guruhlarga bo'linadi va dars davomida shu guruhlar bilan ishlanadi.

5. Didaktik oyinlar texnologiyasi. Dars jarayonida turli didaktik o'yinlarni qo'llash va ular orqali darsda jonlanish, faol harakat va qiziqish uyg'otish.

6. Sinov darslari. Yangi pedagogik texnologiya asosida dars o'tish shakllari va usullarini o'zgartirib, ularni xilma-xil qilib, oqituvchi oquvchini oquv jarayonining

---

² Xoliqov- Pedagogik Mahorat - Toshkent «Iqtisod-Moliya» 2011 7. Umumiy psixologiya darslik - F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova Nizomiy nomidagi TDPU. Toshkent – 2010

faol qatnashchisiga aylantiradi. O'qituvchi va o'quvchining hamkorlikdagi faoliyati bu darsni interfaol darsga aylantiradi. O'qitishning yangi interfaol shakllari – ta'lim-tarbiya masalalarini unumli yechishga, o'quvchilarning bilish faoliyatini kuchaytirishga qaratilgan o'quv mashg'ulotlarini takomillashtirish yo'llaridan biri.³ Xorijiy davlatlar tajribasida sinovdan o'tgan bu metod ya'ni interfaol metodga ko'ra darslar bir necha bosqichga bo'linadi: Ular chaqiriq, aqliy hujum, anglash, fikrlash kabi bosqichlardir.

1. Chaqiriq bosqichi. Bu bosqichda o'quvchilarni faollashtirish, mavzuning mazmun – mohiyatiga kirib borish, uni his etish, anglab yetish jarayoniga tayyorlash kabi maqsadlar ko'zda tutiladi. Bunda o'qituvchi tomonidan berilgan savollarga javob berish jarayonida o'quvchilar o'zaro fikr almashadi.

2. Aqliy hujum bosqichi. Bu usul darsning boshlanishida yoki istalgan joyida qo'llanishi mumkin bo'lib, u muamoni o'z g'oyalari, fikrlarini aytish yo'li bilan hal qilishdan iborat. Masalan, o'qituvchi sinf taxtasiga til so'zini yozadi va o'quvchilardan “Ushbu so'z sizlarda qanday tassavvur hosil qildi yoki shu so'zni yana qaday talqin qilsa bo'ladi?” – deb so'raydi. O'qituvchi o'quvchilar tomonidan bildirilgan fikrlarni sinf taxtasiga quyidagi tartibda yozib borishi mumkin: O'quvchilarning fikrlari noto'g'ri deb topilmasligi lozim aksincha, o'qituvchi iloji boricha o'quvchilarga yordam berishi noto'g'ri fikr aytib qo'yishdan cho'chimaslikka da'vat qilishi, oxirida esa bildirilgan fikrlarning har birini o'qituvchi tahlil qilib berishi kerak. Sinf dan tashqari o'qish darslarini tashkil etishda, o'quvchiga o'qiladigan materiallarni bir hafta oldin tavsiya etsa, o'quvchi dam oladigan shanba, yakshanba kunlarida bekor qolmaydi.⁴ Albatta, bunda ota-ona nazorati o'ta muhim.

Har qanday sharoitda o'qituvchi o'quvchilar bilan sinfda uchrashishga maxsus hozirlik ko'rishi lozim. O'qituvchining nutqi darsda hamisha o'quvchilarga qaratilgan bo'ladi. O'qituvchi yangi saboqni tushuntirayotgan, o'quvchining javobini tahlil qilayotgan yoki tanqid qilayotgan bo'lsa ham, uning nutqi hamisha o'zining ichki kuchi, ishonchi, o'zi gapirayotgan narsaga qiziqqanligi bilan ajralib turadi. Fikrning ifodasi o'quvchilar uchun aniq, sodda, tushunarli bo'ladi. O'qituvchining bayoni o'quvchilar fikri va diqqatini maksimal darajada

---

³ B.X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. T-2017

⁴ Zebo Qosimova – Ta'lim texnologiyalari (pedagogik mahorat) o'quv-qo'llanma. Toshkent – 2013

faollashtirishga qaratiladi: o'qituvchi o'quvchilar oldida savollar qo'yib, ularni asta-sekin to'g'ri javob berishga undaydi, o'quvchining diqqatini kuchaytiradi hamda fikrini faollashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Zebo Qosimova – Ta'lim texnologiyalari (pedagogik mahorat) o'quv-qo'llanma. Toshkent – 2013
2. B.X.Xodjayev. Umumiy pedagogika nazariyasi va amaliyoti. T-2017
3. Mirxodjaeva Dilorom Botirovnaning «O'qituvchi kasbiy faoliyatini insonparvarlashtirish o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning omili sifatida»– Pedagogika Magistr akademik darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya
4. Xoliqov- Pedagogik Mahorat - Toshkent «Iqtisod-Moliya» 2011 7. Umumiy psixologiya darslik - F.I.Xaydarov, N.I.Xalilova Nizomiy nomidagi TDPU. Toshkent – 2010
5. Til va adabiyot ta'limi (O'zbekiston Respublikasi Xalq Ta'limi Vazirligining ilmiy metodik jurnali). 2008 yil 1-son. 3-6 b
6. Xalq Ta'limi jurnali 2015 yil 5- son. 36 b
7. Til va adabiyot ta'limi 2019 yil 1- son 16 b

YANGILANGAN KONSTITUTSIYADA YOSHLARGA BERILGAN YANGI IMKONIYATLAR

O'rinova Gulmira Yunusaliyevna

1-son kasb-hunar maktabi huquq fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Bugungi yoshlar kechagi yoshlar emas. Bugungi yoshlarning aqliy rivojlanishi, bilim darajasi juda yuqori. Ular bilim o'lyapti, kitob o'qiyapti, islohotlarimizning kuzatuvchisi emas, balki bevosita ishtirokchisi bo'lishyapti. Yoshlar biror huquqi buzilsa, bee'tibor bo'lmayapti, o'z haq-huquqlarini talab qilayapti. Ularning siyosiy-huquqiy madaniyati kundan-kunga oshib bormoqda. Bu esa ijobiy baholanadi. Shu nuqtai nazardan yoshlarimiz har jabhada faol va tashabbuskor ekanligi quvonarli. Ushbu maqolada ham yangilangan O'zbekistonimizda yangilangan Konstitutsiyamizning yosh avlodga bergan yangi imkoniyatlari haqida aytib o'tilgan.

Kalit so'zlar: shaxsiy daxldorlik, yaxlit tizim, huquqiy madaniyat, siyosiy plyuralizm, yoshlar minbari.

Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratishdan iborat.

*O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning
BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqidan*

Har bir rivojlangan davlatning Konstitutsiyasi o'sha davlatning pasporti deya e'tirof etiladi. Mamlakatimizda joriy yilda o'ta muhim siyosiy tadbirlar muvaffaqiyatli o'tkazilib, umumxalq ovozi bilan yangi tahrirdagi Bosh qomus qabul qilindi. Bu jarayonda aholi, asosan yoshlar orasida Konstitutsiyaviy qonun loyihasini targ'ib-tashviq qilgan vaqtimizda yoshlarning o'zlaridan ko'plab takliflar tushdi. Xususan, loyiha yuzasidan 227 mingdan ortiq takliflar tushgan bo'lsa, ularning 60 foizga yaqini bevosita yoshlar tomonidan berildi. Chunki Konstitutsiyada yoshlar huquqlari o'z ifodasini topdi, ma'lum ma'noda ularning jamiyatdagi o'rnini aks ettiruvchi asosiy qonundir.

Hududlarda yurib, yoshlarimizning fikr va takliflarini o'rgandik. Ular Konstitutsiyaviy qonun loyihasi bo'yicha, uning har bir moddasi bo'yicha o'z

munosabatini, takliflarini berishgani jamiyatda huquqiy madaniyat, siyosiy plyuralizm rivojlanayotganidan darak beradi.

Birgina misol sifatida Qomusimizda alohida bir bob “Oila, bolalar va yoshlar” deb nomlangani alohida e’tiborga molik. Buni tarixiy bob deyish mumkin. Bu bobni taklif qilgan ham aynan yoshlarning o‘zlari. Aslida har bir bob yoshlar uchun, yoshlarning manfaatlari uchun xizmat qiladi. Ushbu bobdagi moddalarda yoshlarning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlari himoya qilinishi, ta’lim-tarbiya olishga oid huquqlari mustahkamlab qo‘yilgani yurtimizda yoshlarga bo‘lgan e’tibordan darak. Qolaversa, yoshlarning so‘zi, fikri, qarashlari Konstitutsiyamizda o‘z ifodasini topgani bugun mamlakatimizda ortga qaytmas darajadagi islohotlarning tadrijiy natijasini ko‘rsatadi.

— Darhaqiqat, Konstitutsiyamizning “Oila, bolalar va yoshlar” deb nomlangan bobi haqida to‘xtaladingiz. Ushbu bobdagi 79-moddaga ko‘ra, davlat yoshlarning shaxsiy, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, madaniy, ekologik huquqlari himoya qilinishini ta’minlaydi, ularning jamiyat va davlat hayotida faol ishtirok etishini rag‘batlantiradi.

— 79-modda haqiqatan yoshlar moddasi deyish mumkin. Chunki yoshlarimizning siyosiy huquqi bo‘ladimi, ekologik, iqtisodiy yoki ta’lim olish kabi ko‘plab huquqlari ayni shu moddada muhrlab qo‘yildi.

Davlatimiz rahbari 2017 yilda BMT Bosh assambleyasining sessiyasida Yoshlar huquqlari bo‘yicha xalqaro konvensiyani qabul qilish tashabbusini ilgari surgan edi. Bu, avvalambor, Prezidentimiz dunyo yoshlarini o‘ylagani hamda O‘zbekiston yoshlarini qo‘llab-quvvatlaganining ifodasi bo‘ldi.

Yoshlar huquqlari Konstitutsiyada alohida moddalarda mustahkamlab qo‘yilgani yurtimiz yoshlari davlat tomonidan himoya qilinishidan dalolat beradi. Yoshlar o‘z huquqlaridan samarali foydalanishmoqda. Masalan, yosh tarbirkorlarni oladigan bo‘lsak, ularning ulushi so‘nggi 7 yilda 3 baravardan 6 baravargacha ko‘paygani va bu raqam yildan-yilga ortayotganini ko‘rishimiz mumkin.

Bundan tashqari, biz ta’lim olyapmiz. Bu bilan bitta huquqimiz ta’minlanyapti. Ertaga oila quramiz — uy-joy olish huquqlarimiz, shu bilan birga, bandlik huquqlarimiz kafolatlanadi. Bugun Oliy Majlis palatalari huzurida Yoshlar parlamenti instituti faoliyat ko‘rsatyapti. Bu bizning siyosiy jarayonlardagi faolligimiz hamda siyosiy-huquqiy madaniyatimiz oshishiga xizmat qiladi. Yoshlar komissiyasi, siyosiy partiyalar fraksiyalari bilan hamkorlikda yoshlarning muammolarini ko‘taryapmiz, qonunchilikka takliflar bera olyapmiz. Bugun

mahalladan boshlab vazirliklargacha yoshlarning huquqlarini ta'minlaydigan yaxlit tizim yaratildi.

Yoshlarning huquqlari Konstitutsiyaviy darajada kafolatlandi. Endi nima masala qoldi desangiz, endi oldimizda Konstitutsiyamizning ijrosini ta'minlash masalasi turibdi. Konstitutsiya kuni faqat bayram emas, bu sarhisob. Ya'ni, yil davomida konstitutsiyaviy huquqlar, inson huquqlarini ta'minlash, inson qadrini yuksaltirish borasidagi ishlarni amalga oshirishimiz lozim. Mazkur jarayonlarda yoshlarning ham faol ishtirok etayotgani, ularning o'z o'rni borligi quvonarli, albatta.

Birgina O'zLiDePni oladigan bo'lsak, bugun 1 million 300 mingdan ortiq a'zolarimizning 60 foizini yoshlar tashkil etadi. Yoshlar partiyalarimizga ishonch bildiriyapti, o'zining muammolari bilan partiyaga murojaat qilyapti. Yoshlar parlamenti va partiyamiz hamkorligida "Yoshlar minbari" degan platforma tashkil qilinib, bu platforma asosida yoshlarning Mamlakatda yoshlarning huquq va manfaatlarini himoya qilish, ularga zarur shart-sharoitlar va imkoniyatlarni yaratib berish borasida mustahkam huquqiy baza yaratilgan va bu tizim zamon talablariga hamohang ravishda takomillashtirib borilmoqda. Xususan, bugungacha parlament tomonidan yoshlarga oid 40 dan ziyod qonun hujjatlari qabul qilingan bo'lib, 30 dan ortiq xaqlaro huquqiy hujjatlar ratifikatsiya qilingan.

Prezident Shavkat Mirziyoyev tomonidan ayni davrda insoniyat tarixidagi eng ko'p yoshlar qatlami bilan yashayotganimizni inobatga olgan holda BMT minbarida Yoshlar huquqlari to'g'risidagi BMT konvensiyasini qabul qilish taklifi ilgari surilgani ham xalqaro hamjamiyat tomonidan iliq qarshilandi. O'zbekiston rahbari bunga asos qilib, bugun dunyo miqyosida yoshlarning soni ikki milliarddan ortib ketgani, xaqlaro terrorizm va ekstremizm shiddat bilan o'sib borayotgan bir paytda yoshlarga himoya zarurligini muhim omillar sifatida asoslab berdi.

Shavkat Mirziyoyevning O'zbekiston Respublikasi Prezidenti sifatida birinchi imzolagan qonun hujjati – 2016-yil 14-sentabrdagi «Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida»gi Qonun ekanida ham ramziy mazmun-mohiyat mujassam. Binobarin, aholisining yarmidan ko'prog'i yoshlardan iborat bo'lgan mamlakatda yoshlarga oid davlat siyosatini izchil amalga oshirish, yosh avlodni har tomonlama yetuk va barkamol, intellektual salohiyatli, o'z qat'iy pozitsiyasiga ega, yurtda amalga oshirilayotgan islohotlarga befarq bo'lmagan, yurtning ertangi munosib kelajagi uchun daxldorlikka tayyor, maqsadga intiluvchan, serg'ayrat, vatanparvar, sadoqatli, komil shaxslar sifatida tarbiyalash O'zbekistonni dunyoning eng

rivojlangan davlatlari safidan o‘rin olishining muhim omili ekanini mamlakat rahbari va hukumat yaxshi anglaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi //O‘n ikkinchi chaqiriq O‘zbekiston Respublikasi Oliy Kengashining o‘n birinchi sessiyasida 1992 yil 8 dekabrda qabul qilingan. – T.: O‘zbekiston, 1992. – 48 b.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi. // “Halq so‘zi” gazetasi, 22 dekabr 2017 yil.
3. Mirziyoyev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat’iy tartib-intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. –T.: “O‘zbekiston”. – 2017.– 102b.
4. Karimov I.A. Barkamol avlod orzusi // Tuzuvchilar: Sh. Qurbonov, H. Saidov, R.Ahliddinov. – T.: Sharq NMAK. 1999. – 148 b.
5. Karimov I.A. Yuksak ma‘naviyat-engilmas kuch. –T.: Ma‘naviyat, 2008, 171 b
6. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni // Bola ma‘naviyatini tarbiyalash /Tuzuvchilar: J.Fozilov, R.Sultonov, H.Saidov. – T.: “Ma‘rifat-Madadkor”, 2000. – 7-19-b.
7. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi //Bola ma‘naviyatini tarbiyalash /Tuzuvchilar: J.Fozilov, R.Sultonov, H.Saidov. – T.: “Ma‘rifat-Madadkor”, 2000. – 20-55-b.
8. Milliy istiqlol g‘oyasi: asosiy tushuncha va tamoyillar. – T.: O‘zbekiston, 2000. – 80 b.
9. Abdurahobov U. Shaxs (Komil inson haqida). – T.: Vatan, 1996. – 20 b.
10. Норқўзиева, Дилрабо Шералиевна. "Таълим тизимида юзага келадиган низолар шахс ижтимоий–психофизиологик меъёрдан оғишининг кўриниши сифатида." *Academic research in educational sciences* 4.ТМА Conference (2023): 537-541.
11. Норқўзиева, Д. "Мақтаб ўқувчилари ўртасида юзага келадиган низоларни олдини олиш–конструктив хулқ самарадорлигининг омили сифатида." *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании* I (2023).
12. Норқўзиева, Д. Ш. "Мақтаб ўқувчиларида ўқув мотивациясини шакллантириш муаммо сифатида." *Academic research in educational sciences* 3.NUU Conference 2 (2022): 851-855.

YOSH AVLODGA TIKUVCHILIK SANOATINI YO'LGA QO'YISH CHORA-TADBIRLARINI O'QITISH

Hamdamova Matluba G'aniyevna

1-son kasb-hunar maktabi maxsus fan o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tikuv sanoatidagi tadbirkorlikda muvaffaqiyatga erishishining asosiy sharti ijodiy yondoshuvlari va imkoniyatlari haqida yozilgan. Tikuv korxonasini ochishdan avval ishlab chiqarish yo'nalishiga qanday e'tibor qaratilishi darkor ekanligi yoritilib o'tilgan.

Kalit so'zlar: dizaynerlik, tovarlar assortimenti, tijorat tuzilmasi, eksklyuziv mahsulotlar, sog'lom raqobat, maishiy xizmatlar, oilaviy korxonalar, tekstil.

Bugungi kunda tikuv sanoatidagi tadbirkorlikda muvaffaqiyatga erishishining asosiy sharti ijodiy yondoshuvdir. Dizaynerlik liboslari saloni, yumshoq qo'g'irchoqlar ishlab chiqarish, maxsus kiyim tayyorlash sexi – xullas, imkoniyatlarni faqat tasavvur olamigina cheklashi mumkin. Tikuv korxonasini ochishdan avval ishlab chiqarish yo'nalishiga aniqlik kiritib olish darkor:

- liboslar – maishiy, maxsus, kundalik, bolalar uchun, kattalar uchun;
- matoli o'yinchoqlar;
- uy uchun tekstil mahsulotlari;
- boshqa aksessuarlar.

So'ngra ishlab chiqarish xajmi rejalashtiriladi, shu tanlangan raqam biznesga kiritiladigan mablag' miqdori, bino katta-kichikligi va ishchilar sonini belgilab beradi. Ish yo'nalishini tanlagandan keyin tijorat tuzilmasi MChJ, YaTT yoki oilaviy korxonalar tarzida ro'yxatdan o'tkaziladi.

Biznes turi qanday tanlanadi? Kichik korxonalar uchun ishlab chiqarishning o'rtacha xajmi kuniga – 25–50 ta mahsulotni tashkil etadi. Kichik xajmdagi tikuv biznesi kapitali cheklangan hamda eksklyuziv mahsulotlarni bozordagi o'rtacha mahsulotlar narxidan biroz balandroq bahoda sotish niyatidagilarga to'g'ri keladi. Kuniga 150–200 ta mahsulot tikuvchi kattaroq sex mahsulotlarning ulgurji sotilishi hisobiga tezroq foydaga kiradi. Sex ochishdan oldin bozorni, haridorlarning ta'bini va cho'ntagini yaxshilab o'rganib chiqish zarur qilmaydi. Bozorda haridorlar siz ishlab chiqarishni mo'ljallayotgan tovarni taxminan qanchadan harid qilishini surishtiring. O'z resurslaringiz va haridorlarning talablaridan kelib chiqqan holda tovarlar assortimentini kengaytirib borasiz.

Xonadonda tikuvchilik atelyesini tashkil etish ancha oson. Buning uchun zamonaviy tikuv uskunalari olish va asosan reklamaga urg'u berish darkor. Flayerlar tarqatish, sayt yoki ijtimoiy tarmoqlarda mahsulotlarni targ'ib qilish yaxshi yordam berishi mumkin. Kichik atelye garchi qisqa fursat ichida o'zini qoplasa-da,

katta daromad keltirmaydi. Bunday holatda daromadni oshirish uchun yuqori narxlar bo'yicha eksklyuziv liboslarni ishlab chiqarishga e'tibor qaratish joiz.

Tikuv korxonasi texnologiyalari. Tikuv mahsulotlarini ishlab chiqarish jarayoni quyidagi bosqichlardan iborat:

- modelni loyihalashtirish;
- modelni konstruktsiyalar va matoga ko'chirish;
- matoni bichish;
- tikish, ishlov berish, bezash.

Modellashtirish bilan modelyer shug'ullanadi. U bo'lg'usi mahsulotning eskizini yaratadi, rangini, mato turini tanlaydi. Konstruktor eskizni chizmaga tushirib, detallar xajmi va material o'lchovini hisoblaydi. Andoza va texnik hujjatlashtirishni ham u amalga oshiradi. Atel'ye yoki kichikroq tikuv sexida model'yer va konstruktor ishini bichiqchi bajaradi – mijoz bilan muloqot qiladi, o'lchamlarni oladi, detallarni bichadi. So'ngra tayyor holatga keltirib tikish uchun tikuvchilarga topshiradi.

Binoga qo'yiladigan talablar. Yuqorida aytganimizdek, sex joylashadigan maydon ishlab chiqariladigan tovarlarning soniga bog'liq. Masalan, kuniga 100ta tovar ishlab chiqarish uchun 60–70 kv.m. maydon zarur. Binoni ijaraga olishdan avval yong'in va sanitariya nazorat organlari vakillarini chaqirib, faoliyat yuritishga ruxsat olish kerak. Bino yong'in xavfsizligi normalariga javob berishi uchun uni yong'in signalizatsiyasi, avariya chiqishi va o'to'chirgich bilan jihozlash darkor.

Uskunalar. Bino ijarasi bilan bog'liq muammolar o'z yechimini topganidan keyin uskunalar ro'yxatini tuzish kerak:

- tikuv mashinasi;
- overlak;
- matoni bichish uchun mashina;
- maishiy dazmol;
- bug' generatori;
- bichish uchun qaychi;
- tugma solish apparati;
- stollar va stellajlar, manekenlar;
- boshqa harajhatlar – ip, tikuvchilik qaychilari, bo'r va boshqalar.

Zarur xodimlari. Tikuv biznesi muvaffaqiyatining yana bir kaliti – xodimlar malakasi. Kichik ishlab chiqarishni yo'lga qo'yishda:

- 1-2 nafar bichg'ich;
- 2-3 nafar tikuvchi;
- farrosh;
- buyurtmalar qabul qiluvchi kerak bo'ladi.

Keyinchalik modelerlar, dizaynerlar, tor doirada ixtisoslashgan tikuvchilarni ishga qabul qilish mumkin.

Muhim maslahatlar.

•Mato ishlab chiqaruvchilar bazasini o'rganing. Agar mato ishlab chiqaruvchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri aloqa o'rnatangiz, chiqimlarni sezilarli ravishda kamaytirishga erisha olasiz.

•Qanday mahsulotga talab katta bo'lishini aniqlash uchun birvarakayiga bir nechta yo'nalishda ish boshlang. Oqshom liboslari, matolardan suvenirilar, maxsus kiyim-bosh, turli aksessualar chiqarishga urinib ko'ring.

•Tovarlarning ilk partiyasini bozorgan chiqargandan keyin talabni yana bir bor o'rganib chiqing. Shundan kelib chiqish asosiy yo'nalishni qanday tovarlar egallashi bo'yicha qaror qabul qilsangiz bo'ladi.

•Bozordagi talab bo'yicha ham, taklif bo'yicha ham aniq tasavvurga ega bo'lishingiz talab etiladi. Raqobatchilar do'konlariga kiring: ular qanday mahsulotlar ishlab chiqarishmoqda va narxlari qanday? Ammo raqiblarning g'oyalarini o'g'irlamang, haridorlarni jalb etish uchun o'z yondoshuvingizni, mahsulotlaringizning o'ziga xos jihatini o'ylab toping.

Vaqt chaqalarni pulga aylantiradi, pullarni esa boylikka. Biznes yo'lga qo'yilmasidan "tagiga olib" ketmasligi uchun uning o'z-o'zini qoplash muddatini taxminan hisoblab chiqing. Bunda harajatlar va daromadlar hisobidan kelib chiqish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Kamilova X.X. Xamrayeva N.K. «Tikuv buyumlarini konstruksiyalash». Darslik. – T.: «Cho'lpon », 2011 y. – 400 b
2. Kamilova X.X. Xamrayeva N.Tikuv buyumlarini konstruksiyalashDarslik. – "Moliya", 2003 y. – 350 b.
3. Янчевская Е.А. Аюollar ust- kiyimlarini konstruksiyalash T.: «O'qituvchi 1998 yil. – 320 b
4. Коблякова Е.Б. Конструирование одежды с элементами САПР. Учебник.- М., «Легпромбытиздат», 1988 г. – 464 chhttp://fayllar
5. Норқўзиева, Дилрабо Шералиевна. "Таълим тизимида юзага келадиган низолар шахс ижтимоий–психофизиологик меъёрдан оғишининг кўриниши сифатида." *Academic research in educational sciences* 4.ТМА Conference (2023): 537-541.
6. Норқўзиева, Д. "Мақтаб ўқувчилари ўртасида юзага келадиган низоларни олдини олиш–конструктив хулқ самарадорлигининг омили сифатида." *Журнал Педагогика и психологии в современном образовании I* (2023).
7. Норқўзиева, Д. Ш. "Мақтаб ўқувчиларида ўқув мотивациясини шакллантириш муаммо сифатида." *Academic research in educational sciences* 3.NUU Conference 2 (2022): 851-855.

INTERNETNI KELAJAKDA NIMA KUTMOQDA?

Kuziyeva Zebo Kudratovna
BuxMTI Akademik litsey, o'qituvchi

Annotatsiya

Ushbu maqolada internet kelajakda qay darajada o'zgarishi mumkinligi haqidagi taxminlar keltirilgan, ayni paytda uning foydalanish chegaralari va maqsadlari haqida bayon qilingan.

Kalit so'zlar: Protokol, "On - line", Web – blog, blogger.

«Internet, yaratilish tarixi, tuzilishi, xavfsizlik masalalari» qo'lanmasining kirish qismida "Inson aql – idrokining bemisl ixtirolari bo'lmish pochta, telefon, radio, televideniye, tekeks, faks, yuali aloqa va Internet mo'jizalaridan so'ng bu boradagi ixtirolar va kashfiyotlar nihoyasiga etgandek! Axir, birgina uyali telefon mo'jizalari ozmuncha ta'rif va tavsifga loyiqmi?! Buni qarangi, aql – idrok imkoniyatlarining cheki yoq, agar har bir ixtiro yoki kashfiyot uchun yillar, hatto asrlar kerak bo'lgan bo'lsa, endilikda bu oraliq muddat nihoyat qisqarib bormoqda. Bugungi inson tezlikka, shiddatga mahkum. Demak, bir yangilik to'la – to'kis o'zlashib, odamlar hayotiga singib ulgurmay, navbatdagisi real voqelikka aylanmoqda" – deb yozilgan.

O'ylanib qolasan kishi, bu vaqt ichida bizni yana qanday o'zgarishlar kutmoqda. Bundan buyon Internet qay tarzda rivojlanadi, yana qanday yangi xizmatlar paydo bo'ladi degan savollar o'rtaga chiqadi.

Hisoblash tizimlari bo'yicha mutaxassis, Internetning nashriyotchilaridan biri Vinton Grey Syorf (1943 yi AQSH ning Konektikut shtati, Nyu – Heyven shaxrida tavallud topgan) XX asrning muhim yaratuvchisi sifatida kelgusida bizlarni nima kutayotgani haqida quyidagicha o'rtoqlashgan: "Yaqinda Internet atalmish dunyo tarmog'i "muzlab"qoladi, sababi, tizimda manzillar uchun joy asta – sekin tugab boryapti. Tizimda atigi 4,3 mlrd kompyuterga joy qolgan, ya'ni huddi shuncha kompyuter internetga ulanishi mumkin. Shundan so'ng u to'ladi, xuddi ATS tarmog'ida raqamlar qolmagani kabi. Tarmoq faoliyati to'xtab qolmaydi yoki buzilmaydi, u shunchaki o'sishdan to'xtaydi. Bu jarayon 2012 yilgacha amalga oshadi. Lekin bu hal etiladigan masala – bugungi kunga kelib bu masalaning echimini qidirib, yanada kengroq manzilda joy izlashga harakat qilyapmiz. Buni yoli quyidagicha: 1996 yilda tashkil etilgan IPv6 protokoli o'z ichiga 340 trillion electron

manzilni sig'ira oldi. Bu juda ko'p! Bugungi muammo barcha provayderlarni eski manzildagi joyi tugamasidan, avval yangi tizimni joriy etishga majbur qilishdadir.

2050 yilga kelib Internet qay ko'rinishda bo'ladi? Shuni aytish mumkinki, Internet tarmoqlari ko'payib ketadi. Butun sayyoramiz "On - line" rejimida bo'ladi. U paytga borib, sayyoralararo Internet tarmog'i vujudga keladi. 2010 yilning so'ngida kelib, sun'iy yo'ldoshlar kometalarning oldiga yuborilganda, ushbu tarmoq amalda bo'ladi. Uzoq koinotdagi samo jismlari bilan bog'lanish yuzasidan tajribalar o'tkazamiz. Agar sinov muvaffaqiyatli o'tsa, u holda sayyoralararo aloqa tizimining tamal toshini quyishimiz mumkin! Shunday bo'lgan taqdirda, bir necha 10 yillardan keyin uyali telefoningizdan Marsga xabar yo'llash imkoniyatiga ega bo'lasiz. Yaqin o'n yilliklar ichida koinotda ko'plab yangi asbob va uskunalar ishga tushirilmoqda. Avval u yerga robotlar jo'natiladi, so'ng esa insonlar ham borishi mumkin bo'ladi. Ana o'sha paytda, ular bilan aloqa o'rnatish zarurati paydo bo'ladi. Hozirda, tarmoqni Quyosh tizimida ish yuritishiga yordam beradigan asos – bir necha protokollar ishlab chiqmoqdamiz. Ular asosida yangi tizim tarmog'i vujudga keladi".

Ushby bashoratlar Internet tizimining kelajagi borasida bo'lsa, Internet – jurnalistikasi sohasida ancha ommalashib ketgan, blog – jurnalistikasi avj olib bormoqda. Bugun Web blog – "Tarmoqdagi kundaliklar" da xalq o'z axborotlarini, fikr mulohazalarini, sharh va munosabatlarni bildirib kelmoqda. Blog – muhitida istalgan mavzudagi mulohazalarni topish, o'qish, tomosha qilish va har biriga munosabat bildirish mumkin. Ularning inter – faollik darajasi juda yuqori bo'lib, shu xususiyat tufayli tadqiqotchilar bloglardagi jarayonlarni "fuqarolik" yoki "xalq jurnalistikasi" seb nomlashmoqda. Bu albatta odatiy jurnalistikaga nisbatan aytilgan gap. Biz yuqorida keltirib o'tganimizdek, bu yerda ham axborot bilan ishlash, uning yaratuvchilari va iste'molchilari o'rtasidagi munosabat tamoman o'zgarib bormoqda. Ammo, inobatga olinishi kerak bo'lgan jihatlari ham bor. Dastavval shaxsiy manfaatlar yo'lida yaratilgan bloglar tobora ijtimoiy va tijoriy ahamiyat kassb etib bormoqda.

Internet rivojlangani va tobora keng tarqalgani oqibatida blog yurituvchilar vaqt, masofa, hudud va chegaralardan holi ravishda ijtimoiy tarmoqlarga birlashmoqdalar, dolzarb mavzularyuzasidan fikr almashib, dunyo e'tiborini o'zlariga qaratmoqdalar. Tijorat tashkilotlari butun marketing sohasini Internet – texnologiyalari va ijtimoiy tarmoqlarsiz yuritib bo'lmasligini takror va takror ta'kidlab, reklama, ommaviy aloqalar, marketing borasidagi siyosatlarini Internet foydalanuvchilari tomon yo'naltirmoqdalar. Qolaversa, ko'pgina davlatlarning

rahbarlari, ommaviy axborot vositalari shiddatli axboriy “janglarda” o’z etakchiligini yo’qotmaslik uchun bloglardan samarali vosita sifatida foydalanishga intilmoqda.

Kuzatuv natijalariga ko’ra blog yurituvchi va ulardagi muhokalarda ishtirok etuvchilarning o’rtacha yoshi 18-45 yosh ekan. Mamlakatimiz miqiyosida yondashadigan bo’lsak, bu aholining salmoqli qismini tashkil etishini anglaymiz.

Demak, kelajak avlod qaysi vositalar orqali axborot olishi va almashinishini oldindan anglagan holda, mazkur yo’nalishni e’tiborimizdan chetda qoldirmasligimiz, uni tadqiq etishimiz, o’rganishimiz taqozo etadi.

REFERENCES:

1. Sh. T. Kudratxo’jayev “Internet va axborot: xizmatlar, foydalanish asoslari. Toshkent -2017 O’quv qo’llanma.
2. Sh. T. Kudratxo’jayev “Internet jurnalistika va an’anaviy ommaviy axborot vositalari: kelajak kim tomonda // ”O’zMU xabarlarlari 5-son 2010 yil . Toshkent – “Universitet”.
3. Sh. T.Kudratxo’jayev “Internet va axborot: xizmatlar, foydalanish asoslari. Toshkent -2017 O’quv qo’llanma.

ОСНОВЫ РАБОТЫ В ПРОГРАММЕ MATHCAD И ИНТЕРФЕЙС ПРОГРАММЫ

Кузиева Зебо Кудратовна

Академический лицей при БИТИ, учитель

АННОТАЦИЯ

В этой статье описаны общие возможности программы **Mathcad** которая предназначена для решения и обработки разнообразных математических задач и уравнений и для достижения результатов на компьютере. Также описан интерфейс программы.

Ключевые слова: *Интерактивная система, компоненты, вычислительный процессор, ярлык, интерфейс пользователя.*

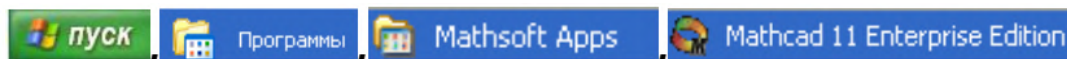
Mathcad – это многофункциональная интерактивная вычислительная система для аналитического и численного решения разнообразных математических задач и документирования результатов работы. Она включает следующие функциональные компоненты.

Компоненты Mathcad

1. **Текстовый редактор** для ввода и редактирования текста и формул.
2. **Вычислительный процессор** для быстрых расчетов согласно введенным формулам.
3. **Символьный процессор** для символьных вычислений и получения аналитического результата.
4. **Редактор графиков** для построения двумерных и трехмерных графиков различных типов.
5. **Основные и математические панели инструментов.**

Запуск Mathcad

1 способ:

2 способ: с помощью ярлыка рабочего стола Windows.

Завершение работы с программой Mathcad.

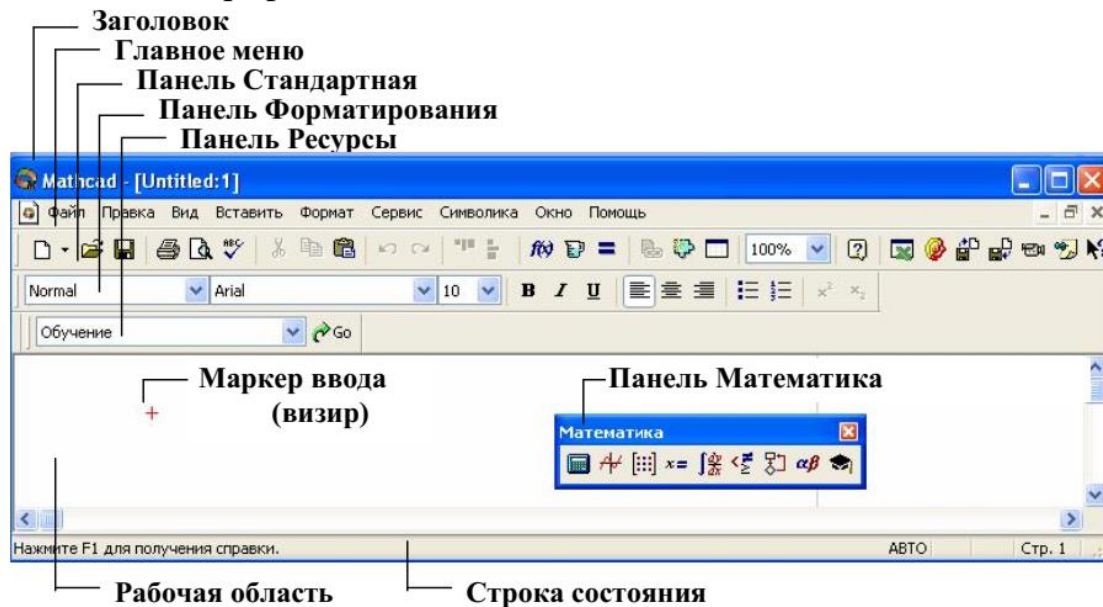

1 способ: При помощи команды Файл, Закреть.

2 способ: Нажатием кнопки закрытия окна документа

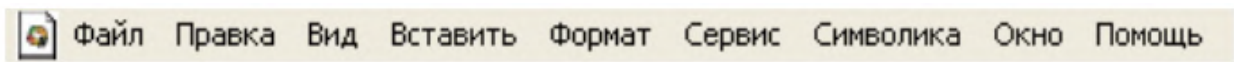
Интерфейс пользователя

После установки и запуска Mathcad 11 на экране компьютера появляется окно приложения с чистым рабочим листом с именем **Untitled (Без названия): N** (N – порядковый номер документа). Большую часть окна Mathcad занимает рабочая область, в которую пользователь вводит математические выражения, текстовые поля или графики.

Главное меню

Главное меню – это набор пунктов, расположенный во второй строке окна приложения, для вызова падающих меню с перечнем команд. Выбор нужной команды осуществляется с помощью ЦЛКМ по названию пункта главного меню.

Файл (File)	Команды, связанные с созданием (Создать), открытием (Открыть), сохранением (Сохранить Как), пересылкой по элек тронной почте (Отправить) и распечаткой файлов (Печать).
Правка (Edit)	Команды, относящиеся к правке документа: копирование (Копировать), вставка (Вставить), удаление фрагментов (Удалить) и т. п.
Вид (View)	Команды, управляющие внешним видом документа в окне редактора Mathcad: показать или скрыть панели

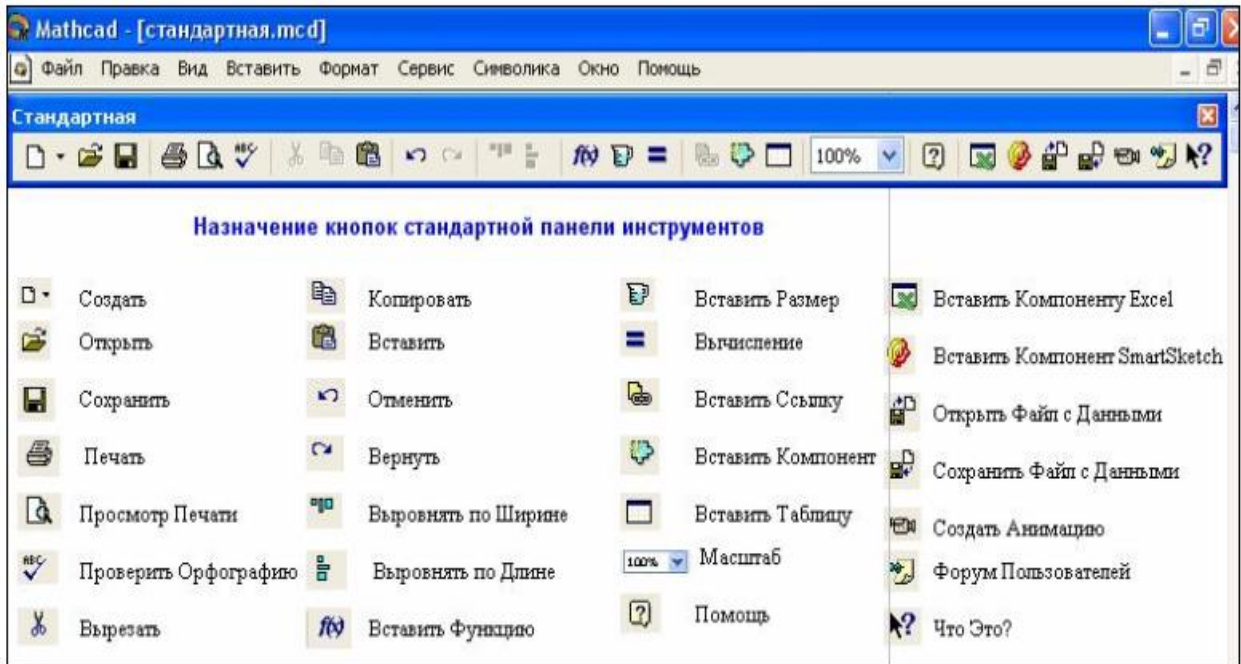
	(Панели инструментов), линейку (Линейка), границы регионов (Об ласти) и изменить колонтитулы (Колонтитулы).
Вставить (Insert)	Команды вставки различных объектов в документы: графика (График), матрицы (Матрица...), встроенной функции (Функция...), единицы измерения размерной величины (Единица Измерения...), текстовой (Текстовая область) и математической (Математическая область) областей, объекта (Объект...), ссылки на другой документ (Связь...), гиперссылки (Ссылка...), элементов управления (ЭлементУправления).
Формат (Format)	Команды форматирования текста, формул и графиков.
Сервис (Tools)	Команды управления вычислительным процессом и дополнительными возможностями
Символика (Symbolics)	Команды символьных вычислений.
Окно (Window)	Команды управления расположением окон с различными документами на экране.
Help (Помощь)	Команды вызова справочной информации, сведений о версии программы, а также доступа к ресурсам и электронным книгам.

Панели инструментов

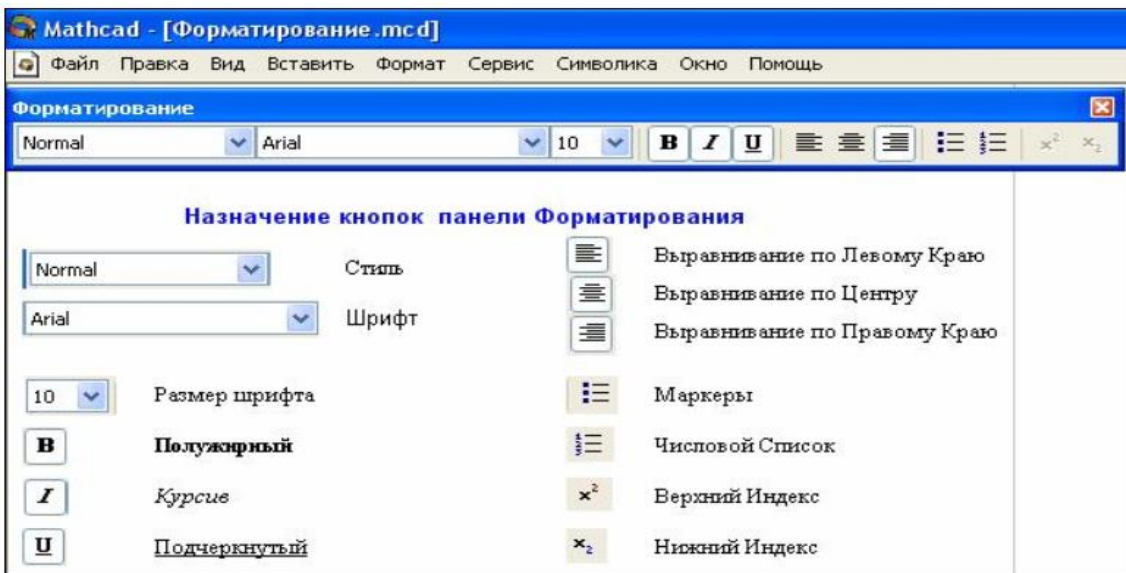
Панели инструментов служат для быстрого (за один ЩЛКМ) выполнения наиболее часто применяемых команд. Основные панели инструментов располагаются в окне Mathcad под строкой главного меню. Вызвать любую панель на экран или скрыть ее можно с помощью команды **Панели инструментов (Toolbars)** из меню **Вид (View)**. При наведении указателя мыши на кнопку, рядом с кнопкой, появляется *всплывающая подсказка*, поясняющая назначение кнопки.

Основные панели инструментов

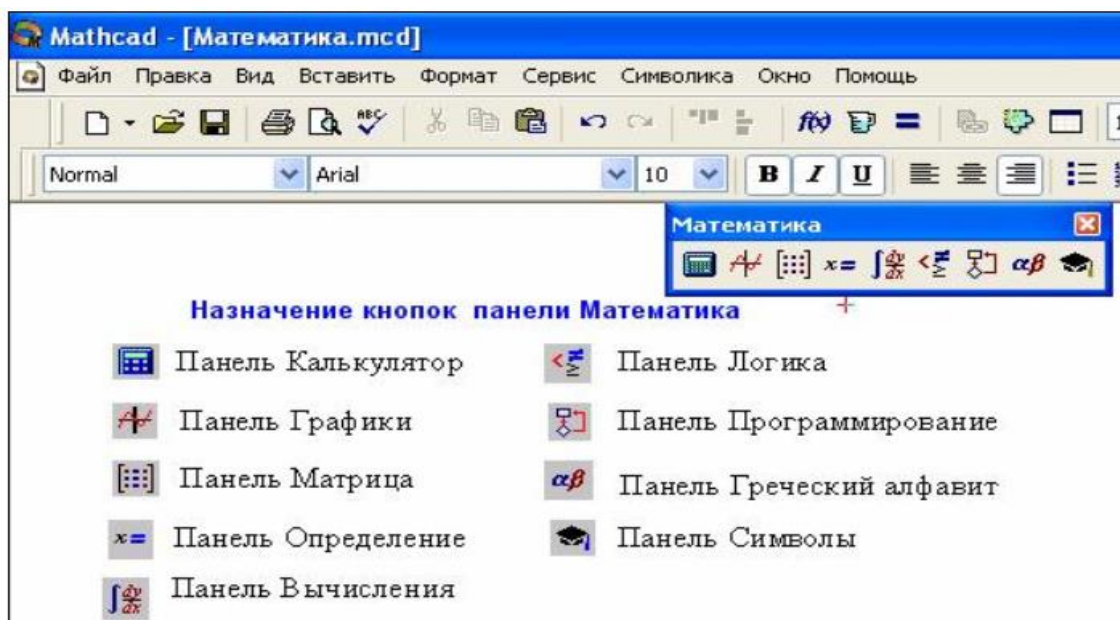
1. Стандартная (Standard) – служит для выполнения операций с файлами, вставки объектов и получения доступа к справке.

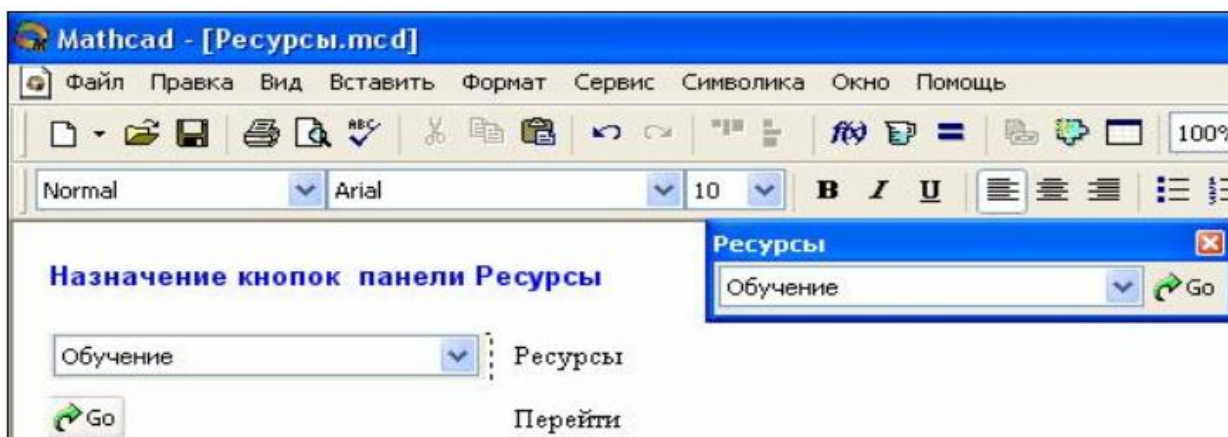
2. **Форматирование (Formatting)** – служит для форматирования текста и формул.

3. **Математика (Math)** – служит для вызова на экран девяти математических панелей, с помощью которых происходит вставка математических символов и операторов в документы.

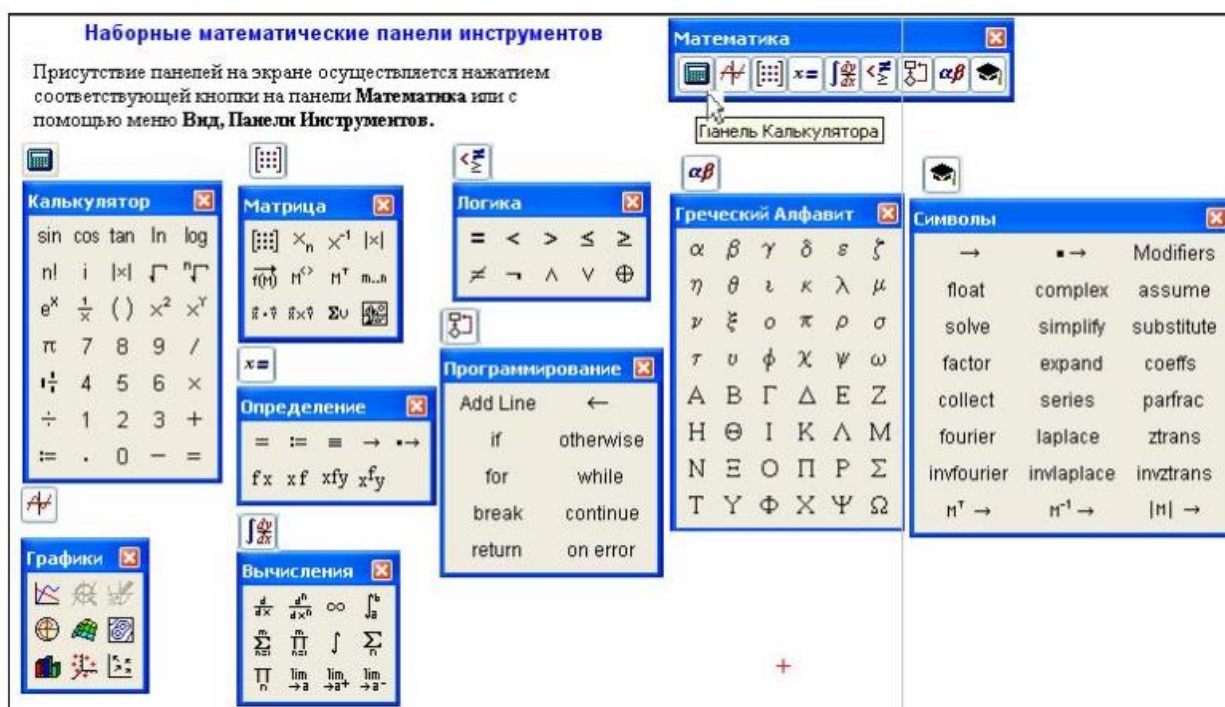

4.Ресурсы (Resources) – служит для вызова ресурсов Mathcad (примеров, справок и т. п.).

Работа с документами.

Документ Mathcad состоит из отдельных областей (блоков) прямоугольной формы: текстовых, математических, графических и т. п. **Порядок вычислений в Mathcad** – слева направо и сверху вниз. По умолчанию границы областей не видны, так фон созданных областей и всего окна белый. Блоки не должны взаимно перекрываться.

Используя программу с универсальной математической системой Mathcad можно наработать исходные навыки работы с системой и практиковать проведения массовых математических расчетов, как в аналитическом, так и в численном виде. Статья содержит основы работы с системой Mathcad, при помощи этой программы можно выполнять задания для расчетно-графической работ, посвященных решению задач физики и механики. Для студентов инженерных специальностей, аспирантов и научных сотрудников, осуществляющих математическую обработку данных на компьютере.

REFERENCES:

1. Самоучитель работы с универсальной математической системой Mathcad / Сост. С. И. Калмыкова, Волгогр. гос. с.-х. акад. - Волгоград, 2006. - С. 72.

РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ХАЁТИМИЗДАГИ УРНИ ВА ИМКОНИАТЛАРИ

Кузиева Зебо Кудратовна
Бухоро МТИ Академик лицей, Укитувчи

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада рақамли технологиялар ҳаётимиздаги қўллаб-қўллаш соҳаларда қўлланилиши, республикамиз иқтисодий яхшилаш ва юқори даражага кўтариш имконини берувчи омил сифатида кўриб чиқилган.

Калит сўзлар: рақамли иқтисодий, тенденция, электрон коммерция, электрон савдо, электрон аукцион, электрон каталоглар.

Бугунги кунда рақамли ахборот технологиялари билиш ва улардан имкон қадар кенг фойдаланиш, мамлакат тараққиётга эришишнинг муҳим шартларидан биридир. Рақамли технологиялар нафақат давлат ва жамият бошқарувини такомиллаштиради, балки ижтимоий соҳада жамиятимизга иш жараёнида катта қўлайликлар яратади.

Бундан ташқари рақамли технологиялар иқтисодий ўсишни таъминлайди.

Масалан:- маҳсулот ишлаб чиқариш сифати ва сонини оширади;

- хизмат курсатиш турини оширади ва сифатини яхшилади;

- ортиқча харажатларни камайтиради;

- коррупцияон харажатларни олдини олади.

Савдо соҳасидаги АКТ хизматларидан, интернет хизматларидан фойдаланиш савдо операцияларидаги харажатларни кескин камайишига, экспорт-импорт операцияларини соддалаштиришга олиб келади ва булар қўйидаги кўринишда бўлади:

Электрон аукционлар, савдо шаҳобчалари, интернет биржа, товар ва хизматлар каталоглари, электрон рақамли банклар, электрон тижорат, мобил телефонлар ёрдамида савдо юритиш, электрон почталар, электрон маркетинг ва бошқалар. Бу ерда электрон банклар миқдорларга ҳисоб-рақамларини очишга ва турли ҳил молиявий операцияларни Web сайтлар ёрдамида бажаришга имкон беради.

Электрон савдо - бу виртуал иқтисодий муҳит бўлиб, интернет технологиялари ёрдамида электрон тўловларни амалга оширади. Электрон бизнес кўринишлари: масофавий ўқитиш (e-education) тармоқ (сетевые)

кутубхоналари хизмати, тиббий хизматларини, маслахатларни интернет орқали бериш (e-health), интернет-лизинг. Электрон бизнес жараёнида виртуал магазинлар кунига 24 соат ишлайдилар ва харидор учун зарур маълумотларни бир дақиқа ичида тайёрлаб беради. Электрон савдода сотувчилар ва харидорлар интернет технологиялари ёрдамида учрашадилар ва келишув шартномаларини тузадилар. “Рақамли дунё”да ижтимоий ва иқтисодий муносабатлар, компания ва фирмалар ўртасидаги савдо муносабатлар рақамли банкларнинг асосий фаолиятига айланади. Рақамли банклар ижтимоий тармоқлар орқали мижозлар билан “учрашади” ва мижознинг қизиқтирган саволларига атрофлича жавоб беради, уларга хилма-хил хизматларни таклиф қилади, мақсадли кредитларни кичик фоизларда таклиф қилади. Ҳар қандай чекловлар йўқ бўлади. Рақамли банкларда мурожаат марказлари, банкоматлар, онлайн ва мобил банк хизматлари ишлаб турибди.

Ҳозирги вақтга келиб корхоналар, компаниялар ва банклар хўжалик фаолиятини акс эттирувчи зарур маълумотларни файлларга киритиб электрон архивларда сақлашмоқдалар. Бу жуда қулай, ишончли ва хавфсиз, узоқ даврга маълумотларни дахлсизлигини сақлаб туради.

2020 йилда Жаҳонда булаётган воқеа –ходисалар (пандемия шароитини инобатга олсак) купгина соҳаларда ишни онлайн шаклда амалга оширишни, бажарилаётган ишлар натижасини видеоконференциялар орқали таҳлил қилиш заруратини тугдирди ва бунга эришди. Хусусан таълим соҳасида дарслар онлайн шаклда утилди, уйга вазифалар телеграмм каналлар орқали қабул қилиниб, укувчилар узлаштирилиши кузатиб борилди.

Республикамизда булаётган катта - кичик мажлислар, конференциялар ва бошқа купгина тадбирлар видеоконференция курунишда олиб борилиши ҳам бунга яққол мисол була олади.

Президентнинг 2018 йил 19 февралдаги “Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони қабул қилиниши ҳам соҳани жадал ривожлантиришни мақсад қилиб олинганлигини ифодалайди.

Рақамли иқтисодиёт маҳсулотлари:

- электрон коммерция (биржа, савдо маконлари);
- электрон бизнес (электрон кўрсаткич, электрон почта, электрон ўқитиш таълим);
- электрон банкинг (электрон тўловлар, электрон почта, интернет савдолар);

- электрон савдо (товар ва хизматларни масофавий сотиш, интернет магазинлар).

Ҳозирги даврда цивилизация ривожланишининг бош тенденцияларидан бири - шаҳарларда истиқомат қилувчи аҳолининг кўпайиши ва шаҳар асосий иқтисодий драйверларга айланиб келиши. Табиийки, шу нуқтаи назардан шаҳарларда истиқомат қилувчи аҳоли учун зарур бўлган шароитлар яратилиши муҳим вазифадир. Ва шу тарзда рақамли технологиялар катта кўмак беради.

Аҳолининг кўпайиши табиий ресурсларнинг кўп истеъмолига олиб келиши ҳеч кимга сир эмас. Бу соҳада чекка туманларда, кишлоқ ҳудудларида электр энергияси таъминланиши яхшиланиши учун янгидан янги электр станциялари куриб битказилмоқда. Кўпгина корхона ва муассалар давлат томонидан куллаб қувватланиб, муқобил электр манбаи булган Solar кўёш панеллари урнатилиб ишга туширилмоқда.

Аграр соҳада ҳам сув ресурсларимизни иқтисод қилишга қаратилган чора тадбирлар ишлаб чиқилмоқда, ҳамда рақамли технологияларга асосланган томчилаб сугориш технологиялари кундан кунга кўпроқ фермер хужалиқларида кулланилмоқда. Бундан ора тадбирлар ҳам албата бир кун келиб уз самарасини намоён қилади ва кўрсатиётганимизга уз хиссасини қўшади.

Рақамли технологиялар шаҳарларни бошқариш тизимини янги босқичга кўтарди: нафақат вақт ва маблағларни кескин сарфлайди, шу билан бирга кенг аҳолини жамғаришга имкон яратади. Сўнгги йилларда дунёда “Рақамли шаҳар” консенцияси оммалашмоқда - ўта замонавий, янги қиёфага эга шаҳар.

Барча соҳаларнинг ривожланишида узокни кўзлаб юритилган иқтисод ётади. Рақамли технологияларни иқтисодга тадбиқ қилиш бутун бошли тизимнинг барқарор ишлашини таъминлайди. Рақамли иқтисодиёт бу рақамли технологияларга асосланган иқтисодий фаолият бўлиб, иқтисодиёт тармоқларида рақамли технологияларни ривожлантириш ҳисобига меҳнат унумдорлиги ва маҳсулотнинг рақобатбардошлигига, ишлаб чиқариш харажатларини пасайиши, янги иш ўринлари яратилишига олиб келади. Қарерда “Рақамли иқтисодиёт” ва “Электрон ҳукумат”га ўтилган бўлса, одамларнинг оғири енгил бўлаётгани, давлатнинг катта-катта сарф-харажатлари тежалаётгани, коррупциянинг олди олинаётгани яққол намоён бўлмоқда.

REFERENCES:

1. Ш.М.Мирзиёев. “Мамлакатимизни 2016 йили жтимоий-иқтисодий ривожлантиришнинг асосий яқунлари ва 2017 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишлари”га бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг кенгайтирилган мажлисидаги маърузаси. “Ишонч” газетаси 2017 й. 17 январь. №7-8(3825).
2. Теоритическая экономика: реальность, виртуальность мифотворчество. Москва. М.Г.У. 2009.
3. China’s Digital Economy a Leading Global Force. MGI Discussion Paper, August, 2017 б.Электронная экономика. М. 2017, авторский коллектив.

ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING INSON PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI VA TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDAGI AHAMIYATI

Qoylibaeva Ariwxan Esenbay qizi
Kegayli xizmat ko'rsatish texnikumi
Bolalar psixologiyasi fani o'qituvchisi
kojlybaevaaryuhan@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada kun sayin rivojlangan yangi texnologiyalarning inson psixologiyasiga ta'siri, texnologiyaning ijobiy va sa'lbiy taraflari, kelajagimiz bo'lgan yosh avlodlarga, ta'lim jarayoniga ta'siri yoritilgan. Texnologiyalarni o'rinli maqsad yo'lida foydalanishni o'quvchilarga, talabalarga tushintirish ishlarini olib borish tasvirlangan. Texnologiyalarni ta'lim jarayoniga tadbiiq etishda, yangi marralarni zavt etishda har bir yosh avlodga motivatsiya berish usullari, ularni ilm-fanga to'g'ri yo'naltirish haqida keng muhokamalar o'rin olgan.

Kalit so'zlar: Pedagogika va psixologiya, zamonaviy texnologiyalar, talim texnologiyalari, shaxs, giperaktivlik, gipoaktivlik, addiktivlik, adekvat xulq, delikvent xulq-atvor, motiv, agressivlik, stress, intellekt, ong, ong osti, asab tizimi, neyronlar, temperament, sangvinik tip, flegmatik tip, melanxolik tip, IQ daraja, suidsid.

Respublikamizda ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy-ta'lim yo'nalishlari tez su'ratlarda progressiv yo'nalishda qadam tashlamoqda. Bu yo'lda rivojlanishimiz uchun texnologiyalarning o'rni juda tengsizdir. Texnologiya-deganimizda hayolimizga nimalar keladi? Bir kichik zarra bo'lsada yangi kashf etilgan, inson hayotida o'rni, foydasi katta bo'lsa bu ham texnologiya. Mini kameralarning kashf etilishi va jamaotchilikka tadbiiq etilishi katta texnologiyalardan sanaladi.

Texnologiya so'zining asl manosi: Texnologiya (grekcha „techno“ – hunar, usta va „logos“ – fan, ta'lim)[1¹] (– ilmiy-amaliyot asosida xom-ashyoni tayyor mahsulotga aylantirishning usullari.

Texnologiya (yunoncha techne – san'at, mohirlik, uquv) – sanoat qurilish, transport qishloq xo'jaligi va boshqa sohalarda mahsulotlar olish, ularga

---

¹Pedagogik texnologiya "S.I. Mirhayitova Toshkent-20225-6v

ishlov berish va ularni qayta ishlash usullari tartibga solingan tizim; shu usullarni ishlab chiqish, joriy qilish va takomillashtirish bilan shug'ullanadigan fan. Har bir sohaning o'ziga xos texnologiyasi bo'ladi: Pedagogik texnologiya, tibbiyot texnologiyasi, kon ishlari texnologiyasi, mashinasozlik texnologiyasi, qurilish texnologiyasi, qishloq xo'jaligi va boshqalar.

Shuningdek, texnologiyalar inson hayotini, yaxshi hayot kechirishini taminlash maqsadida amalga oshirilgan yangi izlanishlar, yangi kashfiyotlar asosidir. Biz uchun oddiy ko'ringan televizor, batareya, telefonlar, kompyuterlar o'z zamonida katta kashfiyot bo'lgan, dunyoni larzaga soladigan shov-shuvlarga sabab bo'lgan desam mubolag'a bo'lmaydi. Hozir bir kunimizni ham internetsiz ko'z oldimizga keltira olmaymiz. Telefon hayotimizning ajralmas qismiga aylanib qolgan, achinarlisi u siz hechqerga chiqa olmaydigan, ish qila olmaydigan darajaga kelib qoldik. Tong otganidan to uxlashimizga qadar texnologiyalar bilan birga yashaymiz, ular bilan teng nafas olamiz. Masalan: tong otganida bizni uyqudan uyg'otuvchi budilnik, telefon, televizor ishga, o'qishga borib kompyuter, slayd, prtoektor tushlik paytida elektron gaz pechka, suv qaynatgich va hokazo bunday texnologiyalardan foydalanamiz va ularsiz yashay olmaydigan darajaga kelib qolganimiz darhaqiqat.

Harbir narsaning ijobiy va salbiy taraflari bor. Texnologiyaning ijobiy taraflari ma'lum:

- Hayotni, yashashni yanada osonlashtiradi
- Rivojlanishimizning asosiy poydevori
- Yangi kashfiyotlar yo'lini ochadi
- Inson IQ darajasini, intellekti yuksaltadi
- Ijobiy taraflari juda ham kop

Salbiy taraflari:

- Xalq orasida dangasalik ko'payishi
- Omma orasida semizlik ko'payishi
- Insonlar orasidagi mehr-oqibat tuyg'ularining toboro susayib ketishi
- Texnologiya va internetten maqsadsiz, yomon niyatlarda foydalanish
- Bolalarning kompyuter o'yinlariga tobe' bo'lishi
- Telefonga tobe'lik
- Elektr nurlaridan kasalliklarning yuzaga kelishi

Salbiy taraflari biz va kelajagimiz hayotida ta'siri juda kuchli. yoshlarning bolalarning o'yinlariga tobe' bo'lib qolivyotganligi, o'qishga bo'lgan qiziqishining

sustligi shuningdek eng achinarlisi biz hozir bolaligimizni eslaydigan eng zaqqli onlarimizni bolalalarimizga tushintirib bera olamiz:

- Ko'chamiz bolalalar bilan tong otishdan to quyosh botguniga qadar ko'chada qum bilan o'ynardik.

- Havuzga baklashkadan halqa yasab cho'milishga chiqardik

- Sinfmizda do'stlarimizga anketa to'ldirtar edik

- Juda qiziqarli o'yinlarimiz bor edi: qolga solish, teppak, o'rta tushmak, tulkichak, hakka qayda? qishda qorbo'ron, chana haydash va hokazolar...

Shunday zavqli onlarni eslab aytib beramiz. Hozirgi yoshlar chi? Biz bu savolni avval ham o'zimizga berib ko'rdik mi? Katta ehtimollar bilan ular faqat biz yoshligimizda kompyuter o'yinlarini o'ynardik GTA, Kontur Strike, Pubjy, Play station va va hokazo deya shu o'yinlarni gina eslaydigan darajada voyaga yetishlari mumkin. Chunki, hozir o'zim biz kabi ko'chada birga o'ynaydigan bolalarni ko'rmayabman yoki soni juda kamayib ketgan. Shahrimizda kompyuter o'yin klublari soni tobora ortib bormoqda, bular esa yoshlarimizni kompyuter o'yinlariga tobe' bo'lishini ta'minlaydi xolos. Bizga, xalqimizga, millatchiligimizga qarshi keladigan yana bir tarafi bor. Biz juda mehmondo'st, insonparvar, muhtojga yordam qo'lini cho'zadigan bag'rikeng xalqmiz. 20-30 yil avval insonlar orasida mehr-oqibat mehmondo'stlik hozirgidan 2 baravar yuqori bo'lgan, ko'rib turganingizdek bu ko'rsatkich kun sayin pasayib bormoqda. Insonlar orasida mehr-oqibat, halollik, ornomus kabi oliy tuyg'ular yo'qolib boriyatgani juda achinarli holat.

Tadqiqotlarga qaraganda hozirda insonlar miyasining faqat 3-8% ishlatar ekan. Yuqori ko'rsatkichdagi foizlar ya'niy 5,6,7,8 % faqat gina olimlar, professor izlanuvchan kashfiyotchi insonlarga oiddir.^[2] Agar insonlar miyasini 80-90% gacha ishlatsa zamonimiz va yashashimiz ongimiz, o'ylash darajamiz hozirgidan tubdan farq qiladi. Kun sayin yangi texnologiya, yangi kashfiyotlarning ochilishi inson miyasining ishlash foizlarining kun sayin ortib boriyotganidan dalolat beradi. Ammo, olimlarning ta'kidlashicha borgan sari bunday texnologiyalar rivojlanishi kombinatsion nuqtaga yetsa insonlarda progress emas regress jarayoni yuzaga keladi. Robot, robotsimon ishlarni bajaradigan inson kabi ko'rinishga ega moshinalarning paydo bo'lishi insonlarning hamma ishlarini yengillashtiradi. Bu bo'lsa o'z o'rnida insonlar o'z ishlarini faqatgina texnologiyalar orqali ishlashlarini ta'minlaydi va aksariyat insonlar ishlashdan batamom to'xtaydi va miya va intellekt, IQ darajalarimiz pasayib ketish ehtimoli katta. Olimlar bashoratiga ko'ra

---

² Блум Ф., Лейзерсон А., Хофстедтер Л. Мозг, разум и поведение. — М., 1988.

insonlar hayvon kabi ongsiz shaklda kelib qolishlari ham mumkin deyilgan. Masalan, faraz qilaylik hozirgi kun muammosi kommunal to'lamlar bilan har oy qarshilashamiz. Avvalari borib to'lasak, hozir rivojlangan zamonda hammasi elektron shaklga o'tilgan, to'lash oson faqat 2 daqiqada bitadi, unga borish uchun ortiqcha mablag' va energiya, vaqt ketkazishga aslo hojat yo'q. Avvalgidek bo'lsa vaqtimiz ketardi, energiyamiz ketardi ammo biroz sayr qilardik, tanishlarimizni uchratardik, biroz suhbat qurib ruwxiy dam olardik. Inson fizik jihattan charchoq bo'lishi mumkin ammo psixologik jihattan dam oladi. Bu bilan texnologiyaning hammasi faqatgina yomon ekanligini yozish emas uning foydali va zararli taraflarini ongli ravishda his etishni tushintirishdan iboratdir. Chet elda tahsil olayotgan farzandlarimiz, uzoqdagi yaqinlarimiz bilan istagan paytimiz bemalol video ko'rinishda suhbatlasha olamiz bu eng ijobiy taraflarini nomoyon qiladi. Tobe'lik yosh bolalarning telefonga ipsiz bog'lanishlari salbiy taraflarining nomoyondasidir. Telefonga tobe'lik har xil psixologik kasalliklarining yuzaga kelishini taminlaydi. Bolada doimiy stress, agressivlik, gipoaktivlik, qiziqishning pasayishi, intellektning pasayishi kabi omillar ko'zga tashlanadi. Bunday bolalar tajavuzkor, zo'rovon bo'lib atrofdagilarga zarar yetkazadigan darajada delikvent xulq-atvorga ega bo'ladi. Shuningdek, dangasa bo'lib flegmatik va melanxolik temperament tiplarini o'zida mujassamlashtiradi. Internet orqali yoshlar orasida tarqalgan xar xil o'yinlar ularning hayotiga katta havf solyabti va ularni suidsidni amalga oshirishga undayabti. Achinarlisi yoshlarimiz ularning qurbonlariga aylanib qolayabti.

XULOSA

Xulosa o'rnida shuni aytishim mu'mkinki psixologlar va pedagoglar bunday qaltis vaziyatlarda yoshlarni tog'ri yo'lga jalb etishda juda katta motivasiya daragi hisoblanadi. Har kun dars mobaynida bularni o'quvchi talabalarga biroz bo'lsada tushintirib, internet qurbonlariga aylanib qolmasliklarini ogohlantirib turishimiz, internetten, telefondan hamma texnologiyalardan yaxshi niyatta tog'ri yo'lda foydalanish yo'l –yo'riqlarini tushintirish, shuningdek barcha ta'lim muassasalarida bu mavzu bo'yicha pedagog-psixologlar bilan birgalikta seminar-treninglar tashkillashtirishni tavsiya etkan bo'lar edim. Har bir yosh avlodga uning kelajagi buyuk ekanligi, o'zi qiziqqan sohaga tog'ri yo'naltirishimiz va tog'ri motivatsiya berishimiz juda katta ahamiyat kasb etadi. Zero, bu ulkada yashagan har bir shaxs bu ulkada voyaga etayotgan har bir avlodning hayotiga va tarbiyasiga javobgar deb bilaman.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

Go'ziyev.E Umumiy psixologiya Toshkent "Universitet" 2002 yil

Rivojlanish psixologiyasi.Pedagogik psixologiya Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati"-2018 yil

Крутецкий Улыума психология

Boymurodov N Amaliy psixologoya Toshkent "Yangi asr avlodi"-2008

THE FREQUENCY OF DENTAL DISEASES IN CHILDREN (LITERATURE REVIEW)

Khayitova Mokhinur Dzhuraevna

Bukhara Innovative Medical Institute, Bukhara, Uzbekistan

The article presents the results of a literature review that reflect the current understanding of the somatogenic nature of dental pathology. The review included articles that highlight the results of clinical trials. Articles in Ukrainian, English and Russian were taken for study and analysis. The analysis of the articles was carried out taking into account the level of their evidence.

Keywords: dental diseases, somatic pathology, children

The deterioration of the health of school-age children is the result of the complex influence of factors of various origin: burdened heredity, socio-economic, educational and medical organizational problems, environmental factors [1, 2]. The characteristic features of negative trends in the dynamics of the health of the child population remain an increase in the number of children with chronic pathology and morphofunctional abnormalities, a high incidence rate [3, 4]. An important socially determining factor in the formation of children's health for many years has been an educational institution [5-7].

The results of scientific research indicate stable trends towards deterioration in the health of schoolchildren: 45% of schoolchildren are diagnosed with chronic diseases, and two thirds of relatively healthy children are children with various morphofunctional disorders [8-10]. According to comprehensive medical examinations during the training, a significant deterioration in the health of students with an increase in general pathological lesions was found. At the beginning of the study (in the first grade) The leading pathology was mental and behavioral disorders, respiratory diseases, pathology of the musculoskeletal system, diseases of the circulatory system and endocrine system. During his studies in elementary school, significant structural changes occurred, and respiratory diseases became the most common, endocrinopathy came in second place, mental and behavioral disorders came in third, diseases of the eye and its appendage apparatus took the fourth position. During the transition to the basic school, the pathology of the endocrine system became relevant, which at this stage took the first rank place, mental and behavioral disorders moved to the second position, respiratory diseases — to the

third, musculoskeletal system — to the fourth. The following gender differences were found in the dynamics of the distribution of schoolchildren by health groups. In elementary school and at the beginning of primary school (fifth-seventh grades) The second group of health was more often registered among girls than among boys, and the third — among boys, in high school (eighth-ninth grades) the opposite picture was observed. As a result, the authors concluded that the dynamics of indicators of pathological lesions, harmony of physical development, and health groups among schoolchildren during their studies in primary and secondary schools is undulating, with negative trends in the first three years of study, at the end of fifth grade and at the beginning of sixth grade, eighth grade and at the end of ninth grade This reflects the critical periods of formation of students' health associated with the child's adaptation to learning conditions and the processes of his growth and development [1].

The relationship of dental diseases with general somatic pathology is well known [11-13]. Programs for the prevention of caries and dental anomalies are developed and implemented annually. The issues of children's health improvement are constantly discussed. However, in most cases, the programs being developed are aimed at preventing a particular nosological form. The low effectiveness of such programs is most likely due to the lack of an integrated approach and a system of interdisciplinary interaction between pediatricians in prenosological diagnosis and early elimination of predisposing factors for the development of the disease [14]. Currently, research is increasingly being conducted, the results of which indicate that the condition of the dental system is considered as an indicator of somatic health. Studies [15, 16] have convincingly shown that the changes that occur in the dental status of children with various health abnormalities are a reflection of the disorders occurring in the body. This point of view corresponds to the ideas about the unity of the structure and function of human body systems [17]. Currently, there is a progressive increase in non-carious lesions of the hard tissues of the teeth, especially such pathology as systemic enamel hypoplasia. According to various authors, the frequency of lesions of the oral mucosa in endocrine disorders ranges from 2 to 80%. Diabetes mellitus belongs to the most common endocrine pathology in children. There is a tendency to "rejuvenate" diabetes. Its development most often occurs at 3 - 6 and 11 - 12 years of age. Diabetes mellitus in children is usually severe, mild forms and remissions are rare. Periodontal diseases, in children with diabetes mellitus and changes in the mucous membrane of the tongue are recorded in 85% of

cases. Catarrhal gingivitis (63%) and chronic periodontitis (22%) are the most common [23].

The incidence of caries in children is greatly influenced by: genetic predisposition, concomitant somatic pathology, social and hygienic lifestyle factors [24]. In recent years, there has been a steady trend of destruction of temporary teeth in young children: barely having time to erupt in 6-8 months of a child's life, after 2-3 months, the teeth begin to undergo a carious process. The dysfunctional state of the dental system in young children is determined by the level of health of a pregnant woman – the level of her general and dental health. Pregnant women do not undergo timely oral sanitation. The state of their dental health, which is directly related to general health, definitely affects the health of the unborn child [25]. In chronic somatic diseases of hereditary or congenital origin, dental caries and hypoplastic process in the enamel of teeth are often severe, inflammatory diseases of the oral mucosa (stomatitis, gingivitis) occur more often, enamel and dentin hypomineralization is more pronounced.

When studying the prevalence, intensity and structure of dental caries in primary school children with intrauterine growth retardation, the prevalence of caries of temporary occlusion was 95%, permanent – 40%, the intensity of dental caries with intrauterine growth retardation was 1.5 times higher in lactic occlusion and 2 times in permanent. A pathoanatomic examination of a human fetus with intrauterine growth retardation revealed signs of retardation of the parotid salivary gland [34]. As a result of the examination of young children, high rates of caries intensity of temporary teeth and poor hygiene were found in children with genetically determined connective tissue pathology [35]. The dental morbidity of children should be considered in relation to the pathology of the digestive system. This relationship indicates not only the topographical relationship between the oral cavity and the gastrointestinal tract, but also the close reflex connection of the mucous membrane of the oral cavity, stomach and intestines. A high prevalence and intensity of caries was revealed in children with acid-dependent diseases associated with *Helicobacter pylori*, with a burdened prenatal history [36]. Diseases of the digestive system are among the most common pathological conditions of childhood and account for 25.3% – 31.3% of the total incidence [37]. Inflammatory diseases of the digestive tract are quite often accompanied by damage to the dental system [38]. Changes in the oral cavity in children with gastrointestinal pathology are more pronounced in comparison with children without somatic pathology and consist in: a high prevalence of diseases of the red border of the lips (characterized by angular cheilitis

and chronic lip cracks); swelling and ictericity of the oral mucosa, a change in the relief of the dorsal surface of the tongue in the form of a furrow; in the change of the papillary apparatus of the tongue (characterized by a combination of hypertrophy with atrophy of the fungal and filamentous papillae of the tongue, desquamation), atrophic changes in the filamentous papillae of the tongue are not characteristic; in the formation of plaque on the dorsal surface of the tongue; in the presence of dense, yellow-brown plaque on the teeth; in a high level of prevalence and intensity of the inflammatory reaction of periodontal tissues. A high level of IgA and sIgA in saliva was revealed in comparison with practically healthy children. The presence of gastrointestinal pathology leads to an aggravation of indicators reflecting the state of microbiocenosis of the oral cavity [39].

The features of the state of dental health and indicators of dental morbidity in children with chronic gastroduodenitis and functional disorders of the stomach were studied. It has been established that the formation and progression of lesions of hard dental tissues in children with the above pathology is largely due to a violation of the acid-base balance of the oral fluid and the high demineralizing properties of plaque. The incidence of caries and non-carious lesions of hard dental tissues in children with celiac disease and malabsorption syndrome is quite high and progresses with age. The authors obtained data that made it possible to compile a dental symptom complex of a child with celiac disease and malabsorption syndrome: meteorological and angular cheilitis, chronic recurrent aphthous stomatitis, chronic catarrhal glossitis, caries and non-carious lesions of hard dental tissues, delayed eruption of temporary and permanent teeth. The prevalence of the carious process in children with diseases of the gastroduodenal region was 83.71%, which is significantly higher than in practically healthy children (67.5%). It has been found that overweight and obese children are more likely to develop vitamin D deficiency. The researchers note that the likelihood of developing hypovitaminosis D is influenced by the time of year, taking dietary supplements containing vitamin D, the level of milk consumption, the financial status of the family and the amount of time spent in front of the TV / computer. The level of physical activity had no effect on the risk of developing hypovitaminosis D in overweight or obese children. According to Gavrilenko M. A., the state of oral hygiene in children with blood clotting pathology is unsatisfactory; the prevalence of caries in all age groups is high. This indicator is highest in children aged 2-4 years. A high rate of dental anomalies was noted in connection with the early removal of temporary and permanent teeth in children with the indicated pathology, as well as the presence of chronic inflammatory periodontal tissue

diseases in these children. Among various ecologically caused diseases, diseases of the cardiovascular system occupy a special place, since the negative impact of the urbanized and man-made environment is a trigger in the development of individual nosologies of the cardiovascular system. In recent years, there has been a progressive increase in the number of these diseases in children, since the child's body, which is in the stage of growth and development, is most susceptible to environmental factors.

Reliable correlations of cardiac activity and hemodynamics were found in a state of physical rest, after physical exertion and in the recovery period. Zinc was more significant for the cardiovascular system than copper, which found a correlation only with the duration of the cardiac cycle. Adverse environmental factors reduce the level of somatic health of children, and also contribute to an increase in the intensity of the development of dental pathology. At the same time, the presence of general somatic diseases in children who live in ecologically polluted regions has a pronounced effect on the development of dental diseases, which leads to decompensation, primarily in primary school age during the period of temporary occlusion. The works of some researchers present the results of the cariesogenic effect of heavy metals such as iron, zinc, cobalt and cadmium, which accelerate the processes of glycolysis in the body and are calcium antagonists. Clinical studies have shown that permanent teeth in 7-year-old children under conditions of excessive exposure to heavy metals have high rates of caries prevalence, which exceed 35%. Prevalence rates of more than 76% are among 12-year-olds. At the same time, the intensity of caries was not marked by high indicators. Over the past three decades, there has been a tendency for the growth of dental and maxillary abnormalities in children, which is due to the action of persistent pathogenetic mechanisms that maintain a consistently high level of prevalence in the population. These mechanisms are associated with environmental, genetic factors, and the deterioration of the health of women and children: the high frequency of complicated pregnancy and childbirth, the growth of chronic diseases, the relative increase in the frequency of congenital and hereditary pathology. Establishing the relationship between the pathology of the musculoskeletal system and the incidence of teeth, it is shown that the prevalence of dental caries and malocclusion in children with pathology of the musculoskeletal system is significantly higher than in somatically healthy children. It was found that in children with diseases of the musculoskeletal system, dental damage is manifested by multiple caries with high intensity and an increased erasability index against the background of deterioration of the processes of self-cleaning of the oral cavity. An important medical and social problem is the high prevalence of periodontal diseases,

a tendency to progress with the formation of a complex of pathological changes that lead to the loss of the dental retention function of the periodontium and the dental apparatus as a whole.

Thus, analyzing numerous studies on the above problem, it can be argued that dental pathology is somatogenic in nature and therefore it is necessary to radically change the principles of prevention in dentistry, which should be based on somatogenic genesis. The development of a system for the prevention of dental diseases in children in accordance with the principles of scientific validity, interdisciplinary interaction, dynamic patient monitoring for personalized prevention and treatment is of particular relevance [14].

Literatura:

1. Хайитова, М. Д. (2023). Особенности Возникновение И Течение Кариеса Зубов. *Research Journal of Trauma and Disability Studies*, 2(12), 356-363.
2. Ахмедова, М. (2020). НАРУШЕНИЯ ЭНДОТЕЛИАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ПРИ РАЗВИТИИ АФТОЗНОГО СТОМАТИТА. *Достижения науки и образования*, (18 (72)), 65-69
3. Ahmedova, M. (2023). USE OF COMPUTER TECHNOLOGY AT THE STAGES OF DIAGNOSIS AND PLANNING ORTHOPEDIC TREATMENT BASED ON ENDOSSEAL IMPLANTS. *International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research*, 3(11), 54-58.
4. Халимова, Ю. С., & Шокиров, Б. С. (2022). МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ООБЕННОСТИ ВНУТРЕННИХ ОРГАНОВ ПРИ ХРОНИЧЕСКОМ АЛКОГОЛИЗМЕ. *Scientific progress*, 3(2), 782-789.
5. Halimova, Y. S. (2023). Morphological Aspects of Rat Ovaries When Exposed to Caffeine Containing Drink. *BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT*, 2(6), 294-300.
6. Халимова, Ю. С. (2021). MORPHOFUNCTIONAL ASPECTS OF THE HUMAN BODY IN THE ABUSE OF ENERGY DRINKS. *Новый день в медицине*, 5(37), 208-210.
7. Olimjonovna, K. O. (2023). AYOLLARDA REPRODUKTIV TIZIM FAOLIYATINING O'ZGARISHIDA GIPOTERIOZ BILAN BIRGA KECHISHI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 10(3), 174-179.
8. Саидова, Л. Б., & Комилжонова, О. О. Патологическое течение гипотиреоза в климактерическом период в йододефицитной зоне

Узбекистана. In International Conference Science and Education/Uluslararası konferans bilim ve eg'itim//2021-15may-49b.

9. Халимова, Ю. С. (2022). МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯИЧНИКОВ КРЫС ПРИ ВОЗДЕЙСТВИИ КОФЕИН СОДЕРЖАЩИХ НАПИТОК. *Gospodarka i Innowacje.*, 23, 368-374.

10. Ergasheva Gulshan Toxirovna. (2023). QANDLI DIABET 2-TUR VA SEMIZLIKNING O'ZARO BOG'LIQLIK SABABLARINI O'RGANISH . *Ta'lim Innovatsiyasi Va Integratsiyasi*, 10(3), 168–173.

11. Ergasheva Gulshan Tokhirovn. (2023). Study of clinical characteristics of patients with type 2 diabetes mellitus in middle and old age. *Journal of Science in Medicine and Life*, 1(4), 16–19.

12. Saidova, L. B., & Ergashev, G. T. (2022). Improvement of rehabilitation and rehabilitation criteria for patients with type 2 diabetes.

13. Ergasheva, G. (2023). METHODS TO PREVENT SIDE EFFECTS OF DIABETES MELLITUS IN SICK PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES. *International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research*, 3(10), 104-108.

14. Salokhiddinova, X. Y. (2023). INFLUENCE OF EXTERNAL FACTORS ON THE MALE REPRODUCTIVE SYSTEM. *EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE*, 3(10), 6-13.

15. Halimova, Y. S., Shokirov, B. S., & Khasanova, D. A. (2023). Reproduction and Viability of Female Rat Offspring When Exposed To Ethanol. *Procedia of Engineering and Medical Sciences*, 32-35.

16. Salokhiddinova, H. Y. (2023). Morphological Features of the Human Body in Energy Drink Abuse. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(5), 51-53.

17. Халимова, Ю. С., & Шокиров, Б. С. (2022). СОВРЕМЕННЫЕ ДАННЫЕ О МОРФО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ АСПЕКТОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОРГАНИЗМА ПРИ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИМИ НАПИТКАМИ. *PEDAGOGS jurnali*, 4(1), 154-161.

18. Rakhmatova, D. B., & Zikrillaev, F. A. (2022). DETERMINE THE VALUE OF RISK FACTORS FOR MYOCARDIAL INFARCTION. *FAN, TA'LIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA*, 1(4), 23-28.

19. ГТ, Э., & Саидова, Л. Б. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕАБИЛИТАЦИОННО-ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫХ КРИТЕРИЕВ БОЛЬНЫХ

С СД-2 ТИПА. TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI, 2(12), 206-209.

20. Toxirovna, E. G. (2023). O'RTA VA KEKSA YOSHLI BEMORLARDA 2-TUR QANDLI DIABET KECHISHINING KLINIKO-MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI. OBRABOBAHIE HAYKA I INHOBAHIONHIE IDEI B MIRE, 33(1), 164-166.

21. Эргашева, Г. Т. (2023). Изучение Клинических Особенности Больных Сахарным Диабетом 2 Типа Среднего И Пожилого Возраста. Central Asian Journal of Medical and Natural Science, 4(6), 274-276.

22. Halimova, Y. S. (2023). Morphofunctional Aspects of Internal Organs in Chronic Alcoholism. AMALIY VA TIBBIYOT FANLARI ILMIY JURNALI, 2(5), 83-87.

23. Shokirov, B. S. (2021). Halimova Yu. S. Antibiotic-induced rat gut microbiota dysbiosis and salmonella resistance Society and innovations.

24. Халимова, Ю. С., & Шокиров, Б. С. (2021). Репродуктивность и жизнеспособность потомства самок крыс при различной длительности воздействия этанола. In Актуальные вопросы современной медицинской науки и здравоохранения: Материалы VI Международной научно-практической конференции молодых учёных и студентов, посвященной году науки и технологий, (Екатеринбург, 8-9 апреля 2021): в 3-х т.. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Уральский государственный медицинский университет» Министерства здравоохранения Российской Федерации.

25. Khalimova, Y. S. BS Shokirov Morphological changes of internal organs in chronic alcoholism. Middle European scientific bulletin, 12-2021.

26. Шокиров, Б. С., & Халимова, Ю. С. (2022). ДИСБИОЗ ВЫЗВАННЫЙ АНИБИОТИКАМИ КИШЕЧНОЙ МИКРОБИОТЫ КРЫС И УСТОЙЧИВОСТЬ К САЛМОНЕЛЛАМ. Scientific progress, 3(2), 766-772.

27. Salokhiddinova, X. Y. (2023). Clinical Features of the Course of Vitamin D Deficiency in Women of Reproductive Age. EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION, 3(11), 28-31.

28. Шокиров, Б., & Халимова, Ю. (2021). Антибиотик-индуцированный дисбиоз микробиоты кишечника крыс и резистентность к сальмонеллам. Общество и инновации, 2(4/S), 93-100.

29. Salokhiddinovna, X. Y. (2023). MORPHOLOGICAL CHANGES IN PATHOLOGICAL FORMS OF ERYTHROCYTES. EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE, 3(11), 20-24.

30. Saloxiddinovna, X. Y. (2023). ERITROTSITLAR PATOLOGIK SHAKLLARINING MORFOLOGIK O'ZGARISHLARI. ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ, 33(1), 167-172.

31. Шокиров, Б., & Халимова, Ю. (2021). Antibiotic-induced rat gut microbiota dysbiosis and salmonella resistance. Общество и инновации, 2(4/S), 93-100.

32. Шокиров, Б. С., & Халимова, Ю. С. (2021). Пищеварительная функция кишечника после коррекции экспериментального дисбактериоза у крыс бифидобактериями. In Актуальные вопросы современной медицинской науки и здравоохранения: Материалы VI Международной научно-практической конференции молодых учёных и студентов, посвященной году науки и технологий, (Екатеринбург, 8-9 апреля 2021): в 3-х т.. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Уральский государственный медицинский университет» Министерства здравоохранения Российской Федерации.

33. Salokhiddinovna, X. Y. (2023). Anemia of Chronic Diseases. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 2(12), 364-372.

34. Nutfilloevich, H. K., & Akhrorovna, K. D. (2023). COMPARATIVE CLASSIFICATION OF LIVER MORPHOMETRIC PARAMETERS IN THE LIVER AND IN EXPERIMENTAL CHRONIC ALCOHOLISM. International Journal of Cognitive Neuroscience and Psychology, 1(1), 23-29.

35. Nutfilloevich, H. K., & Akhrorovna, K. D. (2023). COMPARATIVE CLASSIFICATION OF LIVER MORPHOMETRIC PARAMETERS IN THE LIVER AND IN EXPERIMENTAL CHRONIC ALCOHOLISM. International Journal of Cognitive Neuroscience and Psychology, 1(1), 23-29.

36. Латипов, И. И., & Хамроев, Х. Н. (2023). Улучшение Результат Диагностики Ультразвуковой Допплерографии Синдрома Хронической Абдоминальной Ишемии. Central Asian Journal of Medical and Natural Science, 4(4), 522-525.

37. Salokhiddinovna, X. Y. (2023). MALLORY WEISS SYNDROME IN DIFFUSE LIVER LESIONS. Journal of Science in Medicine and Life, 1(4), 11-15.

38. Salohiddinova, X. Y. (2023). SURUNKALI KASALLIKLARDA UCHRAYDIGAN ANEMIYALAR MORFO-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 10(3), 180-188.
39. Ergasheva Gulshan Toxirovna. (2023). QANDLI DIABET 2-TUR VA SEMIZLIKNING O'ZARO BOG'LIQLIK SABABLARINI O'RGANISH . Ta'lim Innovatsiyasi Va Integratsiyasi, 10(3), 168–173.
40. Ergasheva Gulshan Tokhirova. (2023). Study of clinical characteristics of patients with type 2 diabetes mellitus in middle and old age. Journal of Science in Medicine and Life, 1(4), 16–19.
41. Уроков, Ш. Т., & Хамроев, Х. Н. (2018). Клинико-диагностические аспекты механической желтухи, сочетающейся с хроническими диффузными заболеваниями печени (обзор литературы). Достижения науки и образования, (12 (34)), 56-64.
42. Хамроев, Х. Н., & Уроков, Ш. Т. (2019). ВЛИЯНИЕ ДИФФУЗНЫХ ЗАБОЛЕВАНИЙ ПЕЧЕНИ НА ТЕЧЕНИЕ И ПРОГНОЗ МЕХАНИЧЕСКОЙ ЖЕЛТУХИ. Новый день в медицине, (3), 275-278.
43. Хамроев, Х. Н., & Ганжиев, Ф. Х. (2023). Динамика структурно-функциональных нарушение печени крыс при экспериментальном алгокольном циррозе. Pr oblems of modern surgery, 6.
44. Narzulaeva, U. (2023). PATHOGENETIC MECHANISMS OF MICROCIRCULATION DISORDERS. International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research, 3(10), 60-65.

КЛИНОКО-МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СТОМАТОЛОГИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ У ДЕТЕЙ

Хайитова Мохинур Джураевна

Бухарский Инновационный Медицинский Институт,

Бухара, Узбекистан

Положение о факторах риска возникновения заболеваний имеет решающее значение в профилактике. Суть его заключается в том, что вероятность возникновения заболеваний варьирует у разных людей, но чаще всего они возникают у людей с факторами риска. Такие факторы включают в себя особенности структуры, физиологии, наследственности у отдельных лиц, а также условий жизни, диеты, образ жизни, привычки и склонности, которые могут способствовать развитию заболеваний.

Ключевые слова: Кариесогенные факторы, пародонтогенные факторы, общесоматические заболевания.

Выявление факторов риска и их устранение при различных заболеваниях позволяют привнести в систему профилактики целый ряд принципиально новых положений.

Во-первых, объективные доказательства для выявления лиц, нуждающихся в профилактике в первую очередь.

Во-вторых, устранение факторов риска дает высокую степень вероятности для предупреждения болезни.

В-третьих, при работе с пациентами, у которых выявлены факторы риска, вы можете значительно повысить медицинскую и экономическую эффективность профилактики, чтобы снизить экономические издержки этих мер. Факторы риска по-разному участвуют в тех или других звеньях патогенеза, поэтому, в соответствии с возможностями возникновения конкретного стоматологического заболевания их называют кариесогенными, пародонтогенными и др. Кариесогенными факторами риска можно считать следующие состояния: скученность зубов, их раннее прорезывание, вязкую слюну и низкой уровень её минерализации и секреции, наличие аномалий зубочелюстной системы, низкое содержание кальция и фосфора в эмали,

низкий уровень фтора в питьевой воде, плохая гигиена полости рта, склонность к образованию мягкого зубного налета.

Среди общих факторов, прежде всего общесоматические заболевания, такие как, ревматическая лихорадка, частые респираторные заболевания, сахарный диабет, заболевания ЖКТ, психические расстройства и другие тяжелые хронические болезни, токсикозы беременных, искусственное вскармливание, неконтролируемое потребление углеводов, авитаминозы, избыточный вес тела [3,4,5].

Факторы риска возникновения заболевания пародонта включают: склонностях к отложения зубного налета, высокая минерализующая активность слюны, предрасположенность к щелочной реакции слюны, низкая скорость слюноотделения, её высокая вязкость, нарушение прикуса, скученность зубов, аномалии строения мягких тканей, перегрузка одних и недозагруженность других участков пародонта [7,9]. Кариес и заболевания пародонта имеют ряд общих факторов риска, что позволяет применять такие же меры [гигиена полости рта, влияние на слюнные железы, устранение аномалий и дефектов прикуса] для предотвращения обоих заболеваний. Среди факторов риска возникновения зубочелюстных аномалий прикрепления мягких тканей к альвеолярному отростку, дефекты зубного ряда, нарушение функции жевания, глотания и дыхания, медленное стирание временных зубов, вредные привычки детей, нарушение сроков и последовательности прорезывания зубов, наследственная предрасположенность, ряд общесоматических заболеваний, рахит, психические расстройства [11,12]. Наличие факторов риска не обязательно приводит к появлению болезней. Каждый из этих факторов характеризуется вероятностью и уровнем информированности о возможности возникновения заболеваний. Для некоторых признаков вероятность очень большая, других маленькая, поэтому ранжирование факторов риска, их объединение с целью профилактики различных заболеваний играет очень важную роль в разработке превентивных мер. Для каждого фактора риска, вы можете разработать конкретный метод, направленный на его устранение. Таким образом, определение факторов риска и их количественная оценка позволяют индивидуализировать профилактические меры в зависимости от множества факторов. Подход к профилактике с позиции выявления, ранжирования и устранения факторов риска позволяет значительно повысить эффективность профилактики.

В настоящее время увеличивается количество новорожденных с синдромом задержки внутриутробного развития, рождённых с низким весом, что имеет тяжелые отдаленные последствия [13,14]. Известно, что задержка роста и развития ребенка в антенатальном периоде является достаточно распространённой. Нарушение сосудистой системы на уровне микроциркуляторного русла может быть одним из звеньев в цепи развития воспалительных заболеваний пародонта [15,17]. Установлено, что у детей с синдромом задержки внутриутробного развития наблюдается задержка и нарушение сроков и последовательности прорезывания зубов. В тканях пародонта отмечается нарушение микроциркуляции. Биохимические исследования подтвердили нарушения функции метаболизма оксида азота. Кариес на сегодняшний день остается самым распространенным заболеванием.

По данным ВОЗ, поражение кариесом в большинстве стран колеблется в пределах 80-98% и показывает тенденцию к росту, особенно у детей. Эпидемиологические исследования показывают, что интенсивность кариеса у детей и подростков остается достаточно высокой и составляет от 3 до 5,5 в зависимости от региона. Кариес зубов относится к группе заболеваний, для которых этиологическими факторами являются, как внутренние так и внешние условия. А на частоту возникновения существенно влияет наследственность. При изучении показателей кариеса у подростков с высокой интенсивностью кариеса обнаружено снижение уровня резистентности эмали и плохая гигиена полости рта, увеличение вязкости ротовой жидкости, увеличение общего кальция и уменьшение общего фосфора в ротовой жидкости [17,18].

Паразитарные болезни имеют высокую распространенность среди населения. По мнению экспертов ВОЗ, аскаридозом поражено почти 1 млрд. населения, большинство из них дети и подростки. Патологическое воздействие аскарид на организм человека изучено в многочисленных научных работах. Паразитирование этих глистов вызывает расстройство желудка, механическое раздражение и воспаление слизистой оболочки кишечника, приводит к развитию гиповитаминоза и вызывает состояние иммуносупрессии, аутоаллергические реакции. Нарушение микробиоценоза кишечника изменяет микробный состав микрофлоры полости рта. Таким образом, у детей, больных аскаридозом выявлена высокая распространенность кариеса 90,4% и интенсивность 4,97 кариеса [19,21]. У них отмечается плохая гигиена,

уменьшение минерализующего потенциала, уменьшение концентрации общего кальция и снижение Са/Р коэффициента, состояние дисбиоза.

Известно, что жизнь человека в условиях развития цивилизации неизбежно связано с воздействием различных факторов на его организм. Особое место, как ведущий фактор в возникновении и развития патологических процессов в организме в целом, в том числе и в полости рта, имеет значение загрязнение окружающей среды ксенобиотиками техногенного происхождения. Еще одним фактором риска для развития стоматологической патологии на фоне повышенной антропогенной нагрузки являются алиментарная недостаточность фитоадаптогенов, включая полифенолы [23,25]. Проведенные исследования [27,29,31] указывают на то, что рацион, в котором недостаточно алиментарных фитоадаптогенов, вызывает деминерализацию эмали зубов и увеличение случаев сочетанной патологии [кариес + хронический катаральный гингивит].

Интенсивность воспалительного процесса в тканях пародонта увеличивалась с возрастом и наблюдалась во всех возрастных группах. Также было определено, что у большинства детей есть сочетанная патология в полости рта [кариес и хронический катаральный гингивит].

Особое внимание требуют дети, страдающие хроническими заболеваниями различных органов и систем. Потому, что распространённость основных стоматологических заболеваний выше у лиц с наличием общей соматической патологии, чем среди здоровых детей. Тяжесть кариеса и заболеваний пародонта находится в прямой зависимости от тяжести соматической патологии. Многочисленные исследования указывают, что ухудшение состояния внешней среды значительно снижает резистентность организма ребенка и его компенсаторно-адаптационные возможности, и таким образом, сохраняется тенденция к увеличению общесоматических заболеваний. Проблема сопутствующих заболеваний с каждым годом приобретает актуальность.

У детей, которые страдают на атопическую форму бронхиальной астмы было выявлено усиление липопероксидации, истощение антиоксидантной защиты, повышение протеолитической активности, напряжение факторов клеточного звена иммунитета, что приводит к значительному ухудшению течения кариеса и заболеваний пародонта. Выявлено снижение уровня лизоцима на 28,75% и секреторного IgA на 21,57%. Проблема причинно-следственной связи в формировании сочетанных патологий с точки зрения

психосоматической корреляции и оценки качества жизни имеет важное значение. Одним из факторов заболевания пародонта является нарушением механизмов системного и местного иммунных механизмов. Это доказывает, что одной из причин развития и прогрессирования хронических заболеваний является нарушение неспецифических защитно-приспособительных реакций и резистентности организма к неблагоприятным факторам внешней и внутренней среды. Именно поэтому была изучена распространенность заболеваний пародонта у лиц с высоким уровнем депрессивных чувств [33,35,37]. Выявлено, что распространённость заболевания увеличивается с возрастом и длительностью психической болезни. У больных с поражением тканей пародонта и слизистой оболочки полости рта в сочетании с депрессивными расстройствами, установлены проявления гипостении, высокий уровень тревоги, интроверсии и психотизма. Он указал на влияние психических характеристик и черт личности на течение заболеваний пародонта. Основными факторами риска являются гипосаливация, низкий уровень гигиены, снижение рН, нарушение микробиоценоза вследствие сложного эмоционального состояния больных. Заболевания пародонта у людей с депрессивными расстройствами сопровождается значительным угнетением механизмов системного и местного иммунитета. Во время изучения распространенности кариеса у детей, которые находились на диспансерном учёте по поводу различных общесоматических заболеваний органов и систем имела место высокая распространённость кариеса временных зубов в возрасте от 3 до 6 лет, интенсивность 5,0 по сравнению - 2,52 у здоровых детей. Наиболее высокая интенсивность и распространённость кариеса была у детей с заболеваниями органов дыхания и пищеварительной системы. У детей 7-10 лет распространённость кариеса составила 98% с наличием респираторных патологий и 97% с заболеваниями пищеварительной системы. Было установлено, что у этих детей формируется состояние местной иммунной недостаточности, которое характеризуется снижением содержания в смешанной слюне секреторного IgA при изменении фагоцитарной активности IgG.

Состояние твердых тканей зуба, пародонта, слизистой оболочки полости рта имеет тесную взаимосвязь с состоянием пищевода, желудка, кишечника и состоянием пищеварительных желез [37]. Считается, что изменения в пародонте обусловлены единым процессом воспалительного генеза с одновременным вовлечением полости рта и желудочно-кишечного тракта,

который протекает с участием протеолитических ферментов. Протекание этих процессов является взаимноотягощающим за счет тесной функциональной связи между ними [38].

Всё это требует дальнейшего, более детального изучения механизмов взаимосвязи и выявления новых звеньев патогенеза развития и взаимного влияния общесоматической патологии и стоматологического статуса, а также комплексного подхода к обследованию и проведению профилактических мероприятий среди данного контингента детей, дифференцированный выбор к проведению лечебно-профилактических мероприятий, которые должны осуществляться детскими стоматологами совместно с педиатрами специалистами различного профиля.

Literature:

1. Хайитова, М. Д. (2023). Особенности Возникновение И Течение Кариеса Зубов. *Research Journal of Trauma and Disability Studies*, 2(12), 356-363.
2. Ахмедова, М. (2020). НАРУШЕНИЯ ЭНДОТЕЛИАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ПРИ РАЗВИТИИ АФТОЗНОГО СТОМАТИТА. *Достижения науки и образования*, (18 (72)), 65-69
3. Axmedova, M. (2023). USE OF COMPUTER TECHNOLOGY AT THE STAGES OF DIAGNOSIS AND PLANNING ORTHOPEDIC TREATMENT BASED ON ENDOSSEAL IMPLANTS. *International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research*, 3(11), 54-58.
4. Халимова, Ю. С., & Шокиров, Б. С. (2022). МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ООБЕННОСТИ ВНУТРЕННИХ ОРГАНОВ ПРИ ХРОНИЧЕСКОМ АЛКОГОЛИЗМЕ. *Scientific progress*, 3(2), 782-789.
5. Halimova, Y. S. (2023). Morphological Aspects of Rat Ovaries When Exposed to Caffeine Containing Drink. *BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT*, 2(6), 294-300.
6. Халимова, Ю. С. (2021). MORPHOFUNCTIONAL ASPECTS OF THE HUMAN BODY IN THE ABUSE OF ENERGY DRINKS. *Новый день в медицине*, 5(37), 208-210.
7. Olimjonovna, K. O. (2023). AYOLLARDA REPRODUKTIV TIZIM FAOLIYATINING O'ZGARISHIDA GIPOTERIOZ BILAN BIRGA KECCHISHI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 10(3), 174-179.
8. Саидова, Л. Б., & Комилжонова, О. О. Патологическое течение гипотиреоза в климактерическом период в йододефицитной зоне Узбекистана. In *International Conference Science and Education/Uluslararası konferans bilim ve eg'itim*//-2021-15may-49b.

9. Халимова, Ю. С. (2022). МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯИЧНИКОВ КРЫС ПРИ ВОЗДЕЙСТВИИ КОФЕИН СОДЕРЖАЩИХ НАПИТОК. *Gospodarka i Innowacje.*, 23, 368-374.
10. Ergasheva Gulshan Toxirovna. (2023). QANDLI DIABET 2-TUR VA SEMIZLIKNING O'ZARO BOG'LIQLIK SABABLARINI O'RGANISH . *Ta'lim Innovatsiyasi Va Integratsiyasi*, 10(3), 168–173.
11. Ergasheva Gulshan Tokhirova. (2023). Study of clinical characteristics of patients with type 2 diabetes mellitus in middle and old age. *Journal of Science in Medicine and Life*, 1(4), 16–19.
12. Saidova, L. B., & Ergashev, G. T. (2022). Improvement of rehabilitation and rehabilitation criteria for patients with type 2 diabetes.
13. Ergasheva, G. (2023). METHODS TO PREVENT SIDE EFFECTS OF DIABETES MELLITUS IN SICK PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES. *International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research*, 3(10), 104-108.
14. Salokhiddinova, X. Y. (2023). INFLUENCE OF EXTERNAL FACTORS ON THE MALE REPRODUCTIVE SYSTEM. *EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE*, 3(10), 6-13.
15. Halimova, Y. S., Shokirov, B. S., & Khasanova, D. A. (2023). Reproduction and Viability of Female Rat Offspring When Exposed To Ethanol. *Procedia of Engineering and Medical Sciences*, 32-35.
16. Salokhiddinova, H. Y. (2023). Morphological Features of the Human Body in Energy Drink Abuse. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(5), 51-53.
17. Халимова, Ю. С., & Шокиров, Б. С. (2022). СОВРЕМЕННЫЕ ДАННЫЕ О МОРФО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ АСПЕКТОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОРГАНИЗМА ПРИ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИМИ НАПИТКАМИ. *PEDAGOGS jurnali*, 4(1), 154-161.
18. Rakhmatova, D. B., & Zikrillaev, F. A. (2022). DETERMINE THE VALUE OF RISK FACTORS FOR MYOCARDIAL INFARCTION. *FAN, TA'LIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA*, 1(4), 23-28.
19. ГТ, Э., & Саидова, Л. Б. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕАБИЛИТАЦИОННО-ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫХ КРИТЕРИЕВ БОЛЬНЫХ С СД-2 ТИПА. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TANLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(12), 206-209.
20. Toxirovna, E. G. (2023). O'RTA VA KEKSA YOSHLI BEMORLARDA 2-TUR QANDLI DIABET KECCHISHINING KLINIKO-MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 33(1), 164-166.

21. Эргашева, Г. Т. (2023). Изучение Клинических Особенности Больных Сахарным Диабетом 2 Типа Среднего И Пожилого Возраста. *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*, 4(6), 274-276.
22. Halimova, Y. S. (2023). Morphofunctional Aspects of Internal Organs in Chronic Alcoholism. *AMALIY VA TIBBIYOT FANLARI ILMIY JURNALI*, 2(5), 83-87.
23. Shokirov, B. S. (2021). Halimova Yu. S. Antibiotic-induced rat gut microbiota dysbiosis and salmonella resistance *Society and innovations*.
24. Халимова, Ю. С., & Шокиров, Б. С. (2021). Репродуктивность и жизнеспособность потомства самок крыс при различной длительности воздействия этанола. In *Актуальные вопросы современной медицинской науки и здравоохранения: Материалы VI Международной научно-практической конференции молодых учёных и студентов, посвященной году науки и технологий, (Екатеринбург, 8-9 апреля 2021): в 3-х т.. Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Уральский государственный медицинский университет» Министерства здравоохранения Российской Федерации.*
25. Khalimova, Y. S. BS Shokirov Morphological changes of internal organs in chronic alcoholism. *Middle European scientific bulletin*, 12-2021.
26. Шокиров, Б. С., & Халимова, Ю. С. (2022). ДИСБИОЗ ВЫЗВАННЫЙ АНИБИОТИКАМИ КИШЕЧНОЙ МИКРОБИОТЫ КРЫС И УСТОЙЧИВОСТЬ К САЛМОНЕЛЛАМ. *Scientific progress*, 3(2), 766-772.
27. Salokhiddinova, X. Y. (2023). Clinical Features of the Course of Vitamin D Deficiency in Women of Reproductive Age. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(11), 28-31.
28. Шокиров, Б., & Халимова, Ю. (2021). Антибиотик-индуцированный дисбиоз микробиоты кишечника крыс и резистентность к сальмонеллам. *Общество и инновации*, 2(4/S), 93-100.
29. Salokhiddinova, X. Y. (2023). MORPHOLOGICAL CHANGES IN PATHOLOGICAL FORMS OF ERYTHROCYTES. *EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE*, 3(11), 20-24.
30. Salokhiddinova, X. Y. (2023). ERITROTSITLAR PATOLOGIK SHAKLLARINING MORFOLOGIK O'ZGARISHLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 33(1), 167-172.
31. Шокиров, Б., & Халимова, Ю. (2021). Antibiotic-induced rat gut microbiota dysbiosis and salmonella resistance. *Общество и инновации*, 2(4/S), 93-100.
32. Шокиров, Б. С., & Халимова, Ю. С. (2021). Пищеварительная функция кишечника после коррекции экспериментального дисбактериоза у крыс бифидобактериями. In *Актуальные вопросы современной медицинской науки и здравоохранения: Материалы VI Международной научно-практической конференции молодых учёных и студентов, посвященной*

году науки и технологий,(Екатеринбург, 8-9 апреля 2021): в 3-х т..
Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение
высшего образования «Уральский государственный медицинский
университет» Министерства здравоохранения Российской Федерации.

33. Salokhiddinova, X. Y. (2023). Anemia of Chronic Diseases. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 2(12), 364-372.
34. Nutfilloevich, H. K., & Akhrorova, K. D. (2023). COMPARATIVE CLASSIFICATION OF LIVER MORPHOMETRIC PARAMETERS IN THE LIVER AND IN EXPERIMENTAL CHRONIC ALCOHOLISM. International Journal of Cognitive Neuroscience and Psychology, 1(1), 23-29.
35. Nutfilloevich, H. K., & Akhrorova, K. D. (2023). COMPARATIVE CLASSIFICATION OF LIVER MORPHOMETRIC PARAMETERS IN THE LIVER AND IN EXPERIMENTAL CHRONIC ALCOHOLISM. International Journal of Cognitive Neuroscience and Psychology, 1(1), 23-29.
36. Латипов, И. И., & Хамроев, Х. Н. (2023). Улучшение Результат Диагностики Ультразвуковой Допплерографии Синдрома Хронической Абдоминальной Ишемии. Central Asian Journal of Medical and Natural Science, 4(4), 522-525.
37. Salokhiddinova, X. Y. (2023). MALLORY WEISS SYNDROME IN DIFFUSE LIVER LESIONS. Journal of Science in Medicine and Life, 1(4), 11-15.
38. Salohiddinova, X. Y. (2023). SURUNKALI KASALLIKLARDA UCHRAYDIGAN ANEMIYALAR MORFO-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 10(3), 180-188.
39. Ergasheva Gulshan Toxirovna. (2023). QANDLI DIABET 2-TUR VA SEMIZLIKNING O'ZARO BOG'LIQLIK SABABLARINI O'RGANISH . Ta'lim Innovatsiyasi Va Integratsiyasi, 10(3), 168–173.
40. Ergasheva Gulshan Tokhirovna. (2023). Study of clinical characteristics of patients with type 2 diabetes mellitus in middle and old age. Journal of Science in Medicine and Life, 1(4), 16–19.

FEATURES OF THE OCCURRENCE OF DENTAL DISEASES IN CHILDREN

Khayitova Mokhinur Dzhuraevna

Bukhara Innovative Medical Institute, Bukhara, Uzbekistan

Resume. The likelihood of developing diseases varies from person to person, but they most often occur in people with risk factors. Such factors include features of structure, physiology, heredity in individuals, as well as living conditions, diet, lifestyle, habits and inclinations that can contribute to the development of diseases.

Key words: Periodontal factors, Cariesogenic factors, general somatic diseases.

The identification of risk factors and their elimination in various diseases make it possible to introduce a number of fundamentally new provisions into the prevention system.

Firstly, objective evidence to identify people who need prevention in the first place.

Secondly, the elimination of risk factors gives a high degree of probability for the prevention of the disease.

Thirdly, when working with patients who have identified risk factors, you can significantly increase the medical and economic effectiveness of prevention in order to reduce the economic costs of these measures. Risk factors are involved in different ways in various links of pathogenesis, therefore, in accordance with the possibilities of a particular dental disease, they are called cariesogenic, periodontogenic, etc. The following conditions can be considered cariesogenic risk factors: crowding of teeth, their early eruption, viscous saliva and a low level of its mineralization and secretion, the presence of anomalies of the dental system, low calcium and phosphorus content in enamel, low fluoride levels in drinking water, poor oral hygiene, a tendency to form soft plaque.

Among the common factors, first of all, general somatic diseases such as rheumatic fever, frequent respiratory diseases, diabetes mellitus, gastrointestinal diseases, mental disorders and other severe chronic diseases, toxicosis of pregnant women, artificial feeding, uncontrolled carbohydrate intake, vitamin deficiency, overweight [3,4,5].

Risk factors for periodontal disease include: tendencies to plaque deposition, high mineralizing activity of saliva, predisposition to an alkaline saliva reaction, low

salivation rate, its high viscosity, malocclusion, crowding of teeth, abnormalities of the structure of soft tissues, overload of some and underutilization of other areas of the periodontium [7,9]. Caries and periodontal diseases have a number of common risk factors, which allows the use of the same measures [oral hygiene, effects on salivary glands, elimination of malocclusion and malocclusion defects] to prevent both diseases. Among the risk factors for dental anomalies of soft tissue attachment to the alveolar process, dentition defects, impaired function of chewing, swallowing and breathing, slow erasure of temporary teeth, bad habits of children, violation of the timing and sequence of teething, hereditary predisposition, a number of general somatic diseases, rickets, mental disorders [11,12]. The presence of risk factors does not necessarily lead to the appearance of diseases. Each of these factors is characterized by the probability and level of awareness of the possibility of diseases. For some signs, the probability is very high, for others it is small, therefore, the ranking of risk factors, their combination in order to prevent various diseases plays a very important role in the development of preventive measures. For each risk factor, you can develop a specific method aimed at eliminating it. Thus, the identification of risk factors and their quantitative assessment make it possible to individualize preventive measures depending on a variety of factors. An approach to prevention from the perspective of identifying, ranking and eliminating risk factors can significantly improve the effectiveness of prevention.

Currently, the number of newborns with intrauterine growth retardation syndrome born with low weight is increasing, which has severe long-term consequences [13,14]. It is known that the delay in the growth and development of a child in the antenatal period is quite common. Violation of the vascular system at the level of the microcirculatory bed may be one of the links in the chain of development of inflammatory periodontal diseases [15,17]. It has been established that in children with intrauterine growth retardation syndrome, there is a delay and violation of the timing and sequence of teething. There is a violation of microcirculation in periodontal tissues. Biochemical studies have confirmed violations of the function of nitric oxide metabolism. Caries remains the most common disease today.

According to WHO, caries damage in most countries ranges from 80-98% and shows an upward trend, especially in children. Epidemiological studies show that the intensity of caries in children and adolescents remains quite high and ranges from 3 to 5.5 depending on the region. Dental caries belongs to a group of diseases for which both internal and external conditions are etiological factors. And the frequency of occurrence is significantly influenced by heredity. When studying caries indicators

in adolescents with high caries intensity, a decrease in the level of enamel resistance and poor oral hygiene, an increase in the viscosity of the oral fluid, an increase in total calcium and a decrease in total phosphorus in the oral fluid were found [17,18].

Parasitic diseases have a high prevalence among the population. According to WHO experts, almost 1 billion people are affected by ascariasis. The majority of them are children and teenagers. The pathological effects of ascarides on the human body have been studied in numerous scientific papers. The parasitization of these worms causes stomach upset, mechanical irritation and inflammation of the intestinal mucosa, leads to the development of hypovitaminosis and causes a state of immunosuppression, autoallergic reactions. Violation of intestinal microbiocenosis changes the microbial composition of the oral microflora. Thus, in children with ascariasis, a high prevalence of caries of 90.4% and an intensity of 4.97 caries was revealed [19,21]. They have poor hygiene, a decrease in mineralizing potential, a decrease in the concentration of total calcium and a decrease in the Ca/P coefficient, a state of dysbiosis.

It is known that human life in the conditions of the development of civilization is inevitably associated with the influence of various factors on his body. A special place, as a leading factor in the occurrence and development of pathological processes in the body as a whole, including in the oral cavity, environmental pollution with xenobiotics of man-made origin is important. Another risk factor for the development of dental pathology against the background of increased anthropogenic load is the nutritional deficiency of phytoadaptogens, including polyphenols [23,25]. The conducted studies [27,29,31] indicate that a diet in which there are not enough alimentary phytoadaptogens causes demineralization of tooth enamel and an increase in cases of combined pathology [caries + chronic catarrhal gingivitis].

The intensity of the inflammatory process in periodontal tissues increased with age and was observed in all age groups. It was also determined that most children have a combined pathology in the oral cavity [caries and chronic catarrhal gingivitis].

Children suffering from chronic diseases of various organs and systems require special attention. Because the prevalence of major dental diseases is higher in people with general somatic pathology than among healthy children. The severity of caries and periodontal diseases is directly related to the severity of somatic pathology. Numerous studies indicate that the deterioration of the external environment significantly reduces the resistance of the child's body and its compensatory and adaptive capabilities, and thus, there is a tendency to increase general somatic

diseases. The problem of concomitant diseases is becoming more relevant every year.

In children who suffer from the atopic form of bronchial asthma, increased lipoperoxidation, depletion of antioxidant protection, increased proteolytic activity, stress of cellular immunity factors, which leads to a significant deterioration in the course of caries and periodontal diseases, were revealed. A decrease in the level of lysozyme by 28.75% and secretory IgA by 21.57% was revealed. The problem of causation in the formation of combined pathologies from the point of view of psychosomatic correlation and assessment of quality of life is important. One of the factors of periodontal disease is a violation of the mechanisms of systemic and local immune mechanisms. This proves that one of the causes of the development and progression of chronic diseases is a violation of non-specific protective and adaptive reactions and the body's resistance to adverse factors of the external and internal environment. That is why the prevalence of periodontal diseases in people with high levels of depressive feelings was studied [33,35,37]. It was revealed that the prevalence of the disease increases with age and duration of mental illness. In patients with periodontal tissue damage and oral mucosa in combination with depressive disorders, manifestations of hyposthenia, high levels of anxiety, introversion and psychoticism were found. He pointed out the influence of mental characteristics and personality traits on the course of periodontal diseases. The main risk factors are hyposalivation, low hygiene, decreased pH, impaired microbiocenosis due to the difficult emotional state of patients. Periodontal diseases in people with depressive disorders are accompanied by significant suppression of the mechanisms of systemic and local immunity. During the study of the prevalence of caries in children who were registered at the dispensary for various general somatic diseases of organs and systems, there was a high prevalence of caries of temporary teeth at the age of 3 to 6 years (65.65%), the intensity of 5.0 compared to 2.52 in healthy children. The highest intensity and prevalence of caries was in children with diseases of the respiratory and digestive systems. In children aged 7-10 years, the prevalence of caries was 98% with the presence of respiratory pathologies and 97% with diseases of the digestive system. It was found that these children develop a state of local immune deficiency, which is characterized by a decrease in the content of secretory IgA in mixed saliva with a change in the phagocytic activity of IgG.

The condition of the hard tissues of the tooth, periodontal, and oral mucosa has a close relationship with the condition of the esophagus, stomach, intestines, and

digestive glands [37]. It is believed that changes in periodontal disease are due to a single process of inflammatory genesis with simultaneous involvement of the oral cavity and gastrointestinal tract, which proceeds with the participation of proteolytic enzymes. The course of these processes is mutually burdensome due to the close functional relationship between them [38].

All this requires further, more detailed study of the mechanisms of interrelation and identification of new links in the pathogenesis of development and the mutual influence of general somatic pathology and dental status, as well as an integrated approach to the examination and preventive measures among this contingent of children, a differentiated choice for therapeutic and preventive measures that should be carried out by pediatric dentists together with pediatricians specialists of various profiles.

Literature:

1. Хайитова, М. Д. (2023). Особенности Возникновение И Течение Кариеса Зубов. *Research Journal of Trauma and Disability Studies*, 2(12), 356-363.
2. Ахмедова, М. (2020). НАРУШЕНИЯ ЭНДОТЕЛИАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ПРИ РАЗВИТИИ АФТОЗНОГО СТОМАТИТА. *Достижения науки и образования*, (18 (72)), 65-69
3. Ahmedova, M. (2023). USE OF COMPUTER TECHNOLOGY AT THE STAGES OF DIAGNOSIS AND PLANNING ORTHOPEDIC TREATMENT BASED ON ENDOSSEAL IMPLANTS. *International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research*, 3(11), 54-58.
4. Халимова, Ю. С., & Шокиров, Б. С. (2022). МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ООБЕННОСТИ ВНУТРЕННИХ ОРГАНОВ ПРИ ХРОНИЧЕСКОМ АЛКОГОЛИЗМЕ. *Scientific progress*, 3(2), 782-789.
5. Halimova, Y. S. (2023). Morphological Aspects of Rat Ovaries When Exposed to Caffeine Containing Drink. *BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT*, 2(6), 294-300.
6. Халимова, Ю. С. (2021). MORPHOFUNCTIONAL ASPECTS OF THE HUMAN BODY IN THE ABUSE OF ENERGY DRINKS. *Новый день в медицине*, 5(37), 208-210.
7. Olimjonovna, K. O. (2023). AYOLLARDA REPRODUKTIV TIZIM FAOLIYATINING O'ZGARISHIDA GIPOTERIOZ BILAN BIRGA KECCHISHI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 10(3), 174-179.
8. Саидова, Л. Б., & Комилжонова, О. О. Патологическое течение гипотиреоза в климактерическом период в йододефицитной зоне Узбекистана. In *International Conference Science and Education/Uluslararası konferans bilim ve eg'itim//2021-15may-49b*.

9. Халимова, Ю. С. (2022). МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯИЧНИКОВ КРЫС ПРИ ВОЗДЕЙСТВИИ КОФЕИН СОДЕРЖАЩИХ НАПИТОК. *Gospodarka i Innowacje.*, 23, 368-374.
10. Ergasheva Gulshan Toxirovna. (2023). QANDLI DIABET 2-TUR VA SEMIZLIKNING O'ZARO BOG'LIQLIK SABABLARINI O'RGANISH . Ta'lim Innovatsiyasi Va Integratsiyasi, 10(3), 168–173.
11. Ergasheva Gulshan Tokhirova. (2023). Study of clinical characteristics of patients with type 2 diabetes mellitus in middle and old age. *Journal of Science in Medicine and Life*, 1(4), 16–19.
12. Saidova, L. B., & Ergashev, G. T. (2022). Improvement of rehabilitation and rehabilitation criteria for patients with type 2 diabetes.
13. Ergasheva, G. (2023). METHODS TO PREVENT SIDE EFFECTS OF DIABETES MELLITUS IN SICK PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES. *International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research*, 3(10), 104-108.
14. Salokhiddinova, X. Y. (2023). INFLUENCE OF EXTERNAL FACTORS ON THE MALE REPRODUCTIVE SYSTEM. *EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE*, 3(10), 6-13.
15. Halimova, Y. S., Shokirov, B. S., & Khasanova, D. A. (2023). Reproduction and Viability of Female Rat Offspring When Exposed To Ethanol. *Procedia of Engineering and Medical Sciences*, 32-35.
16. Salokhiddinova, H. Y. (2023). Morphological Features of the Human Body in Energy Drink Abuse. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(5), 51-53.
17. Халимова, Ю. С., & Шокиров, Б. С. (2022). СОВРЕМЕННЫЕ ДАННЫЕ О МОРФО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ АСПЕКТОВ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОРГАНИЗМА ПРИ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИМИ НАПИТКАМИ. *PEDAGOGS jurnali*, 4(1), 154-161.
18. Rakhmatova, D. B., & Zikrillaev, F. A. (2022). DETERMINE THE VALUE OF RISK FACTORS FOR MYOCARDIAL INFARCTION. *FAN, TA'LIM, MADANIYAT VA INNOVATSIYA*, 1(4), 23-28.
19. ГТ, Э., & Саидова, Л. Б. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕАБИЛИТАЦИОННО-ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫХ КРИТЕРИЕВ БОЛЬНЫХ С СД-2 ТИПА. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(12), 206-209.
20. Toxirovna, E. G. (2023). O'RTA VA KEKSA YOSHLI BEMORLARDA 2-TUR QANDLI DIABET KECISHINING KLINIKO-MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 33(1), 164-166.

21. Эргашева, Г. Т. (2023). Изучение Клинических Особенности Больных Сахарным Диабетом 2 Типа Среднего И Пожилого Возраста. *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*, 4(6), 274-276.
22. Halimova, Y. S. (2023). Morphofunctional Aspects of Internal Organs in Chronic Alcoholism. *AMALIY VA TIBBIYOT FANLARI ILMIY JURNALI*, 2(5), 83-87.
23. Shokirov, B. S. (2021). Halimova Yu. S. Antibiotic-induced rat gut microbiota dysbiosis and salmonella resistance Society and innovations.
24. Халимова, Ю. С., & Шокиров, Б. С. (2021). Репродуктивность и жизнеспособность потомства самок крыс при различной длительности воздействия этанола. In *Актуальные вопросы современной медицинской науки и здравоохранения: Материалы VI Международной научно-практической конференции молодых учёных и студентов, посвященной году науки и технологий, (Екатеринбург, 8-9 апреля 2021): в 3-х т..* Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Уральский государственный медицинский университет» Министерства здравоохранения Российской Федерации.
25. Khalimova, Y. S. BS Shokirov Morphological changes of internal organs in chronic alcoholism. *Middle European scientific bulletin*, 12-2021.
26. Шокиров, Б. С., & Халимова, Ю. С. (2022). ДИСБИОЗ ВЫЗВАННЫЙ АНИБИОТИКАМИ КИШЕЧНОЙ МИКРОБИОТЫ КРЫС И УСТОЙЧИВОСТЬ К САЛМОНЕЛЛАМ. *Scientific progress*, 3(2), 766-772.
27. Salokhiddinovna, X. Y. (2023). Clinical Features of the Course of Vitamin D Deficiency in Women of Reproductive Age. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(11), 28-31.
28. Шокиров, Б., & Халимова, Ю. (2021). Антибиотик-индуцированный дисбиоз микробиоты кишечника крыс и резистентность к сальмонеллам. *Общество и инновации*, 2(4/S), 93-100.
29. Salokhiddinovna, X. Y. (2023). MORPHOLOGICAL CHANGES IN PATHOLOGICAL FORMS OF ERYTHROCYTES. *EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE*, 3(11), 20-24.
30. Salokhiddinovna, X. Y. (2023). ERITROTSITLAR PATOLOGIK SHAKLLARINING MORFOLOGIK O'ZGARISHLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 33(1), 167-172.
31. Шокиров, Б., & Халимова, Ю. (2021). Antibiotic-induced rat gut microbiota dysbiosis and salmonella resistance. *Общество и инновации*, 2(4/S), 93-100.
32. Шокиров, Б. С., & Халимова, Ю. С. (2021). Пищеварительная функция кишечника после коррекции экспериментального дисбактериоза у крыс бифидобактериями. In *Актуальные вопросы современной медицинской науки и здравоохранения: Материалы VI Международной научно-практической конференции молодых учёных и студентов, посвященной году науки и технологий, (Екатеринбург, 8-9 апреля 2021): в 3-х т..*

Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Уральский государственный медицинский университет» Министерства здравоохранения Российской Федерации.

33. Salokhiddinova, X. Y. (2023). Anemia of Chronic Diseases. *Research Journal of Trauma and Disability Studies*, 2(12), 364-372.
34. Nutfilloevich, H. K., & Akhrorovna, K. D. (2023). COMPARATIVE CLASSIFICATION OF LIVER MORPHOMETRIC PARAMETERS IN THE LIVER AND IN EXPERIMENTAL CHRONIC ALCOHOLISM. *International Journal of Cognitive Neuroscience and Psychology*, 1(1), 23-29.
35. Nutfilloevich, H. K., & Akhrorovna, K. D. (2023). COMPARATIVE CLASSIFICATION OF LIVER MORPHOMETRIC PARAMETERS IN THE LIVER AND IN EXPERIMENTAL CHRONIC ALCOHOLISM. *International Journal of Cognitive Neuroscience and Psychology*, 1(1), 23-29.
36. Латипов, И. И., & Хамроев, Х. Н. (2023). Улучшение Результат Диагностики Ультразвуковой Допплерографии Синдрома Хронической Абдоминальной Ишемии. *Central Asian Journal of Medical and Natural Science*, 4(4), 522-525.
37. Salokhiddinova, X. Y. (2023). MALLORY WEISS SYNDROME IN DIFFUSE LIVER LESIONS. *Journal of Science in Medicine and Life*, 1(4), 11-15.
38. Salokhiddinova, X. Y. (2023). SURUNKALI KASALLIKLARDA UCHRAYDIGAN ANEMIYALAR MORFO-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 10(3), 180-188.
39. Ergasheva Gulshan Toxirovna. (2023). QANDLI DIABET 2-TUR VA SEMIZLIKNING O'ZARO BOG'LIQLIK SABABLARINI O'RGANISH . *Ta'lim Innovatsiyasi Va Integratsiyasi*, 10(3), 168–173.
40. Ergasheva Gulshan Tokhirovna. (2023). Study of clinical characteristics of patients with type 2 diabetes mellitus in middle and old age. *Journal of Science in Medicine and Life*, 1(4), 16–19.

РАСПРОСТРАНЕННОСТЬ И РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ТРЕЩИН НА ЗАДНИХ ЗУБАХ СРЕДИ ВЗРОСЛЫХ ПАЦИЕНТОВ (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)

Хайитова Мохинур Джураевна

Бухарский Инновационный Медицинский Институт,

Бухара, Узбекистан

Аннотация: Существуют проблемы с выявлением и распространенностью трещин на зубах, особенно в бессимптомных случаях. Это недооценивает фактическую распространенность и возможности профилактического восстановительного лечения.

Ключевые слова: Трещина на зубе, Распространенность, Распределение, Взрослый, Задний зуб.

Были проблемы с определением, диагностикой и лечением трещин на зубах. Это сделало их исследовательской проблемой в литературе. Самое раннее определение в литературе было дано Гиббсом [1] в 1954 году. Он назвал клинические симптомы, связанные с неполным переломом задних зубов с вовлечением “одонталгией при остривом переломе”. Американская ассоциация эндодонтистов [2] определила трещину на зубе как тип неполного продольного перелома зуба, обычно затрагивающего премоляры и коренные зубы. Плоскость перелома обычно начинается с коронковой части зуба и прогрессирует апикально с симптомами или без них, в зависимости от степени перелома [2]. Другие продольные переломы, описанные этой ассоциацией, включают деформированный зуб, перелом острия, вертикальный перелом корня и расщепленный зуб. Помимо деформированного зуба, другие могут быть результатом необработанной трещины на зубе. Некоторые авторы [3] [4] [5] также используют термин “синдром треснувшего зуба” для описания этого типа продольного перелома зуба с сопутствующими признаками и симптомами.

Гертсен [5] в 2003 году сообщил, что распространенность трещин на зубах за последнее десятилетие росла. Кроме того, в последнее время сообщалось, что сколы, трещины или переломы являются третьей по распространенности причиной потери зубов в промышленно развитых странах [3]. Это, в сочетании с различиями в разных группах населения и растущей частотой, показывает,

что это имеет большое клиническое значение. Бадер *и соавт.* [6] сообщили, что при продольных переломах зубов, таких как трещина зуба, перелом острия, вертикальный перелом корня и расщепленный зуб, частота переломов задних зубов составляла 4,4 на 100 взрослых в год, при этом 15% таких переломов приводили к вовлечению или удалению пульпы. Они также сообщили о соответствующих показателях для коренных и премолярных зубов - 3,1 и 1,3 зуба на 100 взрослых соответственно от общего числа переломов, наблюдаемых на задних зубах. Трещины на зубах обычно возникают у пациентов в возрасте от 30 до 50 лет [7] [8] [9]. Сообщалось о преобладании представителей любого из полов [10] [11], в то время как другие сообщали об отсутствии половой зависимости [12] [13]. Большинство исследований [10] [11] [14] сообщили, что трещины на зубах наиболее распространены на коренных зубах нижней челюсти с интракорональными реставрациями.

Что касается направления линий трещин, то большинство трещин обычно проходят в мезиодистальном направлении; однако они могут проходить в щечно-язычном направлении или в виде комбинации того и другого [9] [12]. Линии трещин в основном расположены в центре [11] [15]. Центральные расположенные трещины и трещины, идущие в мезиодистальном направлении, с большей вероятностью вызывают вовлечение пульпы, в то время как трещины, расположенные по периферии, чаще приводят к перелому острого зуба [9]. Трещины на зубах, как правило, возникают в этих областях, потому что это слабые участки зуба, где плоскость перелома, вероятно, может распространяться [3].

На различия в сообщаемой распространенности могут влиять не только популяционные характеристики, но и, что немаловажно, сложность выявления трещин, особенно на бессимптомных зубах. Трещины на зубах могут быть симптоматическими, а могут и не быть. При наличии симптомов они неспецифичны и имитируют воспаление пульпы, периапикальной зоны или периодонта. Выявление несмещенной линии трещины является сложной задачей в клинической практике [2] [3] [10], особенно при бессимптомных трещинах на зубах. При наличии симптомов врач обычно пытается установить причину боли, и наличие трещин в конечном итоге становится очевидным. Однако выявление трещин на зубах при отсутствии симптомов представляет другую проблему. Врач, естественно, может не искать трещины во время обычных осмотров полости рта, и люди обычно не обращаются в клинику из-за трещин на зубах без симптомов. Следовательно, они могут быть

обнаружены случайно, когда пациенты обращаются с другими жалобами. Такие случайные находки были бы более вероятны, если бы они были видны невооруженным глазом. В противном случае они остались бы незамеченными и продолжали бы распространяться в результате жевания или определенных парафункциональных привычек. Однако при использовании других средств диагностики можно обнаружить больше трещин. При отсутствии симптомов становятся необходимыми дополнительные средства, такие как красители, просвечивание и увеличение. Таким образом, для изучения распространенности трещин на зубах потребуется использование одного или нескольких из этих дополнительных методов, чтобы предотвратить недооценку проблемы.

Были проведены исследования [11] [15] [16] [17], посвященные распространенности трещин на зубах.

2. Материалы и методы

Перекрестное исследование проводилось в течение одного года всех пациентов в возрасте 18 лет и старше, обратившихся в клиники стоматологической диагностики и реставрации обучающей больницы. Последовательно обследовались взрослые пациенты с хорошим общим состоянием здоровья независимо от основной причины их посещения учреждения, после объяснения результатов исследования и их согласия на участие.

Было проведено внутриротовое обследование с помощью стерильного стоматологического зонда и зеркала для выявления наличия клинически видимой трещины на заднем зубе или зубах. Диагностическими критериями трещины на зубе были: задний зуб с идентифицируемой линией трещины или перелома, идущей в мезиодистальном или букколингвальном направлении или в обоих направлениях; линия трещины, неразличимая с помощью стоматологического зонда; и зуб может быть как симптоматическим, так и бессимптомным. Для облегчения идентификации трещины на зубе использовались дополнительные средства, такие как увеличительная линза, просвечивание и окрашивание.

Первоначально каждый задний зуб был осмотрен на наличие трещин невооруженным глазом без каких-либо дополнительных приспособлений. Затем использовалась увеличительная линза с линзой с увеличением 3,5 X (14 диоптрий) (SE, Япония). Впоследствии было проведено просвечивание с использованием трансиллюминатора MicroLux

(диагностическая система Microlux) для надлежащего осветления поверхности зуба. Трансиллюминатор также помещался напротив щечной части зуба, в то время как стоматологическое зеркало, размещенное на язычной стороне, проверялось, проходит ли свет через зуб или нет. Метиленовый синий использовался на зубах, у которых были симптомы, однако видимых линий трещин обнаружено не было. Зубы окрашивали в течение минуты, а затем промывали, чтобы оценить, сохранился ли краситель на предполагаемых линиях трещин. Для каждой трещины на заднем зубе, обнаруженной невооруженным глазом или с помощью вспомогательных средств, стоматологический зонд осторожно проводился вдоль трещины, чтобы исключить раскол зуба.

После подтверждения в исследование были включены пациенты, у которых был по крайней мере один треснувший задний зуб. Передние зубы с трещинами и другими продольными переломами, такими как линии крэйза, перелом острых выступов, вертикальный перелом корня и расщепленный зуб, были исключены из исследования. Все данные, связанные с исследованием включая характеристики испытуемых, были собраны в форме данных, включая возраст, пол, род занятий, образование, пораженный зуб, количество пораженных зубов и распределение.

3. Результаты

Всего в клинику оральной диагностики за 12-месячный период исследования обратились 3345 пациентов, в том числе 1642 мужчины и 1703 женщины, в возрасте от 18 до 92 лет со средним возрастом $54,26 \pm 16,54$ года. У ста пятидесяти двух (152) из этих пациентов было выявлено различное количество трещин на задних зубах, что дало общий показатель распространенности 4,54%. Наибольшая распространенность была отмечена среди субъектов в возрасте от 41 до 50 лет и лиц старше 60 лет (по 1,17% у каждого), наименьшая - среди лиц моложе 20 лет (0,06%). Наблюдалось, что распространенность увеличивается с возрастом и оказалась достоверной ($p < 0,05$). Разница в распространенности между полами не была статистически

Количество трещин на зубах варьировалось от 1 до 5 зубов на одного пациента, при этом по одному трещине на зуб было выявлено у 96 (63,2%) пациентов. Максимальное количество трещин на зубах (5) было отмечено у 4,6% испытуемых. Чаще всего трещины наблюдались на первом моляре нижней челюсти (19,7%), за ним следовал первый премоляр нижней челюсти (16,7%), затем второй моляр нижней челюсти (15,2%), в то время как

наименьшими были трещины на третьем моляре верхней челюсти, на долю которого приходится 1,5% от общего числа трещин на зубах.

При использовании комбинации различных методов для выявления наличия трещин на задних зубах только 88 (33,3%) были видны невооруженным глазом, в то время как для идентификации остальных трещин на зубах (66,7%) было необходимо использование увеличительных линз, просвечивания и окрашивания.

Большинство (91,7%) трещин располагались по центру зубов, в то время как большинство (61,0%) трещин проходили в мезиодистальном направлении. Просвечивание (41,7%) было наиболее полезным при обнаружении трещин, расположенных в центре.

4. Обсуждение

Трещины на зубах могут возникать как с симптомами, так и без них, и их локализацию, даже при наличии симптомов пульпы, может быть сложно определить. Проблемы были связаны с идентификацией трещин на зубах, поскольку обнаружение трещин может потребовать тщательной оценки [2]. Seo [19] сообщила о важности использования различных диагностических инструментов и вспомогательных средств для выявления трещин на зубах. В этом исследовании выявление трещин на зубах было улучшено за счет использования различных диагностических тестов, чтобы не пропустить менее заметные трещины, фактор, который может недооценивать распространенность. Просвечивание было наиболее полезным, учитывая почти половину обнаруженных трещин на зубах. Помимо тонкой природы трещин, которая потребовала использования этого вспомогательного средства, другая причина может быть связана с обычным мезио-дистальным направлением большинства трещин [13], что также наблюдалось в этом исследовании, что делает просвечивание хорошим инструментом для его обнаружения. Луч света, направленный на щечную или язычную поверхность зуба, может не полностью проходить на другую сторону зуба, указывая на продольный перелом зуба с линией трещины в мезиодистальном направлении. Полезность этого метода также была подтверждена в этом исследовании.

Кроме того, трещины, расположенные в центре, были легко обнаружены по сравнению с трещинами, расположенными по периферии, что требовало большего количества просвечивания для их обнаружения. Это может быть связано с обычной жалобой на боль в зубах с центрально расположенными

трещинами после поражения пульпы, что заставляет врача искать трещины на таких зубах. Кроме того, трещины, расположенные по периферии, такие как трещины, идущие в мезиодистальном направлении, может быть трудно обнаружить из-за расположения соседних зубов.

Окрашивание было наименее полезным методом выявления трещин на зубах в этом исследовании. Вероятно, это связано с тем, что для обнаружения трещин с помощью окрашивания требуется, чтобы пятно находилось в тесном контакте с зубом в течение двух-трех дней. Поскольку обнаружение происходит не сразу, это дает возможность использовать другие методы, такие как просвечивание, более широкое использование и, следовательно, более высокую скорость обнаружения трещин. Тем не менее, это полезный инструмент, когда дело доходит до определения линий трещин.

Было продемонстрировано, что трещины на зубах влияют на коренные зубы больше, чем на другие типы зубов [11] [13] [16] [19]. Аналогичная тенденция наблюдалась и в этом исследовании. Эрманн и Тьяс [26] предположили, что причиной является близость коренных зубов к височно-нижнечелюстному суставу. Арнольд [28] сообщил, что на большинство задних зубов воздействуют более сильные силы с соотношением сил 4: 2: 1 на коренные, премоляры и резцы соответственно.

Это исследование также показало, что первый моляр нижней челюсти является наиболее поражаемым типом зубов, как сообщалось в предыдущих исследованиях [14] [29]. Это неудивительно, потому что это первый зуб, который прорезывается. Он держится дольше и подвергается большей окклюзионной нагрузке по сравнению с другими задними зубами. Кроме того, они могут быть более восприимчивы к кариесу, нарушениям при жевании, повторным реставрациям и износу окклюзионных поверхностей. Таким образом, можно констатировать, что синергетическое воздействие этих факторов на первый моляр нижней челюсти предрасполагает к появлению большего количества трещин. Напротив, в других исследованиях [10] [11] сообщалось, что второй моляр нижней челюсти является наиболее распространенным зубом с трещинами.

5. Заключение Исследование выявило низкую распространенность - 4,5% среди стоматологических пациентов больницы, распространенность трещин на задних зубах - 0,4%, несколько более высокую распространенность у мужчин и распространенность, которая увеличивалась с возрастом. Большинство трещин было обнаружено на нижнечелюстных коренных зубах, а первый

моляр нижней челюсти был наиболее часто трескающимся зубом. Просвечивание - это быстрый и простой способ улучшить выявление трещин на зубах, но комбинация других методов обеспечивает лучшую оценку.

Литература:

1. Хайитова, М. Д. (2023). Особенности Возникновение И Течение Кариеса Зубов. *Research Journal of Trauma and Disability Studies*, 2(12), 356-363.
2. Ахмедова, М. (2020). НАРУШЕНИЯ ЭНДОТЕЛИАЛЬНОЙ ФУНКЦИИ ПРИ РАЗВИТИИ АФТОЗНОГО СТОМАТИТА. *Достижения науки и образования*, (18 (72)), 65-69
3. Ahmedova, M. (2023). USE OF COMPUTER TECHNOLOGY AT THE STAGES OF DIAGNOSIS AND PLANNING ORTHOPEDIC TREATMENT BASED ON ENDOSSEAL IMPLANTS. *International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research*, 3(11), 54-58.
4. Toxirovna, E. G. (2023). O'RTA VA KEKSA YOSHLI BEMORLARDA 2-TUR QANDLI DIABET KECHISHINING KLINIKO-MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 33(1), 164-166.
5. Эргашева Гулшан Тохировна. (2023). Исследование Причин Связи Диабета 2 Типа И Ожирения. *Research Journal of Trauma and Disability Studies*, 2(12), 305–311.
6. Toxirovna, E. G. (2023). QANDLI DIABET 2-TUR VA SEMIZLIKNING O'ZARO BOG'LIQLIK SABABLARINI O'RGANISH. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 10(3), 168-173.
7. Ergasheva, G. T. (2022). QANDLI DIABET BILAN KASALLANGANLARDA REABILITATSIYA MEZONLARINI TAKOMILASHTIRISH. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMiy JURNALI*, 2(12), 335-337
8. Ergasheva, G. (2023). METHODS TO PREVENT SIDE EFFECTS OF DIABETES MELLITUS IN SICK PATIENTS WITH TYPE 2 DIABETES. *International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research*, 3(10), 104-108
9. ГТ, Э., & Саидова, Л. Б. (2022). СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ РЕАБИЛИТАЦИОННО-ВОССТАНОВИТЕЛЬНЫХ КРИТЕРИЕВ

БОЛЬНЫХ С СД-2 ТИПА. *TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI*, 2(12), 206-209

10. Halimova, Y. S. (2023). Morphological Aspects of Rat Ovaries When Exposed to Caffeine Containing Drink. *BEST JOURNAL OF INNOVATION IN SCIENCE, RESEARCH AND DEVELOPMENT*, 2(6), 294-300.
11. Халимова, Ю. С., & Шокиров, Б. С. (2022). МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВНУТРЕННИХ ОРГАНОВ ПРИ ХРОНИЧЕСКОМ АЛКОГОЛИЗМЕ. *Scientific progress*, 3(2), 782-789.
12. Халимова, Ю. С. (2021). MORPHOFUNCTIONAL ASPECTS OF THE HUMAN BODY IN THE ABUSE OF ENERGY DRINKS. *Новый день в медицине*, 5(37), 208-210.
13. Халимова, Ю. С. (2022). МОРФОФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ЯИЧНИКОВ КРЫС ПРИ ВОЗДЕЙСТВИИ КОФЕИН СОДЕРЖАЩИХ НАПИТКОВ. *Gospodarka i Innowacje.*, 23, 368-374.
14. Salokhiddinova, X. Y. (2023). INFLUENCE OF EXTERNAL FACTORS ON THE MALE REPRODUCTIVE SYSTEM. *EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE*, 3(10), 6-13.
15. Halimova, Y. S., Shokirov, B. S., & Khasanova, D. A. (2023). Reproduction and Viability of Female Rat Offspring When Exposed To Ethanol. *Procedia of Engineering and Medical Sciences*, 32-35.
16. Salokhiddinova, H. Y. (2023). Morphological Features of the Human Body in Energy Drink Abuse. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(5), 51-53.
17. Халимова, Ю. С., & Шокиров, Б. С. (2022). СОВРЕМЕННЫЕ ДАННЫЕ О МОРФО-ФУНКЦИОНАЛЬНЫХ АСПЕКТАХ ЧЕЛОВЕЧЕСКОГО ОРГАНИЗМА ПРИ ЗЛОУПОТРЕБЛЕНИЕ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИМИ НАПИТКАМИ. *PEDAGOGS journali*, 4(1), 154-161.
18. Tokhirovna, E. G. (2023). Study of clinical characteristics of patients with type 2 diabetes mellitus in middle and old age. *Journal of Science in Medicine and Life*, 1(4), 16-19.
19. Ergasheva Gulshan Tokhirovna **"Studying the Causes of the Relationship between Type 2 Diabetes and Obesity"** Published in International Journal of Trend in Scientific Research and Development (ijtsrd), ISSN: 2456-6470, Special Issue | Advancements in Multidisciplinary Research and Analysis, December 2023, pp.5-7, URL: <https://www.ijtsrd.com/papers/ijtsrd61249.pdf>

20. Нарзулаева, У., Самиева, Г., Лапасова, З., & Таирова, С. (2021). Значение диеты в лечении артериальной гипертензии. *Журнал биомедицины и практики*, 1(3/2), 111-116.
21. Obidovna, D. Z. (2022). Gender differentiation of masculine and feminine verbalization. *European International Journal of Multidisciplinary Research and Management Studies*, 2(05), 59-65.
22. Ахмедова, М. (2023). ИСПОЛЬЗОВАНИЕ КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ НА ЭТАПАХ ДИАГНОСТИКИ И ПЛАНИРОВАНИЯ ОРТОПЕДИЧЕСКОГО ЛЕЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ ЭНДОССАЛЬНЫХ ИМПЛАНТАТОВ. *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*, 2(11 Part 2), 167-173.
23. Axmedova, M. (2023). TISH KARIESINING KENG TARQALISHIGA SABAB VO'LUVCHI OMILLAR. *Центральноазиатский журнал образования и инноваций*, 2(12), 200-205.
24. Halimova, Y. S. (2023). Morphofunctional Aspects of Internal Organs in Chronic Alcoholism. *AMALIY VA TIBBIYOT FANLARI ILMIIY JURNALI*, 2(5), 83-87.
25. Shokirov, B. S. (2021). Halimova Yu. S. Antibiotic-induced rat gut microbiota dysbiosis and salmonella resistance Society and innovations.
26. Халимова, Ю. С., & Шокиров, Б. С. (2021). Репродуктивность и жизнеспособность потомства самок крыс при различной длительности воздействия этанола. In *Актуальные вопросы современной медицинской науки и здравоохранения: Материалы VI Международной научно-практической конференции молодых учёных и студентов, посвященной году науки и технологий, (Екатеринбург, 8-9 апреля 2021): в 3-х т.* Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Уральский государственный медицинский университет» Министерства здравоохранения Российской Федерации.
27. Khalimova, Y. S. BS Shokirov Morphological changes of internal organs in chronic alcoholism. *Middle European scientific bulletin*, 12-2021.
28. Шокиров, Б. С., & Халимова, Ю. С. (2022). ДИСБИОЗ ВЫЗВАННЫЙ АНИБИОТИКАМИ КИШЕЧНОЙ МИКРОБИОТЫ КРЫС И УСТОЙЧИВОСТЬ К САЛМОНЕЛЛАМ. *Scientific progress*, 3(2), 766-772.
29. Salokhiddinovna, X. Y. (2023). Clinical Features of the Course of Vitamin D Deficiency in Women of Reproductive Age. *EUROPEAN JOURNAL OF INNOVATION IN NONFORMAL EDUCATION*, 3(11), 28-31.

30. Шокиров, Б., & Халимова, Ю. (2021). Антибиотик-индуцированный дисбиоз микробиоты кишечника крыс и резистентность к сальмонеллам. *Общество и инновации*, 2(4/S), 93-100.
31. Salokhiddinovna, X. Y. (2023). MORPHOLOGICAL CHANGES IN PATHOLOGICAL FORMS OF ERYTHROCYTES. *EUROPEAN JOURNAL OF MODERN MEDICINE AND PRACTICE*, 3(11), 20-24.
32. Saloxiddinovna, X. Y. (2023). ERITROTSITLAR PATOLOGIK SHAKLLARINING MORFOLOGIK O'ZGARISHLARI. *ОБРАЗОВАНИЕ НАУКА И ИННОВАЦИОННЫЕ ИДЕИ В МИРЕ*, 33(1), 167-172.
33. Шокиров, Б., & Халимова, Ю. (2021). Antibiotic-induced rat gut microbiota dysbiosis and salmonella resistance. *Общество и инновации*, 2(4/S), 93-100.
34. Шокиров, Б. С., & Халимова, Ю. С. (2021). Пищеварительная функция кишечника после коррекции экспериментального дисбактериоза у крыс бифидобактериями. In *Актуальные вопросы современной медицинской науки и здравоохранения: Материалы VI Международной научно-практической конференции молодых учёных и студентов, посвященной году науки и технологий, (Екатеринбург, 8-9 апреля 2021): в 3-х т..* Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Уральский государственный медицинский университет» Министерства здравоохранения Российской Федерации.
35. Salokhiddinovna, X. Y. (2023). Anemia of Chronic Diseases. *Research Journal of Trauma and Disability Studies*, 2(12), 364-372.
36. Salokhiddinovna, X. Y. (2023). MALLORY WEISS SYNDROME IN DIFFUSE LIVER LESIONS. *Journal of Science in Medicine and Life*, 1(4), 11-15.
37. Salohiddinovna, X. Y. (2023). SURUNKALI KASALLIKLARDA UCHRAYDIGAN ANEMIYALAR MORFO-FUNKSIONAL XUSUSIYATLARI. *Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi*, 10(3), 180-188.

HUSAYIN VOIZ KOSHIFIYNING TARBIYAVIY VA AXLOQIY QARASHLARI

Xasanboyev Javohir Umidbek o'g'li
Urganch davlat pedagogika instituti
Pedagogika yo'nalishi 1-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Husayin voiz koshifiyning tarbiyaviy axloqiy qarashlari va uning hayot va ijod yo'li haqida ma'lumotlarga ega bo'lasiz.

Kalit so'z: Kamoliddan Husayn Voiz Koshif, Temuriylar, Kamoliddin Husayn, madrasa, Markaziy Osiyo,

XV asrning ikkinchi yarmida Xurosonda Alisher Navoiy atrofida to'plangan alloma, shoir va donishmandlar orasida mashhur va qomusiy talant egalaridan biri Voiz Koshifiydir. Kamoliddan Husayn Voiz Koshifiy tahminan 1440 yillarda Xuroson viloyatidagi Sabzavor shahrining Bayhaq kentida tug'ilgan, uning otanasi, bolaligi haqida hozircha hech qanday aniq ma'lumot yo'q.

Bizningcha, u boshlang'ich ma'lumotni Sabzavorda olgan. U arab, fors, turkiy tili, matematika, astronomiya, kimyo, musiqa, adabiyot, fiqhdan to'liq ma'lumotga ega bo'lgan. Yoshligidanoq voizlik - so'z san'ati bilan shug'ullangan. Koshifiy Sabzavorda tez orada ko'zga ko'ringan voiz - notiq bo'lib tanilgan. Keyinchalik Nishopurda 1455-1468 yillarda esa Mashhadda yashab, voizlik qilgan. 1468 yilning oxirlarida Abdurahmon Jomiyning tavsiyasi bilan Husayn Voiz Koshifiy Xirotda keladi va qolgan umrini asosan Xirotda Temuriylar rahnamoligida o'tkazadi. Ma'lumki, XV asrning ikkinchi yarmida Temuriylar, xususan Husayn Boyqaro davrida Xirotda Sharqning madaniyat markazi edi. Tarixchi olim Sayyid Nafisiyning aytishicha, Koshifiy umrining oxirida Hindistonga qilgan safari haqida ham deyarli ma'lumot yo'q. Husayn Voiz Koshifiyning ikki qizi va bir o'g'li bo'lib, o'g'li Fahriddin Ali as-Safiy o'z davrining katta shoiri, yozuvchisi va olimi ("Rashohoti ayn al-hayot" asari bilan mashhur) bo'lib yetishgan. Ali as-Safiyning islom tarixiga, payg'ambarlar hayotiga, adabiyotga, Xo'ja Ahrorga, axloqda, kimyoga bag'ishlangan o'ndan ortiq ilmiy va badiiy asarlari bor. Husayn Voiz Koshifiy 1505 yilda Xirotda vafot etadi.

Kamoliddin Husayn - allomaning ism-sharifi, voiz (notiq) - laqabi, Koshifiy (kashf qilmoq, yaratmoq) - adabiy taxallusidir. Husayn Voiz Koshifiy asarlarini o'z davrining ilmiy tili - fors tilida yozgan bo'lib, undan ko'pgina ilmiy, badiiy tarjima

asarlari ham meros qolgan. U falsafa, axloq, tilshunoslik, adabiyotshunoslik, siyosat, tarix, kimyo, astronomiya, matematika, musiqa, voizlik, she'r san'ati, din tarixi, fiqh, tibbiyot kabi fanlarga oid 200 dan ortiq asar yozganligi manbalardan ma'lum. Ko-shifiyning O'zbekiston Fanlar akademiyasi Abu Rayhon Beruniy nomidagi Sharqshunoslik va H Sulaymonov nomidagi Qo'lyozmalar institutlarida 45 nomdagi asarlarining 197 qo'lyozma va 75 toshbosma nusxalari saqlanmoqda.

Bundan tashqari u o'z davrining ko'zga ko'ringan ilohiyotchi olimi bo'lib, hadisni, Qur'oni Karimni yoddan bilgan, hatto Qur'onga to'rt kitobdan iborat sharh ham yozgan. Koshifiyning "Axloqi Muhsiniy", "Risolai Xotamiya", "Anvori Suxayliy", "Futuvvatnomai Sultoniy", "Tavsiri Husayniy", "Javohirnoma" kabi undan ortiq asari arab, tatar, eski o'zbek, o'rdu, turk, nemis, ingliz, fransuz va boshqa tillarga tarjima qilingan. Hozirgi kunda Koshifiy asarlari Parij, London, Berlin, Sankt-Peterburg, Moskva kabi shaharlarda, Iroq, Turkiya, Eron, Afg'oniston, Hindiston, Bangladesh va boshqa sharq mamlakatlarining kutubxonalarida saqlanmoqda. Chet mamlakatlarda Koshifiy asarlariga qiziqish XVIII-XIX asrlardayoq kuchli bo'lib, G'arbiy Ovro'paning X. G. Kin, M. Duayt, D. D. Donalson, E. Braun, A. A. Arberri, E. S. Kennedi, E. Rozental, X. Masse, K. S. Lambton, R. Levi, A. M. Shasteri kabi mashhur olimlari Markaziy Osiyo va Eronning XIV-XV asrlardagi madaniyati tarixini atroflicha o'rganishga harakat qilganlar va Koshifiyning ijodi, merosiga yuqori baho berganlar.

Koshifiy ijodini o'z davrining yirik tarixchisi Xondamir "Xulosat ul-axbor" asarida: "Ul janob nujum ilmida ham zo'r mahoratga ega edi, chunonchi uning ta'birlari Qazo o'qi singari bexatar bo'lardi. Uning balog'atoyotlik hamda fasohatsifatlik kitoblari ko'p va behisob bo'lib, ularning ko'pi oliymaqom amir Alisherning atoqli nomi bilan ziynatlangan. Amir Alisherning inoyati va iltifoti ul janobning hol sahifasiga hamma vaqt tushib turardi..." - deb ta'riflaydi. Alisher Navoiy "Majolis un-nafois" asarining to'rtinchi majlisida: "Mavlono "Husayn Voiz - "Koshifiy" taxallus qilur, Savzavorlikdur. Yigirma yilga yaqin borkim, shahardadur va Mavlono zufunun va rangin va purkor voqe' bulubtur. On fan bulg'aykim, dahli bo'lmagay. Xususan va'z, insho va nujumki, aning haqidadur va har qaysida muttayyin va mashhur ishlari bor..." - deb yuksak baholagan.

Husayn Voiz Koshifiy Xirot madrasalarida talabalarga ta'lim-tarbiya bergan, Xuroson shaharlarida axloq-odobdan va'z aytgan. Koshifiy o'z asarlarida ijtimoiy-axloqiy hayot, ma'naviyat masalalariga katta o'rin ajratadi, siyosat, davlatni boshqarish, shoh bilan fuqarolar o'rtasidagi munosabat, jamoani idora etish, yetuk insonni tarbiyalash muammolari uning ijodida katta o'rin egallaydi. Ularda

insonparvarlik, xalqparvarlik, yuqori ma'naviyatga ega bo'lish, madaniy yuksalish g'oyalarini ilgari suradi. Uning "Axloqi Muhsiniy", "Risolai Hotamiya", "Anvori Sixayliy", "Axloqi Karim", "Javohirnoma", "Lubbo ul-ma'naviy fi-intixobi masna'viy", "Iskandar oynasi", "Tafsiri Husayniy", "Futuvvatnomai Sultoniyy" kabi asarlari shular jumlasidandir. Bu asarlardan Xuroson mamlakatida, Xirotda va boshqa shaharlardagi madrasalarda talabalar uchun darslik sifatida foydalanilgan. Mutafakkir bu asarlarida o'zining hayotdan olgan soboqlari, tajribalari asosida xalqchilik, insonparvarlik, ijtimoiy hayot, adolat, xalollik, sofdillik, poklik, to'g'rilik, rostguylik haqidagi fikrlarini o'qimishli, qiziqarli hikoyatlar, rivoyatlar yordamida bayon etadi. Bu asarlar Koshifiy tili bilan aytganda "Xikmati amaliy" asosida yozilganligidan bugungi kunda ham juda katta tarbiyaviy ahamiyatga egadir.

Husayn Voiz Koshifiy insonni dunyodagi eng yuksak olijanob mavjudot deb biladi.

“Odam nomi yaxshilik bilan eslash tufayli boqiydir, Xayotlik ayyomining hosili yaxshi nom orttirishdir”- deydi.

Bu Voiz Koshifiy axloqiy ta'limotining yetakchi g'oyasidir. U salbiy axloqiy xislatlarni qoralaydi va ularning inson hayotida va jamiyat uchun katta zarar olib kelishini kator hikoyat va rivoyatlar bilan ko'rsatadi.

Husayn Voiz Koshifiy yaxshilik va yomonlik, adolat, vijdon, burch tushunchalari haqida ham atroflicha fikr yuritadi. Axloq normasi - insonlarning xulq, fe'l-atvorlarini tartibga solib turuvchi axloqiy talablardir. Koshifiy ijobiy xislatlarni kishilarda bo'lishi shart bo'lgan insoniy fazilat deb tushunadi va sabr, hayo, iffat, pokizalik, sobiqqadamlik, saxiylik, sahovat, rostguylik, shijoat, kamtarlik, hushyorlik, baland himmatlik, diyonatlik, ahdiga vafolik, andishalilik, izzat-hurmatni bilish, sir yashira olish kabi fazilatlarni birma-bir ta'riflab o'tadi. Ko'shifiy axloqli inson deganda, ilm-ma'rifatga intiluvchi, haqiqat va adolatni sevuvchi, adolatsizlikka qarshi kurashuvchi, mard, harakatchan, olijanob, sahiy, ochiq qalb insonni tushungan.

Axloq masalalarini yoritishda Koshifiyning "Axloqi Muxsiniy" (Husayn Boyqaroning o'g'li - Abdulmuhsin Mirzoga bag'ishlangan) asari eng mashhur va muhim ahamiyat kasb etadi. Koshifiy o'z asarlarida siyosat, davlatni boshqarish masalalari bo'yicha ham o'z davri uchun muhim fikrlarni olg'a suradi. U-“Davlatni odilona boqarishda siyosatdan foydalanish kerakligini alohida ta'kidlaydi: Jahonda pok suv ichmakka bo'lmas hech kim qodir. Agar shohlar siyosat tig'in eliga qilmasa zohir”- deydi.

Siyosat mamlakatni boshqarish uchun zarur, u shaxsiy ish emas, balki ijtimoiy ishdir. Siyosat adolatli bo'lsa, mamlakat, jamiyat rivoj topadi, xalqi farovon yashaydi. Siyosatni odil podshohlar adolat bilan boshqarishlari kerak:

*Mamlakat tobqoy siyosatdin nizom,
Gar siyosat bo'lmasa yetgay xalal,
Topmagay olam ishi aslo tuzut.
Besiyosat hech vaqtu hech mahal.*

Yoki:

"... Adl (adolat - R. M.) siyosatsiz mavjud bo'lmas. Siyosat yo'q bo'lsa, sardorlik zaif. Na uchunkim mulku-millat ziynati, dinu davlati musallahi siyosatdur", - deb mamlakat taraqqiyotini, adolat qaror topishini ham Koshifiy siyosatga bog'laydi. Demak, Husayn Voiz Koshifiy shoir, yozuvchi, olimgina emas, balki dono siyosatchi ham bo'lgan. Uning jamiyat, davlat, tinchlik, ixtiloflarni osoyishtalik bilan xalq etish zarurligi to'g'risidagi fikrlari hozir ham o'z ahamiyatini saqlab kelmoqda. Voiz Koshifiy Alisher Navoiyning ma'naviy davrasida bo'lgan XV asr Xuroson va Movarounnahr madaniyatining rivojiga katta hissa qo'shgan hamda o'z asarlari bilan so'nggi avlodlarga katta ta'sir ko'rsatgan mashhur allomalardan bo'lib tarixda qoldi. U qomusiy ijodi bilan o'z davri ma'naviy yuksalishi yo'lida faol xizmat qildi va nafaqat Markaziy Osiyo, balki bugun Sharq umuminsoniy, madaniy boyligini kuchaytirishga sezilarli ta'sir ko'rsatdi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000-yil
2. Alisher Navoiy "Majolis ul-nafois". To'la asarlar to'plami. 10 jildlik. 9-jild. - T.: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2011y. 377-378 betlar
3. Husayn Voiz Koshifiy. "Futuvvatnomai sultoni". "Axloqi muhsiniy". T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashri, 2011 y. - 374 b 3. Hashimov K., Nishonova S. Pedagogika tarixi / Darslik. - Toshkent: "Istiglol" nashriyoti, 2005 y. - 304 b
4. Hoshimov K., S.Ochil. O'zbek pedagogikasi antologiyasi. - T.: O'qituvchi, 1995 y - 464 b
5. Mahmudov. R.J. Husayn Voiz Koshifiy/ Ma'naviyat yulduzlari. T. 2001y. 241-2

PEDAGOGIK KENGASH SHAKLLARI

Erjanova Saboxon Baxtiyorovna

*UrDU Pedagogika fakulteti Maktabgacha
ta'lim metodikasi kafedrasi o'qituvchisi*

Yusupov Xamza Kurbonnazarovich

*Xalqaro Nordik universiteti "Ta'lim muassasalarini
boshqarish" yonalishi 1- kurs magistranti*

Annotatsiya: mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik kengash, uning maqsad va vazifalari, Pedagogik kengash tashkil etish tamoyillari. Pedagogik kengashni tashkil etish va boshqarishda uslubchi- mudira hamkorligi, Maktabgacha ta'limni tizimli va vaziyatli boshqaruv tamoyillari haqida ma'lumotlarga ega bo'lasiz.

Kalit so'z: maktabgacha ta'lim muassasasi, pedagogik kengash, tashkil etish, boshqarish, boshqaruv tamoyillari.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik kengash, uning maqsad va vazifalari. Pedagogik kengash jamoa pedagoglari fikrini ifodalovchi, bolalar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlarini birgalikda ko'rib chiqadigan doimiy faoliyat yuritadigan organ, metodik mayorat maktabi va ilgor tajriba minbaridir. Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbari Pedagogik kengash raisi hisoblanadi. Pedagogik kengash muxokamasiga bolalar bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishlari samaradorligini oshirish, mavjud muammo va kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilash, muassasada pedagogika, psixologiya, sotsiologiya kabi fan sohalarida erishilgan yutuqlarni va etuk pedagog-tarbiyachilar ilgor tajribasini amaliyotga joriy etish; tarbiyachilar pedagogik maxoratini oshirish, ularning ijodiy faolligini rivojlantirish singari masalalar kiritiladi. Pedagogik kengash Xalq ta'limi vazirligi, maktabgacha ta'lim bo'yicha buyruq, yo'l-yuriq, nizom va boshqa me'yoriy hujjatlarni; maktabgacha ta'lim muassasasining yillik ish rejasini; bolalar sog'ligini mustahkamlash tadbirlarini; har bir yosh guruhlari bo'yicha «Ilk qadam» o'quv dasturining sifatli bajarilishi jarayonini; ish amaliyotiga joriy qilish maqsadida tarbiyachilarning ilg'or tajribalarini; maktabgacha yoshdagi bolalarga ta'lim-tarbiya berishning dolzarb masalalarini, tarbiyachilarning nazariy va metodik tayyorgarligini oshirish masalalarini va maktabgacha ta'lim muassasasi faoliyatiga doyr boshqa masalalarini muhokama qiladi. Pedagogik kengash kun tartibini

belgilashda barcha qatnashchilarni qiziqtiradigan dolzarb mavzularning kiritilishini ta'minlash zarur. Faqat shundagina Pedagogik kengashda ish muhiti hukm suradi, masalalar muhokamasi faol va sermahsul bo'ladi. Pedagogik kengash tarkibiga; uslubchi, tarbiyachilar, musiqa rahbari, maktabgacha ta'lim muassasasiga xizmat qiladigan shifokor, katta hamshira, kasaba uyushmasi, ota onalar qo'mitasi hamda vasiylik kengash raislari kiradi. Pedagogik kengash yig'ilishiga jamoat tashkilotlari vakillari, maktab o'qituvchilari, maktabgacha ta'lim muassasasi tarbiyalanuvchilarining ota-onalari taklif etilishi mumkin.

Pedagogik kengash maktabgacha muassasaning yillik ish rejasiga kiritilgan va Pedagogik kengash tomonidan tasdiqangan reja asosida faoliyat yuritadi. Maktabgacha ta'lim muassasalarining jamoaviy organi hisoblangan Pedagogik kengash faoliyati pedagog xodimlar, ota-onalar, homiylarni birlashtirib, maktabgacha ta'limda davlat talablari asosida muvofiqashtirilgan ta'lim-tarbiya jarayonini takomillashtirishga yo'naltirilgan. Pedagogik kengashning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

Ta'lim muassasasi pedagogik jamoasi faoliyatini yo'naltirish, tarbiyalanuvchilar egallashi lozim bo'lgan bilim, malaka va kunikmalarni rivojlantirish, «Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qiladigan Davlat talablari»ning bajarilishini ta'minlash, ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish samaradorligini oshirishda maqbul shart-sharoitlar yaratishga doir qarorlar qabul qilish pedagog xodimlarning nufo'zi va metodik salohiyatini oshirish, ularning tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirish bo'yicha maqsadli ishlarni tashkil etish pedagogik jamoaning ta'lim-tarbiya yo'nalishidagi faoliyatini tahlil qilish va yakuniy xulosa berish, ilgor pedagoglarning ish tajribalarini o'rganish, ommalashtirish, yosh pedagoglarga metodik yordam ko'rsatish ishlarini amalga oshirish yo'llarini belgilash, Ustoz-shogird an'analari, o'zluksiz malaka oshirish borasida olingan hisobotlar yo'zasidan xulosalar tayyorlash va ularning bajarilishini nazorat qiiish, tarbiyalanuvchilarga umuminsoniy va milliy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni singdirish, bola shaxsini shakllantirishda ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish, tarbiyalanuvchilarni jismoniy, intellektual va ma'naviy jihatdan barkamol, vatanparvar va yurtparvar shaxs sifatida tarbiyalash yuzasidan takliflar berish.

Pedagogik kengash tashkil etish tamoyillari.

Pedagogika kengashi faoliyatini tashkil etish va uning ish mazmuni Maktabgacha ta'lim muassasasi rahbari kengashning raisi hisoblanadi va uning faoliyatini boshqaradi. Pedagogika kengashi kotibi jamoa tomonidan bir yil

muddatga saylanadi, kengash yigilishlari o'quv yili avvalidan boshlanib, har choraqia bir marta o'tkaziladi. Zarurat bo'lgan hollarda navbatdan tashqari Pedagogika kengashi o'tkazilishi mumkin;

- kengash a'zolarining kamida uchdan ikki qismi qatnashib, ulardan ko'pchiligi yoqiab ovoz bersa, qaror qabul qilingan hisoblanadi. Ovozlar teng bo'lgan taqiirda, kengash raisining qarori hal qinuvchi hisoblanadi;

- navbatdan tashqari chaqrilgan yigilishda esa kengash a'zolarining kamida uchdan bir qismi ishtirok etishi kerak.

- kengash yigilishida muhokama etilayotgan masalalar yo'zasidan qarorlar ochiq ovoz berish yo'li bilan qabulqilinadi;

- kengash tarkibiga muassasa shifokori, xhamshira, kasaba uyushma raisi, otanalar (vasiylik kengashi) kumitasi raisi, mahalla fuqarolar yigini a'zolari kirishi mumkin;

- kengashni o'tkazish vaqti, joyi va kun tartibi muassasada bir oy oldin e'lon qilinadi;

- kengashda muxokama etiladigan masalalar bo'yicha materiallar doimiy yoki vaqtinchalik tashkil qilingan guru'dlar yoki muassasa ma'muriyati tayinlagan pedagoglar tomonidan tayyorlanadi;

- kengashda muassasaning ish rejasi, malaka oshirish rejasining bajarilishi, nazorat turlari bo'yicha o'rganish xulosalari, xodimlarning hisobotlari, tarbiyalanuvchilarning o'zlashtirishi, muassasaning sanitar-gigienik ahvoli va bolalarning sogligi va muassasa faoliyatiga doyr boshqa masalalar ko'rib chiqiladi;

- kengash pedagoglarning ilgor ish tajribalarini o'rganish, umumlashtirish va ommalashtirish, yosh pedagoglarga yordam uyushtirish ishlarini amalga oshirish yo'llarini belgilaydi;

- kengashda mashgulot ishlanmalari, tarbiya jarayonining shakl va metodlarini amalga oshirish yo'llari muxokama qinadi, ta'lim-tarbiyaning ilgor usullarini joriy etish bo'yicha tajriba-sinov ishlarini olib borish, oliy ta'lim institutlari, jamoat va nodavlat tashkilotlari, maktab, mahalla bilan hamkorlik qilish yo'nalishlari belgilanadi;

- kengash ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishda pedagogik jamoaning ma'lum yo'nalishlardagi faoliyatini tahlil qiladi va ta'lim-tarbiya samaradorligini oshirish, zarur shart-sharoitlar yaratishga oid yakuniy xulosa chiqaradi va tegishli qaror qabul qiiadi. Malaka oshirish kursidan qaytgan pedagoglarning xhisobotlarini tinglaydi;

- kengashda kun tartibidagi masalalarni ko'rishdan oldin avvalgi kengashda qabul qilingan qarorlarning ijrosi xaqidagi masala eshitaladi va ijrosi ta'minlangan har bir masala yo'zasidan qabul qiyangin qarorlar nazoratdan olinadi;

- kengash kun tartibida muxokama etilayotgan har bir masala aniq ifodalangan bulishi, masalalar o'quv yilining asosiy vazifalaridan kelib chiqian xolda kiritilishi lozim. Kengashda qiladigan masalalar soni uchmadan oshmasligi zarur;

- kengashda qabul qilingan qarorlar ijrosini nazorat etish muassasa raxbari zimmasiga yuklatiladi.

Pedagogika kengashi xulosalari — Pedagogika kengashi maktabgacha ta'lim muassasasi faoliyatini rivojlantirish yo'nalishining istiqbol rejasini belgilaydi;

- maktabgacha ta'lim muassasasining o'z oldiga qSHgan maqsad va vazifalarni bajarish yo'llarini belgilab beradi va ijrosini ta'minlaydi;

- ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil qilishda turli shakl va metodlarni ishlab chiqadi;

- o'z vakolati doirasida ishlab chiqipgan hujjatlarni muxokama qipadi va tegishli qarorlar qabul qipadi;

- pedagoglarning malaka oshirishdan keyingi amalga oshiradigan vazifalari yo'zasidan ishlab chiqilgan istiqbol ish rejalarini tasdiqlaydi va ularning ijrosi ta'minlanishini nazorat qiladi;

- maktabgacha ta'lim muassasasi nizomiga muvofiq, pedagog xodimlarni ragbatlantirish va jazolash bo'yicha masalalarni hal qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining qonuni. Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida. Qonunchilik palatasi tomonidan 2019-yil 22-oktabrda qabul qilingan, Senat tomonidan 2019-yil 14-dekabrda ma'qullangan
2. F.R.Qodirova, Sh.Q.Toshpo'latova, N.M. Qayumova, M.N.A'zamova. Maktabgacha pedagogika. Darslik. Toshkent – 2017 yil
3. lib.buxdu.uz/index.php/pages/referatlar-mustaqil-ish-kurishi/item/12433-strategikboshqaruv-va-rejalashtirish
4. <http://geografiya.uz/pedagogik-texnologiya/10598-noananaviy-darslar-qanday-tashkiletiladi.html>
5. Saidov A. Historical roots of formation of healthy lifestyle culture psychology in the family //International Journal of Pharmaceutical Research. – 2020. – T. 12. – №. 4. – C. 628-630.
6. Ismailovich A. S. PROBLEMS OF IMPROVING PSYCHOLOGY OF HEALTHY LIFESTYLE OF UZBEK FAMILY //Scientific reports of Bukhara State University. – 2020. – T. 4. – №. 1. – C. 313-318.

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	ABDULXOLIQ G'JDUVONIY JAHON TARIQAT ASOSCHISI	3
2	HOW HALAL PRODUCTS ARE REGULATED UNDER WTO LAW	10
3	MAKTABNING YUQORI SINFLARIDA ONA TILI VA ADABIYOT O'QITISHNING SAMARALI USULLARI	19
4	KO'Z KASALLIKLARI VA ULARNING DAVOLASH USULLARI	23
5	OZG'INLIKNI YENGISH	26
6	GIJJA TURLARI VA UNI DAVOLASH USULLARI	29
7	BOLALARNING MATEMATIK RIVOJLANISHIDAGI MODELLASHTIRISH USULLARI	33
8	PROSPECTIVE DIRECTIONS OF FUND MARKET DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN	37
9	KO'PXILLIKLARDAGI RATSIONAL FUNKSIYALAR SISTEMASIGA DOIR MISOLLAR	46
10	INSON HAYOTIDA UYQUNING AHAMIYATI	50
11	TARBIYASI OG'IR O'QUVCHILAR BILAN ISHLASHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	53
12	O'SMIRLAR RUHIYATIDAGI PSIXOLOGIK O'ZGARISHLAR	58
13	INDUCTIVE APPROACH TO GRAMMAR TEACHING IN EFL CLASROOM	62
14	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING BILISH JARAYONI	65
15	"ELLIPS VA UNING XARAKTERISTIKALARI"	70
16	XURSHID DAVRON NAZMIDA SHE'RIY SAN'ATLAR JILOSI	79
17	SHE'RIY SAN'ATLAR JOZIBASI	82
18	TOG'AY MURODNING "OT KISHNAGAN OQSHOM" ASARINING BADIY TAHLILI	86
19	PROCESSING OF DATA OBTAINED BY REMOTE SENSING OF THE EARTH	88
20	TARIXIYLIK JIHATDAN O'ZBEK TILI LEKSIKASI. UMUMIY VA CHEGARALANGAN LEKSIKA	91
21	FRANTSUZ TILINI O'RGANISHNING ENG YAXSHI USULI	97
22	ДИНИТРОЗИРОВАНИЕ БИС-КАРБАМАТА МЭЭ-1	99
23	ДИИЗОПРОПИЛИРОВАНИЕ ДИНАТРИЙ ЗАМЕЩЁННОГО БИС-КАРБАМАТА	105
24	ДИХЛОРИРОВАНИЕ БИС-КАРБАМАТА МЭЭ-1	111
25	INKLYUZIM TA'LIM	117
26	HOZIRGI KUNDA JAMIYATDAGI HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MUNOSABATLAR	121

27	KONSTITUTSIYA-XALQCHIL DAVLAT, BARQAROR TARAQIYYOT VA FAROVON HAYOT ASOSI!	124
28	ONA TILINI O'QITISH JARAYONIDA AXBOROT-KOMMUNIKATSIYA TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH TAMOYILLARI	130
29	YANGILANGAN KONSTITUTSIYADA YOSHLARGA BERILGAN YANGI IMKONIYATLAR	134
30	YOSH AVLODGA TIKUVCHILIK SANOATINI YO'LGA QO'YISH CHORA-TADBIRLARINI O'QITISH	138
31	INTERNETNI KELAJAKDA NIMA KUTMOQDA?	141
32	ОСНОВЫ РАБОТЫ В ПРОГРАММЕ MATHCAD И ИНТЕРФЕЙС ПРОГРАММЫ	144
33	РАҚАМЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ХАЁТИМИЗДАГИ УРНИ ВА ИМКОНИАТЛАРИ	150
34	ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING INSON PSIXOLOGIYASIGA TA'SIRI VA TA'LIM JARAYONINI TASHKIL ETISHDAGI ANAMIYATI	154
35	THE FREQUENCY OF DENTAL DISEASES IN CHILDREN (LITERATURE REVIEW)	159
36	КЛИНОКО-МОРФОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ СТОМАТОЛОГИЧЕСКИХ ЗАБОЛЕВАНИЙ У ДЕТЕЙ	169
37	FEATURES OF THE OCCURRENCE OF DENTAL DISEASES IN CHILDREN	178
38	РАСПРОСТРАНЕННОСТЬ И РАСПРЕДЕЛЕНИЕ ТРЕЩИН НА ЗАДНИХ ЗУБАХ СРЕДИ ВЗРОСЛЫХ ПАЦИЕНТОВ (ОБЗОР ЛИТЕРАТУРЫ)	186
39	HUSAYIN VOIZ KOSHIFIYNING TARBIYAVIY VA AXLOQIY QARASHLARI	196
40	PEDAGOGIK KENGASH SHAKLLARI	200

Внимание!— ЛУЧШИЕ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ статьи и номера в юридическом, медицинском, социальном, научном журнале, информация в классах, права на информацию и правильные органы несут ответственность за точность данных органов.

Главный редактор:
В. Л. Семёнов

Помощник редактора:
М. А. Борисов

Редактор дизайна:
З. Ш. Халиков